

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემია

ენათმეცნიერების ინსტიტუტი

ა. კიჭირია

მარტივი წინადადების ტიპები
წევრთა უმეადგენლობის მიხედვით
და კომუნიკატივები

თბილისი
„მეცნიერება“

1987

მონოგრაფიული გამოკვლევა „მარტივი წინადადების ტიპები წვერთა შემადგენლობის მიხედვით და კომუნიკაციები“ ეხება ქართული ენის სინტაქსის ერთ-ერთ ძირითად საკითხს. მასში გაანალიზებულია ქართული ენის მდიდარი მასალა და გათვალისწინებულია ქართული ენის დიალექტებისა და სხვა ქართულური ენების მონაცემები.

წიგნი განკუთვნილია ქართული ენის საკითხებით დაინტერესებულ მკითხველთა ფართო წრისათვის. ამ მონოგრაფიით ისარგებლებენ აგრეთვე ქართული ენისა და ლიტერატურის მასწავლებლები და ფილოლოგიის ფაკულტეტის სტუდენტები.

რედაქტორი: ფილოლოგიის მეცნიერებათა დოქტორი

ბ. ჯორბენაძე

რეცენზენტები ფილოლოგიის მეცნიერებათა კანდიდატები: ლ. კვანტალიანი,
თ. სანიკიძე

შემაჯავლი

წინადადებად ითვლება ამა თუ იმ ენის კანონების მიხედვით ერთმანეთთან შეხამებული სიტყვების ჯგუფი ან ცალკე სიტყვა, რომელიც დასრულებულ აზრს გამოხატავს. ნორმალური ტიპის წინადადება შედგება ქვემდებარის, შემასმენლის, პირმიმართ დამატებათა და წინადადების შეორეხარისხვანი წევრებისაგან.

წინადადების წევრები აუცილებელი ელემენტებია და მათ გარკვეული როლი ეკისრებათ ექსპრესიული და საკომუნიკაციო ფუნქციის შესასრულებლად. სიტყვა წინადადების წევრად იქცევა მხოლოდ მაშინ, როდესაც იგი სხვა სიტყვასთან ამყარებს სინტაქსურ ურთიერთობას და გადმოგვცემს ფაქტს ან მოვლენას, რომელშიც რისიმე დადასტურება ან უარყოფაა; ან კიდევ გადმოცემულია კითხვა, ბრძანება, ემოცია. ამის მიხედვით განარჩევენ თხრობითს, კითხვითს, ბრძანებითს, ემოციურსა და კითხვით-ემოციურ წინადადებებს. წინადადებათა ეს ტიპები ემყარებიან სიტყვათა ორგანიზებულ ურთიერთობას, რომელიც ერთნაირია ყველა ტიპისათვის, მაგრამ განირჩევიან ერთმანეთისაგან სპეციფიკური ინტონაციით, დამხმარე სიტყვებითა და ნაწილაკებით.

წევრთა შემადგენლობის მიხედვით მარტივი წინადადება შეიძლება იყოს სრული და უსრული, გავრცობილი და გაუვრცობელი. ამავე ტიპს განეკუთვნებიან ისეთი წინადადებებიც, რომელთაც არ გააჩნიათ ქვემდებარე. ასეთებია უქვემდებარო, განუსაზღვრელპირიანი და განზოგადოებულპირიანი წინადადებები. მათთან ერთად ცალკე ჯგუფს ქმნიან ე. წ. კომუნიკატივები, რომლებიც აზრის გამოხატვისა და გადაცემისათვის გამოიყენებიან, მაგრამ შემადგენელ ნაწილებად არ იშლება.

I. მარტივი წინადადების ტიპები წევრთა შემადგენლობის მიხედვით

წინადადების შემადგენლობა, სისრულე და გამრცობილობა

1. წინადადება მთავარ წევრთა შემადგენლობის მიხედვით

წინადადების შემადგენლიანობა ასახავს ამა თუ იმ ენის თავისებურ მოვლენებს და განასხვავებს ქართულ და საერთოდ ქართველურ ენებს ინდოევროპულ ენათაგან, სადაც ზმნა ერთპირიანია. ამ უკანასკნელთან გვაქვს ერთ- და ორშემადგენლიანი წინადადებები:

ქართულში წინადადების შემადგენლიანობას კმნის შემასმენელი-ზმნის პირიანობა: იმდენშემადგენლიანია წინადადება, რამდენი მთავარი წევრითაა მასში წარმოდგენილი¹.

რამდენადაც ერთშემადგენლიანი წინადადება, რომელსაც არა აქვს ქვემდებარე და მოცემულია შემასმენელი, შედგება მხოლოდ ერთი მთავარი წევრისაგან მეორეხარისხოვანი წევრებითურთ და ამით უპირისპირდება ქვემდებარიან და პირმიმართლამატებებიან წინადადებებს, ზმნა-შემასმენლის პირიანობის მიხედვით ქართულში გვაქვს ორ-, სამ- და ოთხშემადგენლიანი წინადადებებიც. ამდენად შემადგენლობა გამოიხატება გრამატიკულად.

წინადადება არის ერთშემადგენლიანი, თუ მასში შესიტყვების ცენტრად წარმოდგენილია ერთპირიანი უსუბიექტო ზმნა, რომელსაც შეიძლება ახლდეს მეორეხარისხოვანი წევრებიც. ასეთებია: ახლა მის სოფელში უთუოდ წვიმს: რ. გვეტ. 296, 34; წუთით თითქოს კიდევ დაბნელდა: დ. შენგ. II, 420, 24; უცებ საშინლად დაიქექა: ი. გოგებ. V, 536, 12; კორიანტლისგან არ გაისვლება გარეთა: ვაჟა, II, 158, 5...

ორშემადგენლიანი წინადადების აღნაგობა მოიცავს ორ მთავარ წევრს — შემასმენელსა და მასთან დაკავშირებულ ქვემდებარეს ამხსნელი სიტყვებითურთ. მაგალითები: არსენა უკვე ფეხდაფეხ მიდიოდა ზაალისკენ: მ. ჭავჭავაძე. IV, 18, 19; იმ ლამეს იერემია ჩვეულებაზე

¹ ა. კიჭირია, მარტივი წინადადების შედგენილობა ძველ ქართულში, თბ., 1963, გვ. 69; ლ. კვაჭაძე, თანამედროვე ქართული ენის სინტაქსი, თბ., 1966, გვ. 203—204.

ადრე დაბრუნდა: გ. წერ. 1, 432, 14; მეორე ნათლიაც გამოჩნდა: გ. ლონ. 124, 13; იმ ხანებში მამაჩემი კახეთს წავიდა: ვაჟა, VII, 49, 26; ბუჩქებიდან თაფლისფერი მოზვერი გამოვიდა: ე. ყიფ. I, 158, 12...

სამშემადგენლიან წინადადებაში სამი მთავარი წევრია წარმოდგენილი: შემასმენელი, ქვემდებარე და ერთ-ერთი პირმიმართ დამატებათაგანი. თუ შემასმენლად ორპირიანი გარდაუვალი ზმნაა, შემადგენლობათა შემქმნელია შემასმენელი, ქვემდებარე და ირიბი დამატება ამხსნელი სიტყვებითურთ: მიუახლოვდა ელიზბარი ირემს: ვაჟა, VI, 195, 28; გვადის თვალებიც მაშინვე მოსწყდნენ შორეულ სახეებს: ლ. ქიაჩ. III, 259, 24; ხალხი რკალივით შემოერტყა კარავს: მ. ჯავახ. IV, 18, 28...

თუ შემასმენლად ორპირიანი გარდამავალი ზმნაა, ძირითადი წევრებია შემასმენელი, ქვემდებარე და პირდაპირი დამატება. მაგალითები: ყმაწვილმა გაუშვა მელია: ი. გოგებ. V, 455, 8; დიდის პატივით მიიღო მოსემ დავითი: ილია, I, 362, 27; არჩილი მოუთმენლად ათვალიერებდა უცნაურ სტუმარს: გ. შატბ. II, 148, 10...

ოთხშემადგენლიან წინადადებაში წარმოდგენილია ან ივარაუდება ოთხივე მთავარი წევრი: შემასმენელი, ქვემდებარე, პირდაპირი და ირიბი დამატებები თავიანთი ამხსნელებითურთ. მაგალითები: ტყე აძლევს კაცს შეშას: ი. გოგებ. V, 532, 5; კოკლმა ბრმას გზა უჩვენა: ი. გოგებ. V, 430, 1; ჭუმბერმა თვალი მოჰკრა ამბაკო ბაბუას: ე. ყიფ. I, 505, 20; ნადირმა შეატყო ქალს ზედმეტი აწითლება: ალ. აბაშ. II, 353, 27; ისიღორე ჯაყელმა ქვევიდან ზევით აჰკრა დანა მინაგოს. ნ. დუმბ. 483, 5...

ისტორიულად შეიძლება რომელიმე პირი დაიკარგოს და სამპირიანი ზმნა-შემასმენელი იქცეს ორპირიანად, ორპირიანი — ერთპირიანად; შესაბამისად შეიცვლება მისი შემადგენლობაც. ამის მიხედვით, მაგალითად, დაუშვა ზმნა-შემასმენელი ხან ორშემადგენლიან წინადადებას ქმნის, ხან — სამშემადგენლიანს, შდრ. „წვიმამ კოკისპირულად დაუშვა“: ი. გოგებ. V, 535, 9 და „ამ ღრუბლებმა დაუშვეს მალიდგან წვიმა“: ი. გოგებ. V, 540, 15...

ასევე ქვემდებარისა და პირმიმართ დამატებათა გაუჩინარებით ვლებულობთ ოთხშემადგენლიანი წინადადებისაგან სამშემადგენლიანს, სამშემადგენლიანისაგან — ორშემადგენლიანსა და ორშემადგენლიანი-საგან — ერთშემადგენლიანს. მაგალითები: ავადმყოფს მისცემს დიდ სიტყვებს: ნ. ყიფშ., შინაგანი სნეულებანი, 152, 18; მფრინავმა მანქანამ ჰეჰა-ჰუხილით გადაუარა ხალხს: ლ. ქიაჩ. II, 67, 25; ლიზამ შვილს შეხედა: ე. გაბ. I, 388, 23; ხმელმა ფოთოლმა ფიცრულზე გაიშრილა: ს. კლდ. 230, 12 და ა. შ.

არის საპირისპირო მოვლენაც: პირის მომატებით წინადადებაში

ჩნდება ახალი შემადგენლობა და სამშემადგენლიანი წინადადებისაგან შეიძლება მივიღოთ ოთხშემადგენლიანი წინადადება, ასეთებია: ლევანი შეპირდა მის შვილს გაპარებას: დ. კლდ. II, 267,34: არისტო მოუყვა სამანიშვილების ამბავს ელენეს: დ. კლდ. I, 169,5...²

ყოველი შემადგენელი მთლიანი ერთეული წარმოადგენს ერთმანეთთან სინტაქსურად დაკავშირებულ წინადადების წევრებს და გაფორმებულია ერთი ინტონაციური კონტურით, რომლითაც ერთი შემადგენლობა გამოიყოფა მეორე შემადგენლობისაგან. შემადგენლობას აქვს მთავარი წევრით გამოხატული თავისი ფოკუსი, რომლის გარშემო ჯგუფდებიან წინადადების მეორეხარისხოვანი წევრები. ერთი შემადგენლობის მთავარი წევრი სინტაქსურად უკავშირდება მეორე შემადგენლობის მთავარ წევრს, რასაც მოკლებული არიან მეორეხარისხოვანი წევრები და იქმნება საფუძველი წინადადებაში სიტყვათა რიგის მოსაწყისრიგებლად.

2. სრული და უსრული წინადადებები

სინტაქსისა და წინადადების საკითხებით მკვლევრები ადრე დაინტერესდნენ, წინადადების სისრულისათვის კი ყურადღება არ მიუქცევიათ მეცხრამეტე საუკუნემდე. მეცხრამეტე საუკუნის ოციან წლებში ნ. გრეჩმა, რომლის სახელთანაცაა დაკავშირებული უსრული წინადადების გამოყოფა რუსულ ენაში, სრულ წინადადებად მიიჩნია ისეთი წინადადება, რომელშიც გვაქვს ყველა მთავარი წევრი³. ნ. გრეჩი წინადადების შემადგენლობაში გულისხმობდა სამ ნაწილს: ქვემდებარეს, შემასმენელსა და საერთს. მაგრამ, აღნიშნავდა იგი, გარდა ქვემდებარისა, შემასმენლისა და საერთისა, წინადადებაში უნდა გვქონდეს აგრეთვე დამატება, რომელიც წინადადების ნაწილს წარმოადგენს, თუმცა არა არსებითს, არამედ შემთხვევითს⁴.

ნ. გრეჩისათვის უსრულია წინადადება, რომელშიც გამოტოვებულია ესა თუ ის მთავარი წევრი. თუ გამოტოვებულია შედგენილი შე-

² რუსულსა და ყველა იმ ენაში, სადაც ზმნა მხოლოდ ერთპირიანია, წინადადება შეიძლება იყოს ორშემადგენლიანი და ერთშემადგენლიანი. პირველში წარმოდგენილია ან ივარაუდება ქვემდებარე და შემასმენელი თავიანთი ამხსნელი სიტყვებითურთ, მეორეში გვაქვს მხოლოდ ერთი შემადგენელი ნაწილი, რომელიც ეფარდება ორშემადგენლიანი წინადადების შემასმენელს ან ქვემდებარეს, ასეთებად მიჩნეულია: განსაზღვრულპირიანი წინადადებები, განუსაზღვრელპირიანი წინადადებები, განზოგადებულპირიანი წინადადებები, უსუბიექტო (უქვემდებარე) წინადადებები, ინფინიტური წინადადებები, ნომინატიური წინადადებები.

³ Н. И. Греч, Практическая русская грамматика. С-Пб., 1934, с. 225. ეს გრამატიკა პირველად გამოქვეყნდა 1827 წელს.

⁴ იქვე.

მასმენლის ზმნური ნაწილი-საერთი, ასეთი წინადადებაც ნ. გრეჩს უსრულად მიაჩნია. ე. ი. უსრულია ასეთი წინადადებები: «Роза нежна» (გამოტოვებულია «есть»), «Желаем здравия» (გამოტოვებულია «мы»), «Петр Великий» (გამოტოვებულია შემასმენელი: იგულისხმება ასეთი ნაწყვეტი დიალოგისა:— Кто основал Санкт-Петербург? — Петр Великий!).

თ. ბუსლაევი უსრული წინადადების საკითხებს ეხება „რუსული ენის ისტორიულ გრამატიკაში“⁵. იგი წერს: „ერთ წინადადებაში გამოიტოვება ან არსებითი სახელი (ქვემდებარე და დამატება), ან ზმნა (შემასმენელი) უპირატესად მაშინ, როდესაც მათ ახლავთ ისეთი მსაზღვრელი სიტყვა, რომელთანაც ზედმეტი ხდება ქვემდებარე ან შემასმენელი“⁶. იქვე აღნიშნულია: „რადგანაც განსაზღვრებითი, დამატებითი და გარემოებითი სიტყვები ერთიან ქვემდებარესა და შემასმენელს აზრის ზუსტად გადმოსაცემად, ამდენად ესენი არ შეიძლება გამოვტოვოთ, როგორც ზედმეტი სიტყვები, ადვილად საგულისხმებელი“⁷.

ა. პეშკოვსკი დაწვრილებით განიხილავს უსრულ წინადადებას. უსრულ წინადადებად ის მიიჩნევს ისეთ წინადადებებს, რომლებშიც არ არის სრულ წინადადებასთან შედარებით ერთი ან რამდენიმე წევრი. უსრული შეიძლება იყოს არა მარტო ისეთი წინადადებები, რომელთაც აკლიათ მთავარი წევრები (ქვემდებარე, შემასმენელი), არამედ მეორეხარისხოვანი წევრებიც⁸. ამავე დროს მან წარმოადგინა უსრულ წინადადებათა კლასიფიკაცია ექვსი ნიშნის მიხედვით. ამ ნიშნებით წინადადება უსრულია, როდესაც აკლია: 1. ქვემდებარე, 2. შემასმენელი, 3. საერთი (და წარმოდგენილია პრედიკატული წევრი), 4. პრედიკატული წევრი (და წარმოდგენილია საერთი), 5. მართული არსებითი სახელი ან ინფინიტივი (და წარმოდგენილია მმართველი ზმნა), 6. საზღვრული წევრი (და წარმოდგენილია განსაზღვრება)⁹. წინადადებაში შეიძლება არ გვქონდეს ქვემდებარე, შემასმენელი და მართული წევრი.

⁵ Ф. И. Буслаев, Историческая грамматика русского языка, М., 1959. პირველი გამოცემა გამოქვეყნდა 1858 წელს სახელწოდებით «Опыт исторической грамматики русского языка».

⁶ იქვე, გვ. 284.

⁷ იქვე, გვ. 285.

⁸ А. М. Пешковский, Русский синтаксис в научном освещении, изд. VI, М., 1938, с. 360.

⁹ იქვე, გვ. 362—365.

განსაკუთრებით ეს გვხვდება საპასუხო წინადადებებში. (—Когда ты напишешь письмо управляющему?—З а в т р а)¹⁰.

ა. შახმატოვი უსრული წინადადებების კლასიფიკაციისას გამოყოფდა ნ ა კ ლ ო ვ ა ნ (როცა ქვემდებარე აკლია), დ ა რ ღ ვ ე უ ლ (როცა შემასმენელი აკლია) და დ ე ფ ე ქ ტ უ რ (როცა მთავარ წევრთა ნაწილი აკლია) წინადადებებს¹¹.

ა. შახმატოვი წერს: ისეთი წინადადება, როგორიცაა Входит, გვიჩვენებს, რომ წინადადებაში გამოტოვებულია კარგად ცნობილი ადრე ნახსენები ქვემდებარე. ასეთივეა წინადადებები: Бочку! Чашку чаю! Сахару! რომლებშიც ირიბი ბრუნვები გვიჩვენებენ, რომ გამოტოვებულია მათზე გაბატონებული უღლებადი ზმნის ფორმები (подайте, дайте, отпустите). წინადადების მთავარი წევრის გამოტოვებისათვის მეორე პირობა არის მის გვერდით მსგავსი წინადადებების არსებობა, რომელშიც სიტყვიერად გამოხატულია მთავარი წევრი. ამის მიხედვით входит, сахару მიგვაჩნია უსრულ წინადადებად; მაგრამ წინადადებებს, როგორიცაა: Виноват, рады стараться ვთვლით სრულად, რადგან Я виноват, Мы рады стараться... არ ემთხვევა წინადადებებს Я-სა და Мы-ს გარეშე. წინადადებას, რომელშიც გამოტოვებულია მთავარი წევრი, ვუწოდებთ უსრულს; ამასთან ერთად, წინადადებას, რომელშიც გამოტოვებულია ქვემდებარე, ვუწოდებთ ნაკლოვანს და, რომელშიც გამოტოვებულია მთავარი წევრი, შემასმენელი, ვუწოდებთ დარღვეულს¹². როცა გამოტოვებულია ესა თუ ის შემადგენელი ნაწილი ქვემდებარისა ან შემასმენლისა, გვაქვს დეფექტური წინადადებები¹³.

ა. შახმატოვი აქვე შენიშნავს: „ქვემდებარის გამოტოვება ჩვეულებრივ გამოწვეულია იმით, რომ იგი დასახელებულია წინამავალ წინადადებაში. გარდა ამისა, ქვემდებარის გამოტოვება შეიძლება ზოგ ჩვეულებრივ გამოთქმაში, ფორმულებში. გამოიტოვება ქვემდებარე, რომელიც შეესატყვისება მესამე პირს...“¹⁴

საკავშირო მეცნიერებათა აკადემიის მიერ გამოცემულ „რუსული ენის გრამატიკაში“¹⁵ უსრული და სრული წინადადებები ვრცელდაა

¹⁰ Русский синтаксис..., с. 365.

¹¹ А. А. Шахматов, Синтаксис русского языка, изд. II, Ленинград, 1941, с. 48; 157; 236; 241.

¹² იქვე, გვ. 48.

¹³ იქვე, გვ. 236.

¹⁴ იქვე, გვ. 236.

¹⁵ Грамматика русского языка, II, ч. II, М., 1954, с. 88—122.

მიმოხილული. აღნიშნულია, რომ თეორია უსრული წინადადების შესახებ ვითარდება ე. წ. უსრული წინადადების სრულ წინადადებასთან დაპირისპირების საფუძველზე. სრული წინადადების შემადგენლობაში არის წევრები, რომლებიც გამოტოვებულია უსრულ წინადადებაში, შდრ. Я в лес და Я иду в лес; Ты о чем? და Ты о чем говоришь? Куда?— В кино და Куда вы идете?—Мы идем в кино; В лесу ягоды და В лесу растут ягоды და ა. შ.¹⁶

აქვე აღნიშნულია, რომ უსრული წინადადება დამახასიათებელია სასაუბრო მეტყველებისათვის. ის ფართოდაა წარმოდგენილი მხატვრულ ლიტერატურაში, გამოყენებულია დიალოგებში, აგრეთვე თხრობისა და აღწერის დროს¹⁷.

გრამატიკის ავტორები წარმოგიდგენენ უსრულ წინადადებათა ოთხ ძირითად ტიპს. ესენია: 1. უსრული წინადადებები, რომლებიც წარმოადგენენ დიალოგის ურთიერთ დაკავშირებულ რეპლიკებს; 2. დამოუკიდებლად ხმარებული უსრული წინადადებები, რომელთა სტრუქტურის თავისებურებაა შემასმენლის გამოტოვება; 3. უსრული წინადადებები, რომლებიც წარმოადგენენ მყარ ფრაზეოლოგიურ შენაერთებს; 4. უსრული წინადადებები, რომლებიც შედიან რთულ წინადადებათა შემადგენლობაში¹⁸.

სპეციალური გამოკვლევა „უსრული წინადადება თანამედროვე რუსულ ენაში“ ეკუთვნის ი. პოპოვას¹⁹. მანვე გაამახვილა ყურადღება ამ საკითხის შესახებ სხვა შრომებშიც²⁰.

ი. პოპოვას აზრით, „წინადადების სტრუქტურის განხილვას მიეყვართ იმ დასკვნამდე, რომ თითქმის ყველა ნაირსახეობა წინადადებისა, მათ შორის „უსრულ“ წინადადებას რომ განეკუთვნება, ისიც, წარმოადგენს მიმართებითს დამთავრებულ გამონათქვამებს, რომლებიც დამახასიათებელია სრული წინადადებისათვის“²¹.

ი. პოპოვა აღნიშნავს, რომ თავისი სტრუქტურის მიხედვით წინადადება მრავალნაირია და ზოგი მათგანი არ შეიძლება დავყოთ სრულ და უსრულ წინადადებად. ასეთებია სიტყვა-წინადადებები: Ага! Неп-

¹⁶ Грамматика русского языка, с. 89.

¹⁷ იქვე.

¹⁸ იქვე, გვ. 90.

¹⁹ И. А. Попова, Неполные предложения в современном русском языке, Труды Института языкознания АН СССР, II, 1953, с. 3—136.

²⁰ И. А. Попова, Проблемы предложения. Сб. статей по языкознанию. Профессору Московского университета акад. В. В. Виноградову, 1958, с. 348—369; მისვე, Неполное предложение: Совр. русский язык. Синтаксис, под ред. Галкиной-Федорук, 1957, с. 321.

²¹ И. А. Попова, Проблемы предложения, с. 348.

ременно! Ну вот еще!... ბევრი ერთშემადგენლიანი: Пожар! Ну и жара! Какая жара! Молодец! Огоны! და ა. შ. სხვანაირად რომ ვთქვათ. სრულად და უსრულად შეიძლება დავყოთ მხოლოდ ისეთი წინადადებები. რომლებშიც გვაქვს წინადადების წევრები.

სხვა ნაშრომში ი. პოპოვა მიუთითებს, რომ წინადადების შედგენილობის „სისრულე“ შეიძლება სხვადასხვანაირი იყოს იმის მიხედვით, თუ რა აგებულებისაა წინადადება. იგი დამოკიდებულია წინადადების სტრუქტურაზე და მეტყველების სტილზეც. მაგალითად, Отец дома „სრულია“ სასაუბრო სტილისათვის, მაგრამ უსრულია მწიგნობრულისათვის, სადაც საჭიროა უფრო სრული შედგენილობა წინადადებისა: Отец находится дома²². აქვე ისიცაა ნათქვამი, რომ წინადადება შეიძლება განვავითვნოთ „სრულს“ ან „უსრულს“ იმის მიხედვით, თუ როგორ განვსაზღვრავთ „სრულ წინადადებას“. თუ სრული თხრობითი წინადადება არის წინადადება, რომელიც შედგება მთავარ (ერთ ან ორ) და მეორეხარისხოვან წევრთაგან, რომელიც შეპირობებულია მთავარი და მეორეხარისხოვანი წევრებით, მაშინ „უსრული“ თხრობითი წინადადება არის წინადადება, რომელიც ამ მოთხოვნილებას ვერ აკმაყოფილებს, ე. ი. არის წინადადება, რომელშიც არაა წარმოდგენილი მთავარი და მეორეხარისხოვანი წევრები.

როგორც ჩანს, ვმსჯელობთ სრულ და უსრულ წინადადებებზე, მაგრამ არ ვიცით რას ვუწოდებთ სისრულეს. არ ვიცით, როგორი წინადადებაა სრული და რა ქმნის სისრულეს.

ი. პოპოვა საერთოდ უარყოფს წინადადებათა დაყოფას სრულად და უსრულად. „რა კრიტერიუმს ვუდებთ საფუძვლად ჩვენ წინადადების უსრულობას? აზრობრივ უსრულობას თუ ფორმალურ უსრულობას?“ — კითხულობს იგი და თვითონვე უპასუხებს: „თუ უსრულობის განსაზღვრის კრიტერიუმად ავიღებთ საერთოდ აზრობრივ უსრულობას, მაშინ მთელი ჩვენი მეტყველება, არა მარტო ზეპირი, განსაკუთრებით დიალოგი, არამედ სამწერლობოც უნდა მივიჩნიოთ აზრობრივად უსრულ წინადადებებად“²³. ავტორი განაგრძობს: 1. იზოლირებულად განხილული წინადადების აზრობრივი უსრულობა მიმართებითი ცნებაა და არაა აუცილებელი ფორმალურად უსრული წინადადებისათვის; 2. წინადადების ფორმალური შემადგენლობა თავისთავად არაა საკმარისი მსჯელობისათვის, აზრობრივი სისრულისათვის ან

²² Современный русский язык, с. 321.

²³ И. А. Попова, Неполные предложения в современном русском языке, с. 13—14.

გამოთქმის უსრულობისათვის, და ფორმალური შემადგენლობის სისრულეს თავისთავად არ შეუძლია ემსახუროს წინადადების სისრულის კრიტერიუმს²⁴.

ავტორი ამასთან ერთად აღნიშნავს: ჩვენ შეგვეძლო შევთანხმებულიყავით და გაგვეგო „უსრულ“ წინადადებებად ისეთები, რომლებშიც მათი აზრობრივი უსრულობა გამოხატულია ფორმალურ-გრამატიკული შედგენილობის უსრულობით²⁵. ავტორის ვარაუდით, „უსრული“ წინადადების გრამატიკული შედგენილობა შეიძლება არ იყოს გამოხატული მთლიანად. დიალოგში ის ნაწილდება კითხვების წინადადებათა და პასუხების წინადადებათა შორის და ერთმანეთის მომდევნო რეპლიკებს შორის. მაგალითისათვის აღებულია ასეთი წინადადებები: — პოლია მოვიდა? — მოვიდა. აქ „მოვიდას“ ნაცვლად რომ ყოფილიყო პასუხი „კი“ ან „პოლია მოვიდა“, მაშინ ერთმანეთისაგან განსხვავებული წინადადებები გვექნებოდა მხოლოდ თავისი გრამატიკული შედგენილობით, მაგრამ როგორც წინადადება-პასუხი თანაბრად შეასრულებდა თავის ფუნქციას²⁶.

აქვე ი. პოპოვა აღნიშნავს, რომ არსებითად არა გვაქვს „უსრული“ წინადადებები. შეუძლებელია ერთიანი მკაფიო კრიტერიუმის მონახვა წინადადებათა დაყოფისა სრულად და უსრულად²⁷.

როგორც ვხედავთ, ი. პოპოვა გვიმტკიცებს, არსებითად არა გვაქვს უსრული წინადადებებიო, თუმცა აქვე საჭიროდ მიიჩნევს მოგვცეს ამ ტიპის წინადადებათა სახეები (ელიფსური წინადადება, „საკუთრივ ისტორიული“ წინადადებები...).

ტ. ლომტევიც უსრულ წინადადებას განიხილავს სრულთან მიმართებაში. მისი აზრით: სრული წინადადებები განსხვავდებიან უსრული წინადადებებისაგან იმით, რომ ყოველი პოზიცია მათში მოცემულია სიტყვიერი ფორმით, მაგალითად, На горе виден дом. უსრული წინადადებები განსხვავდებიან სრული წინადადებებისაგან არა იმით, რომ მათში გამოტოვებულია ესა თუ ის პოზიცია, არამედ იმით, რომ ისინი წარმოდგენილი არიან უარყოფითად, ე. ი. ისინი არ არიან წარმოდგენილი ცალკეული სიტყვიერი ფორმებით, მაგალითად. На горе дом. გამოთქმა На горе дом გულისხმობს არსებობას პოზიციისას, რომელიც არაა წარმოდგენილი მატერიალურად, მაგრამ არსებობს და განსაზღვრავს წინდებულის შეერთებას на горе. შეიძლება არ გვქონ-

²⁴ И. А. Попова, Неполные предложения в совр. русском языке, т. 17.

²⁵ იქვე, გვ. 18.

²⁶ იქვე, გვ. 21.

²⁷ იქვე, გვ. 23—24.

დეს შემასმენლის პოზიციის სიტყვიერი ფორმა, მაგრამ თვით ეს პოზიცია უსათუოდ იგულისხმება, არსებობს, მაგალითად, Молчанин на лошади садился, ногу (сунул) в стремя, а лошадь (стала) на дыбы. Он об землю (ударился)—и прямо в темя (Грибоедов).

შეიძლება არ იყოს ქვემდებარის პოზიციის სიტყვიერი ფორმა, მაგრამ თვით ქვემდებარის პოზიცია უსათუოდ იგულისხმება, არსებობს, მაგალითად, Ну жалкий же ездок (он)...; Не человек, змея (он) (Грибоедов)²⁸.

რუსული ენის სახელმძღვანელოებში უსრულ წინადადებას არა ერთი ავტორი შეხება. ზოგი ავტორის აზრით, უსრული ეწოდება ისეთ წინადადებას, რომელსაც აქლია აუცილებელი სტრუქტურული ნაწილები, ე. ი. მთავარი ან მეორეხარისხოვანი წევრები²⁹.

უსრული წინადადების სახეებს ვრცლად ეხებიან ა. გვოზდევი³⁰, ა. რუდნევი³¹, ვ. ბორკოვსკი³² და სხვები.

როგორც ვხედავთ, უსრული წინადადების გაგება თავიდანვე არ ყოფილა ერთფეროვანი. თვით ი. პოპოვამ, რომელმაც ვრცლად დაახასიათა უსრული წინადადების აგებულება, დაიწუნა ტრადიციული ტერმინი („უსრული“) და შემოგვთავაზა „არასრულშემადგენლიანი წინადადება“, სხვებმა კი ამჯობინეს მისთვის დაერქმიათ „წინადადება ელიფსური კონსტრუქციით“ (ვ. აღმონი და სხვები).

ვ. აღმონი წინადადების სისრულის ცნების გარკვევასთან დაკავშირებით საჭიროდ თვლის გამოყოს წინადადებათა სამი ტიპი. ესენია: 1. გაუვრცოზელი წინადადებაები, რომელთა შემადგენლობა

²⁸ Т. П. Ломтев, Основы синтаксиса совр. русского языка, М., 1958, с. 131.

²⁹ Современный русский язык, ч. II, Морфология и синтаксис, под ред. проф. Е. М. Галкиной-Федорук, М., 1964, с. 441; Е. М. Галкина-Федорук, К. В. Горшкова, Н. М. Шанский, Современный русский язык. Синтаксис, М., 1958. ამ კოლექტიურ ნაშრომებში უსრული წინადადება ეკუთვნის ე. გალიკინა-ფედორუკს; С. Г. Бархударов и С. Е. Крючков, Учебник русского языка, II, Синтаксис, М., 1964, с. 54; А. М. Земский, С. И. Крючков, М. В. Светлаев, Русский язык, II, 1963, с. 37.

³⁰ А. Н. Гвоздев, Современный русский язык, Синтаксис, М., 1961, с. 174—183.

³¹ А. Г. Руднев, Синтаксис современного русского языка, М., 1968, с. 30—31.

³² Сравнительно-исторический синтаксис восточно-славянских языков. Типы простого предложения, М., 1968, с. 194.

შემოზღუდულია წინადადების მთავარი, აუცილებელი წევრებით; 2. ელიფსური წინადადება, რომელთა შემადგენლობას აკლავს თუნდაც ერთი მთავარი წევრთაგანი, რომელიც აუცილებელია წინადადებათა შესაფერისი ლოგიკურ-გრამატიკული სტრუქტურისათვის; 3. გავრცობილი წინადადება, რომლებიც მოიცავენ არა მარტო მთავარ წევრებს, რომლებიც საჭიროა წინადადების მოცემული სტრუქტურული ტიპისათვის, არამედ სხვა წევრებსაც³³.

3. ადმონის აზრით, ელიფსური წინადადების შემადგენლობაში არა გვაქვს წინადადების ერთი აუცილებელი წევრთაგანი ან ამ საჭირო წევრის რომელიმე შემადგენელი ელემენტი. ამასთან ერთად ელიფსური წინადადება შეიძლება ფლობდეს რიგ მეორეხარისხოვან წევრებსაც, ე. ი. იყოს გავრცობილი წინადადება³⁴.

როგორც ვხედავთ, ზოგი ენათმეცნიერი უსრულ წინადადებას უწოდებს ელიფსურს, ზოგისათვის ელიფსური წინადადება ერთ-ერთი სახეა უსრული წინადადებისა და ეწოდება ისეთ უსრულ წინადადებას, რომელსაც აკლია შემსმენელი.

ლ. ბლუმფილდი მიუთითებდა, რომ ყველა ენაში განსხვავდება წინადადებათა ორი ტიპი, რომელსაც შეიძლება ვუწოდოთ სრული წინადადება და უსრული (ელიფსური) წინადადება³⁵. აქვე ნათქვამია: წინადადება, რომელშიც არა გვაქვს ჩვეულებრივ ხშირად ნახმარი ფორმები წინადადებისა, არის უსრული ან ელიფსური³⁶. ამასვე იმეორებს ა. მუხინი³⁷.

ა. რეფორმატსკი აღნიშნავს: „რაც შეეხება უსრულ წინადადებებს, ისინი არავითარ ტიპს არ წარმოადგენენ, არამედ არიან უბრალოდ ელიფსური კონსტრუქციისა, სადაც მეტყველებაში (და არა ენაში) გამოტოვებულია ის, რაც ადვილად აღიდგინება კონტექსტის მიხედვით: —Ты принес вещи?—Принес. აქ გამოტოვებულია ქვემდებარე და დამატება, რამდენადაც ისინი ნახსენებია კითხვაში“³⁸ და ა. შ.

სხვა ავტორები გამოყოფენ უსრულ წინადადებათა ორ ან სამ ტიპს. პირველ რიგში აქ აღსანიშნავია «Неполные предложения в современном русском языке», რომლის ავტორი ი. პოპოვა, მართალია,

³³ В. Г. Адмонн, Введение в синтаксис современного немецкого языка, М., 1955, с. 182.

³⁴ იქვე, იგივე, 182.

³⁵ Л. Блумфилд, Язык, М., 1968, с. 180.

³⁶ იქვე.

³⁷ А. М. Мухин, Структура предложений и их модели, Ленинград, 1968, с. 171.

³⁸ А. Реформатский, Введение в языковедение, М., 1967, с. 338—339.

უარყოფს უსრულ წინადადებებს, მაგრამ მაინც გამოყოფს „სიტუაციურ“ და ელიფსურ წინადადებებს. ამ უკანასკნელში გამოტოვებულია შემასმენლის ზმნური ნაწილი. ასეთია: «Татьяна в лес, медведь за нею»... „ელიფსურ წინადადებებში შემასმენლის ფუნქციას ასრულებენ მისი ჯგუფის წევრები — სახელები და ზმნისართები“³⁹. იმავე ი. პოპოვას სხვაგან აღნიშნული აქვს: ელიფსური წინადადება ეწოდება წინადადებას, რომელშიც გამოტოვებულია ზმნური შემასმენელი⁴⁰.

ე. გალკინა-ფედორუკი შენიშნავს, რომ უსრული წინადადება სხვადასხვაა თავისი ხასიათის მიხედვით, უსრულთა შორის შეიძლება განვასხვაოთ: 1. საკუთრივ უსრული და 2. ელიფსური წინადადებები. უსრული წინადადება უფრო ხშირად გვხვდება სასაუბრო მეტყველებაში, რომელშიც აზრის ახსნას ხელს უწყობს სიტუაცია, გარემოც და წინამავალი მეტყველება⁴¹. „ელიფსური წინადადება ეწოდება ისეთს, რომელშიც გამოტოვებული წევრი არ აღიღიწება კონტექსტის მიხედვით და არაა ნაქარანახევი გარემოების მიერ. ელიფსური წინადადება, როგორც გარკვეული სახე უსრული წინადადებისა, სინტაქსურად იმდენად მყარია, გავრცელებულია და საერთო სახმარი, რომ თითქოს არ საჭიროებს შევსებას და გამოკლებული წევრის აღდგენას“⁴².

უსრულ წინადადებათა ცალკეული ტიპების დახასიათებისას აღნიშნავენ, რომ გვაქვს: 1. კონტექსტუალური, 2. სიტუაციური და 3. ელიფსური უსრული წინადადებები.

1. კონტექსტუალური უსრულ წინადადებას უწოდებენ ისეთ უსრულ წინადადებას, რომლის გამოტოვებული წევრი დასახელებულია მომიჯნავე წინადადებაში. ამ ტიპის წინადადებებში შეიძლება იყოს გამოტოვებული ქვემდებარე (Желтые лилии раскрыты с самого восхода солнца, белые раскрываются часов в десять...), შემასმენელი (При гостях едят в столовой, а без гостей — в кухне), დამატება (Старый князь вспомнил о письме князя Андрея. — Получил от князя нынче, — сказал он княгине Марье, — не читала?), განსაზღვრება (Локотки ее делались

³⁹ И. А. Попова, Неполные предложения в совр. русском языке, Труды Института языкознания АН СССР, II, 1953, с. 56.

⁴⁰ Современный русский язык. Синтаксис, под ред. Е. М. Галкиной-Федорук, М., 1957, с. 225.

⁴¹ Современный русский язык, II, под ред. проф. Е. М. Галкиной-Федорук, М., 1964, с. 442.

⁴² იქვე, გვ. 445, შტრ. Е. М. Галкина-Федорук, К. В. Горшкова, Н. М. Шанский, Современный русский язык, М., 1958, с. 137.

все острее, пальцы—тоньше), გარემოება (В доме у них три комнаты. В одной спит Сережа с мамой, в другой тетя Паша с Лукьянычем, а третья столовая).

2. სიტუაციურს უწოდებენ წინადადებას, რომელშიც გამოტოვებული წევრი გასაგებია მეტყველების ვითარების მიხედვით. მაგალითად, შეიძლება წამოვიძახოთ „მოდის“ იმის მაგივრად, რომ ვთქვათ „პროფესორი მოდის“; როცა გავიგონებთ სირენის ხმას, შეგვიძლია ვთქვათ „განგაში!“ იმის მაგივრად, რომ ვთქვათ „გამოცხადებულია განგაში!“ და ა. შ.

3. ელიფსურს უწოდებენ ისეთ წინადადებას, რომელშიც შემასმენელი არაა დასახელებული და არაა აუცილებელი აზრის გამოსახატავად⁴³.

წინადადებათა ეს ტიპები არაა გამოყოფილი ერთი საკლასიფიკაციო ნიშნის მიხედვით, ამიტომ ნათელიც არაა, თუ რატომ გვაქვს ეს ტიპები.

ქართული ენის მასალაზე სრული და უსრული წინადადებების საკითხებს პირველად ვხვდებით თ. ჟორდანიას „ქართულ გრამმატიკაში“⁴⁴. თ. ჟორდანია წერს: „ყოველს წინადადებას უსათუოდ სჭირია ქვემდებარე და შემასმენელი. თუ ერთ-ერთი არ არის, ჰაზრი არ გამოვა. ამისთვის ესენი იწოდებიან მთავარ ნაწილებად წინადადებისა. გარნა ხშირად მოხდება, რომ ერთ-ერთი მათგანი არ არის, მაგრამ იგულისხმება კი: მაგ., ვ ს წ ე რ, — იგულისხმება ქვემდებარე: „მე“. „დედინაცვალი თვალში ნაცარი“ — იგულისხმება შესმენილი „არის“. „ბაღდადს ვირი (ღირს) კიტრადო, ჯორი უნდა საგზადაო“⁴⁵.

მაშასადამე, თ. ჟორდანიას აზრით, წინადადების მთავარი ნაწილებია ქვემდებარე და შემასმენელი. თუ ერთ-ერთი მათგანი გამოტოვებულია და იგულისხმება, გვაქვს უსრული წინადადება.

ა. ბენაშვილიც აღნიშნავს: „წინადადებაში არის ორი უმთავრესი ნაწილი: ა) ქვემდებარე და ბ) შესმენილი... (ხანდახან წინადადებაში ქვემდებარე არ არის, მაგრამ უთუოდ იგი იგულისხმება)“⁴⁶. ამის მიხედვით უსრულია წინადადება, თუ ქვემდებარე არ არის, მაგრამ იგულისხმება.

სილ. ხუნდაძე წერს: „ს რ უ ლ ი წ ი ნ ა დ ა დ ე ბ ა იმისთანა წი-

⁴³ Ф. К. Г у ж в а, Современный русский литературный язык, Киев, 1971, с. 112—114.

⁴⁴ ქართული გრამმატიკა, თხზული და გამოცემული თ. ჟორდანიასაგან, ტფილისი, 1889, გვ. 34.

⁴⁵ იქვე, გვ. 34.

⁴⁶ მოკლე ქართული გრამმატიკა შედგენილი და გამოცემული ანდრია სიმ. ბენაშვილის მიერ, ტფილისი, 1894, გვ. 27.

წადადებას ქვია, რომელშიც ქვემდებარე და შემასმენელი გამოცხადებულია, მოხსენებულისა: ჩუ, ტრედმა დაილულუნა! ნაკლული წინადადება იმისთანას ქვია, რომელშიც ან ქვემდებარე და ან შემასმენელი არ არის მოხსენებულის, არამედ საგულისხმოა, მოსაფიქრებელია, მაგალითად: — მკა ხომ ჩვენ არ დაგვიწუნა (ე. ი. ტრედმა)? — ვანო თბილისში სწავლობს, სანდრო კი — ქუთაისში (უკანასკნელ წინადადებაში იგულისხმება შემასმენელი სწავლობს)⁴⁷.

თუ ადრე მხოლოდ ერთმანეთთან შედარებული იყო სრული და უსრული წინადადებები, აქ უსრულ წინადადებას თავისი სახელიც აქვს („ნაკლული წინადადება“).

სრულ წინადადებას განსაზღვრავს ი. ნიკოლაიშვილიც. თუმცა საპირისპირო უსრული წინადადების შესახებ არაფერი აქვს ნათქვამი⁴⁸.

სრული და უსრული წინადადებები ერთმანეთთან მიმართებაში ახსნილი აქვს ი. სიხარულიძეს „სრული ეწოდება ისეთ წინადადებას, რომელშიც ქვემდებარეც არის და შემასმენელიც; ხოლო არასრული არის ისეთი წინადადება, რომელსაც აკლია ქვემდებარე ან შემასმენელი, ან ორივე მთავარი წევრი, ანდა ამხსნელი სიტყვა, მაგრამ წინა წინადადების აზრის მიხედვით ამ წევრებს ადვილად ვივარაუდებთ“⁴⁹.

ა. შანიძე თავის „ქართული ენის გრამატიკაში“ მიუთითებს, რომ წინადადება სრულია, თუ მას არ აკლია რომელიმე წევრი. წინადადება უსრულია, თუ მას აკლია ერთი ან რამდენიმე წევრი, რომლებიც ადვილად იგულისხმება წინა ნათქვამთან დაკავშირებით ან სხვა ვითარების მიხედვით, მაგ., „მათრახები ამათ, მათრახები!“ (ყაზ.). აქ იგულისხმება: „დაჰკარით!“ „აბა, ბიჭო, ბანი!“ (ვაჟა). აქ იგულისხმება „მითხარი“⁵⁰.

ა. შანიძისა და ლ. კვაჭაძის „ქართული ენის გრამატიკაში“ ნათქვამია: „მარტივი წინადადება სრულია ან უსრული. წინადადება სრულია, თუ მას არ აკლია (ე. ი. გამოტოვებულად არ იგულისხმება) რომელიმე წევრი, მაგალითები: „ზამთარი მოახლოვდა“ (ვაჟა); „მთვარე ღრუბელს მოჰფარებოდა“ (ყაზ.). მოყვანილ წინადადებებში გამო-

47 ქართული გრამატიკა, სილ. ხუნდაძის მიერ შედგენილი, ქუთაისი, 1915, გვ. 88.

48 ი. ნიკოლაიშვილი, ქართული ენის გრამატიკა, ტფილისი, 1929, გვ. 124.

49 ი. სიხარულიძე, ქართული ენის გრამატიკა, ტფილისი, 1937, გვ. 113.

50 ა. შანიძე, ქართული ენის გრამატიკა, II, სინტაქსი, თბ., 1948, გვ. 85.

ტოვებულად არ იგულისხმება რომელიმე წევრი, მაშასადამე, ორივე წინადადება სრულია.

წინადადება უსრულია, თუ მას აკლია (ე. ი. გამოტოვებულია) ერთი ან რამდენიმე წევრი, რომლებიც ადვილად იგულისხმება წინა ნათქვამთან დაკავშირებით ან სხვა ვითარების მიხედვით⁵¹.

სრულსა და უსრულ წინადადებებს ვრცლად შეეხო ლ. კვაჭაძე „თანამედროვე ქართული ენის სინტაქსში“. აქვე წარმოდგენილია კარგად შერჩეული საილუსტრაციო მასალა. ლ. კვაჭაძის აზრით, „სრულია წინადადება, რომელშიც გამოტოვებულად არ იგულისხმება რომელიმე აუცილებელი წევრი და კონტექსტისა თუ სიტუაციისაგან დამოუკიდებლად გადმოგვცემს დამთავრებულ აზრს...“ „უსრულია წინადადება, თუ მასში გამოტოვებულია ერთი ან რამდენიმე წევრი (მთავარი თუ მეორეხარისხოვანი), რომლებიც ადვილად იგულისხმება კონტექსტის ან სხვა რაიმე გარკვეული პირობის მიხედვით. ასეთი წინადადება კონტექსტის თუ სიტუაციის გაუთვალისწინებლად მოკლებულია თავისთავადობასა და სტრუქტურულ დამოუკიდებლობას“...⁵².

როგორც ვხედავთ, ჩვენს საენათმეცნიერო ლიტერატურასა და სახელმძღვანელოებში არაერთხელ მიუქცევიათ ყურადღება წინადადების სისრულის საკითხისათვის. გამოთქმულია ფასეული მოსაზრებანი.

ჩვენ გვინდა ამ შემთხვევაში წინადადების სისრულის საკითხი განვიხილოთ ცალკე აღებულ მარტივ წინადადებებში ისე, რომ მოვლენა დაქუქვემდებაროთ წინადადების მთავარი წევრების მონაწილეობა-არმონაწილეობას.

წინადადების აგებულების საკითხი ბოლომდე შესწავლილი არ არის, რომ ყურადღება არ მიექცეოთ აზრთა სხვაობას, რომელიც ამ საკითხის განხილვას ახლავს. ცხადია, უსრული წინადადების გაგებაც არაა ნათელი. ხშირად უსრული წინადადებების გამოყოფისას ემყარებიან რთულ წინადადებას, რომლის ერთ-ერთი კომპონენტი თუ სხვა საპირობების გამო განმეორების თავიდან აშორების მიზნით გამოტოვებს ისედაც ადვილად საგულებელ წევრს, რომელიც წინა წინადადებაშია წარმოდგენილი. ამის გამო მომდევნო წინადადება, შემადგენელი ნაწილი რთული წინადადებისა, უსრული სახითაა მოცემული. აღებულია არა ცალკე წინადადება, არამედ მთელი კონტექსტი და უსრული წინადადებაც ამ კონტექსტის ერთ-ერთი ნაწილთაგანია, ჩვეულებრივად უკანასკნელი ადგილის მქონე. ასეთს წინადადებას საპირისპირო სრულ წინადადებასთან შედარებით შეიძლება აკლდეს ერთი ან რამდენიმე პირველი თუ მეორეხარისხოვანი წევრი.

⁵¹ ა. შანიძე და ლ. კვაჭაძე, ქართული ენის გრამატიკა, II, სინტაქსი, VII—VIII კლ. სახელმძღვანელო, თბ., 1966, გვ. 52—53.

⁵² ლ. კვაჭაძე, თანამედროვე ქართული ენის სინტაქსი, გვ. 205—208.

გამოდის, რომ მარტივი წინადადება, რომელიც სრულია ცალკე აღებული, უსრულია სხვა წინადადებასთან მიმართებით. ამის ნიმუშად იღებენ ასეთ მონაკვეთს. «В доме у них три комнаты. В одной спит Сережа с мамой, в другой тетя Паша с Лукьянычем, а третья столовая». ამ რთულ სინტაქსურ კონტექსტში გამოტოვებულა სიტყვა комнате, რომელიც ადგილის გარემოება უნდა ყოფილიყო, მაშასადამე, წინადადება უსრულია გარემოების მიხედვით⁵³.

მთელი კონტექსტისათვის დამახასიათებელი ეს ვითარება ცალკე აღებული მარტივი წინადადების სისრულის დასადგენად ვერ გამოდგება. გამოდის, რომ ვმსჯელობთ უსრულ წინადადებაზე, გამოვყოფთ მას კონტექსტში, მაგრამ ცალკე აღებული მარტივი წინადადების ანალიზისას ვერ ვახერხებთ ისეთი უსრული წინადადების გამოყოფას, რომელსაც აკლია საგულისხმებელი მეორეხარისხოვანი წევრი.

ავიღოთ ასეთი წინადადება: „ლუარსაბი გაუტკბილდა მეუღლესა“. ეს წინადადება უსათუოდ სრულია. ასევე სრულად მივიჩნევთ ასეთ წინადადებებს: „ლუარსაბი შაქარსავით გაუტკბილდა მეუღლესა“; „გაცრუებული ლუარსაბი შაქარსავით გაუტკბილდა მეუღლესა“; „გაცრუებული ლუარსაბი შაქარსავით გაუტკბილდა თავის გამარჯვებულს მეუღლესა“ და „გაცრუებული ლუარსაბი შაქარსავით გაუტკბილდა თავის ამჟამად გამარჯვებულს მეუღლესა“: ილია, I, 331,42.

უკანასკნელი წინადადებატ, ცხადია, სრულია: ამ წინადადების ყველა წევრი, მთავარიცა და მეორეხარისხოვანიც, საჭიროა. ამას გვაფიქრებინებს მთელი კონტექსტი. თუ სრულად მხოლოდ ბოლო წინადადებას მივიჩნევთ, რაკი დანარჩენს აკლია ესა თუ ის მეორეხარისხოვანი წევრი, მაშინ უნდა დავუშვათ. რომ ყველა დანარჩენი წინადადება უსრულია. ეს კი სწორი არ იქნებოდა.

ახლა ავიღოთ სხვა წინადადებები: „ერთხელ ვანომ დამის ძილში მეტად საამური სიზმარი ნახა“: ი. გოგებ. V, 348,1. ეს წინადადება უსათუოდ სრულია, მაგრამ რა საბუთი გვაქვს, რომ უსრულად მივიჩნიოთ ამ წინადადების შემოკლებული ვარიანტები: „ვანომ სიზმარი ნახა“; „ვანომ საამური სიზმარი ნახა“; „ერთხელ ვანომ საამური სიზმარი ნახა“; „ერთხელ ვანომ ძილში მეტად საამური სიზმარი ნახა“.

ასევე: „ჩემი ოთახის ფანჯრიდან ხშირად მოჩანს თეთრი თოვლით დაფარული მზის სხივებით აფე-

⁵³ Ф. К. Г у ж в а, Современный русский литературный язык, с. 113.

რილი მყინვარი: ნ. ლორთქ. I, 554, 22. ეს წინადადებაც მარტივი გაგრობილია, სრულიც. წინადადების გაფორმებაში აქაც ყველა სიტყვა მონაწილეობს, ზედმეტი სიტყვა არა გვაქვს. განა ეს გვაძლევს იმის უფლებას, რომ, თუ ზოგ მათგანს, რომელიც შეიძლება ადვილადაც ვიგულისხმოთ, გამოვტოვებთ, მისი გამოტოვების შემთხვევაში წინადადება უსრულად მივიჩნიოთ? ამიტომ უნდა დავეუშვათ, რომ მარტივი წინადადების სისრულის საკითხს განსაზღვრავს შემასმენელი-ზმნა და მასთან პირის მიხედვით დაკავშირებული სიტყვები.

რთული წინადადების შემადგენელ მარტივ წინადადებაში წევრთა გამოტოვება გარკვეულ კანონზომიერებას ემყარება. ეს ცალკე საკითხია და კარგადაა ნაჩვენები ჩვენს გრამატიკულ ლიტერატურაში⁵⁴.

წინადადების პირველი და მეორეხარისხოვანი წევრები ერთმანეთთან სხვადასხვა სიმძლიერის სინტაქსურ ურთიერთობას ამყდებენ. ამის შედეგად მთავარი წევრები (შემასმენელი, ქვემდებარე, პირმიმართი დამატებები) ქმნიან ძირითად ბირთვს. მეორეხარისხოვანი წევრები კი მათ უკავშირდებიან შეთანხმებით, მართვით ან მირთვით. ამიტომ ვამბობთ, რომ წინადადების სისრულის დასადგენად მნიშვნელობა აქვს მთავარ წევრებს.

წინადადება სრულია იმ შემთხვევაში, როდესაც რეალურად წარმოდგენილია შესიტყვებით გათვალისწინებული მთავარი წევრები: შემასმენელი, ქვემდებარე, პირდაპირი დამატება, ირიბი დამატება⁵⁵. წინადადების სისრულის დასადგენად ვემყარებით ზმნა-შემასმენელს.

ა) შემასმენლად ერთპირიანი ზმნაა: ერთპირიან ზმნასთან პირიანობის ნიხედვით ერთი სახელი-ქვემდებარეა დაკავშირებული, ამიტომ აქ ქვემდებარე და შემასმენელი ქმნიან სრულ წინადადებას. თუ ერთ-ერთი მათგანი გამოტოვებულია, წინადადება იქნება უსრული, მაგალითად: უფრო გამალებული წავიდა პეტრე ავლაბრის ბაყებისაკენ: ილია. I, 414, 30; პეტრე გაოცდა: ილია. I, 413, 8; ლუარსაბი მოვიდა: ილია, I, 337, 25...

ორპირიან ზმნასთან ორი სახელია დაკავშირებული: გარდამავალთან ქვემდებარე და პირდაპირი დამატება. გარდაუვალთან — ქვემდებარე და ირიბი დამატება. შემასმენელთან ერთად თუ რეალურად წარმოდგენილია ორივე მთავარი წევრი, წინადადება იქნება სრული.

ბ) შემასმენლად გარდაუვალი ორპირიანი

⁵⁴ ა. შანიძე, ქართული ენის გრამატიკა, II, სინტაქსი, გვ. 85—86; ლ. კვაჭაძე, თანამედროვე ქართული ენის სინტაქსი, გვ. 206—208.

⁵⁵ ა. კიზირია, მარტივი წინადადების შედგენილობა ძველ ქართულში. გვ. 95; ა. დავითიანი, მარტივი წინადადების სახეები წევრთა შედგენილობის მიხედვით: ქართული ენა და ლიტერატურა სკოლაში, 1967, № 3, გვ. 38.

ზ მ ნ ა ა: ღამე გამოეთხოვა ქვეყანას: ილია, I, 439,38; ოთხი ურემი ოთხეუთხივ მოსდგომოდა სათივეს: ილია, I, 457,7; კარებში მიხას ცეცო შეეტაჯა: ს. მგალ. 398,2; ჯოჯოხეთს კიდევ ერთი მუგუზალი მიემატა: გ. ლონ. 147,3...

გ) შე მ ა ს მ ე ნ ლ ა დ გ ა რ დ ა მ ა ე ა ლ ი ო რ პ ი რ ი ა ნ ი
ზ მ ნ ა ა: ამ კითხვამ გააბა ლუარსაბი მახეში: ილია, I, 350,27; პირველ დღესვე არჩილმა ვენახში წაიყვანა გიორგი: ილია, I, 449,10; ცეცომ შემოატრიალა წუწკი წიქარა: ს. მგალ. 352,24; ხარბმა ხვედიამ სიკვდილიც კი ადრე მიისაკუთრა: გ. ლონ. 56,1...

დ) შე მ ა ს მ ე ნ ლ ა დ ს ა მ პ ი რ ი ა ნ ი ზ მ ნ ა ა: სამპირიან ზმნა-შემასმენელთან სამი სახელია დაკავშირებული. ზმნასა და სახელებს შორის რთული სინტაქსური ურთიერთობაა დამყარებული.

წინადადება სრულია, თუ ზმნასთან ერთად წარმოდგენილია სამივე სახელი. მაგალითები: დედას გულმა ტეხა დაუწყო: ილია, I, 448,20; ტარიელმა თვალი მოჰკრა ბაჩუას: ლ. ქიაჩ. II, 108,2; კამერაში არჩილს საპატიო ადგილი დაუთმეს ამხანაგებმა: ლ. ქიაჩ. II, 296,4; გიორგიმ მარდად მოავლო მარგილს ხელი: ს. მგალ. 415,16...

უსრულია წინადადება, როცა გამოტოვებულია ერთ-ერთი მთავარი წევრი: შემასმენელი, ქვემდებარე, პირდაპირი დამატება ან ირიბი დამატება.

1. გ ა მ ო ტ ო ვ ე ბ უ ლ ი ა შე მ ა ს მ ე ნ ე ლ ი. შემასმენლის გამოტოვება ხდება მაშინ, როდესაც ერთნაირი მოქმედების ან მდგომარეობის განმეორებაა: შემასმენლის განმეორების თავიდან ასაცილებლად მოსალოდნელი მომდევნო შემასმენლები არაა წარმოდგენილი. თუ შედგენილი შემასმენელია, გამოიტოვება საერთო, მაგალითები: — შენ არ თქვი, ბაღანე რომ ხვეტას დაიწყებს და ციფუნია პირის ბანას — სტუმრები მოვლენო: ნ. ლორთქ. I, 604,17; — არჩილი აქ არის? — კი. ბატონო! თამაზი? — თამაზიც! — ნოდარი? — აქ ვარ, ბატონო! ნ. დუმბ. 348,26; ზოგნი ნაპოლეონს ეძახდნენ, ზოგნი — აპოლონს: მ. ჭავჭ. III, 49,9; მამით გურული ვარ, დედით — მეგრელი, აღზრდა-დაბადებით კი იმერელი: მ. ჭავჭ. III, 45,5...

შემასმენლის გამოტოვება ხდება იმ შემთხვევაშიც. როდესაც ეგევე შემასმენელი წინა წინადადებაშია ნახსენები, ან შემასმენლით გამოხატული მოქმედება შედეგია იმ მდგომარეობისა, რომლის ახსნა მომდივნო შისიტყვებებითაა გადმოცემული: — შენ რა ღად, ჩემო გაბრიელ? შენ რა ღად, რა ღად? — ქვითინებდა ის ტანჯული კაცი: ილია, I, 312,3...

„შენ რა ღად“ უსრული წინადადებაა და ის გასაგებია მას შემდეგ, როცა წინამავალ წინადადებებს გავითვალისწინებთ: როდესაც გადასასახლებლად გამზადებული ორი უდანაშაულო ადამიანი — პეპია და

გაბრიელი ერთმანეთს შეხვდება; გაბრიელი გადმოგვცემს: „— პეპიაჲ, კაცო, შენა ხარ? — გაოცებით შეეყვირე საცოდავსა. იმან თავი მალ-ლა აიღო და შემომხედა. — შვილო, გაბრიელ! — დაიბლავლა საცოდა-ვის ხმით, — შენც აქ ხარ?... — შენ რაღად, ჩემო გაბრიელ, შენ რა-ღად. რაღად?“ ასეთიჲეა: „დაწიოკებული სუფრა... დაჭო-ქებული ღვინის წამონალექი...“ გ. ლეონ. 156,26. ეს უშემასმენლო წინადადებები გაუგებარია, თუ არ გავითვალისწინეთ წინამავალი ვითარება: აი, ესენიც: „წაძიგილაგდნენ. შეიქნა ზედახო-რა, ჯლება. ერთმანეთი დაქოჩრეს, აბუშბლეს, სუფრა დაარიალეს. სუ-ფრის ბოლოში იგრიალა ჭურჭელმა, დაიფშვნა, ჩანაქუქდა ერთიანად. ფრთხილმა სტუმრებმა იჩქარეს, — გაცლა სჯობსო, — ხელერთპირად გარბოდნენ, თითქოს ფული მოუპარიათ და ეშინიათ ზედ წასწრები-საო... დაწიოკებული სუფრა... დაჭოქებული ღვინის წამონალექი...“.

ამისი მსგავსია: „— დედი, პური, პური! — ხშირად შესძა-ხებდნენ ბაღლები დედას“: გ. ლეონ. 84,19; „— თქვენი გვარი და სახელი? — კვაქს მეხი დაეცა და ცივმა ოფლმა დაასხა“: მ. ჯავახ. III, 185,4...

ქართული ენა ნაკლებად მიმართავს შემასმენლის გამოტოვებას. შემასმენლის გამოტოვება ხშირია დიალოგებში.

2. გამოტოვებულია ქვემდებარე. ქვემდებარის გა-მოტოვება ხდება იმ შემთხვევაში, როდესაც მოსალოდნელია წინამავა-ლი წინადადების ქვემდებარის ან პირმიმართი დამატების განმეორება მომდევნო წინადადებაში ქვემდებარედ. მაგალითები: გიორგის გულ-ში მოხვდა ეს უკანასკნელი სიტყვა. აიტაცა, ეჭავსა. კარგა-დაც ვერ მიეგნო, — რად უხსენა დედამ ჯადო: ილია, I, 438,16; სულ ამ ვენახის მიწნისათვის ეჭინჭრებოდა ჩირიკს გულნამცეცა ჩი-კოტელა. ბოროტ გზასაც არ ერიდებოდა: გ. ლეონ. 89,18.

ასეთივე წარმოშობისაა სხვა უსრული წინადადებებიც: ქმრის ან-დერძს არ უღალატა: ილია, I, 430,18; ერთხელ ერთმანეთს ქუჩაში წაა-წყდნენ: მ. ჯავახ. III, 79,3...

ნაგრამ, თუ წინადადებები ისე ეწყობიან ერთმანეთს, რომ არ ხდე-ბა წინამავალი წინადადების ასეთი წევრის განმეორება მომდევნო წი-ნადადებაში, მაშინ ჩვეულებრივ სრული წინადადებები გვაქვს. მაგ.: მზე გადაიხარა. თბილმა შეგუბებულმა ჰაერმა მოძრაობა დაიწყო. იმ ენაჩავარდნილმა ადგილმა გაიხმაურა. აიშალნენ მეურნეები თვალების ფშვნეტითა: ილია, I, 406,16; ბეჟანიშვილის მოჯამაგირეს ურმით სა-ფქვაავი მოჰქონებოდა შინ. იმ ოჯახდაქცეულს თავსუბუქად დაედო. კამეჩები თურმე ყელში ხრიალებდნენ, ისე წასჭეროდით აპეურები. ოთარაანთ გიორგი გზად მოდენილა თურმე: ილია, I, 436,23...

თავისებურია ისეთი შემთხვევები, როდესაც ქვემდებარედ პირ-
ველი ან მეორე პირია. ასეთ დროს ქვემდებარედ პირის ნაცვალსახე-
ლები გვაქვს. ნაცვალსახელი შეიძლება არც იყოს წარმოდგენილი:
ჩვეულებრივ გამოტოვებულია და წინადადებაც უსრულია. მაგალითე-
ბი: მე ჩემს ყურებს არ დავუჭერე ეს უეცარი ჩემის ნატვრის ასრუ-
ლება: ილია, I, 303,31; მე კიბეს ავეყევი: ნ. ღუმბ. 389,36..., მაგრამ:
ერთ საღამოს განათებულ მაღაზიის ფანჯარაში გამოფენილ სურათებს
შევაჩერდი: ნ. ლორთქ. I, 490,20; მხიარულად მივცუნცულე: მ. ჭა-
ვახ. III, 433,28; ქუთაისში მივალ სამუდამოდ: მ. ჭავახ. III, 42,11;
ასევე: შენ გოგო ლამაზად მორთე: ილია, I, 361,21; შენც კი კარგა
ხანს მე ხმა არ გამე: ილია, I, 194,4, მაგრამ: მარტო რად თამაშობ ეზო-
ში? მ. ჭავახ. V, 352,8; ეგ ყველაფერი ძალიან მოგისაზრებია: დ. კლდ.
I, 132,10...

3. გა მო ტო ვ ე ბ უ ლ ი ა პ ი რ მ ი მ ა რ თ ი დ ა მ ა ტ ე ბ ე ბ ი.
წინადადების სისრულეში მონაწილეობენ პირმიმართი დამატებებიც.
ერთ-ერთი მათგანის დაკლება წინადადებას უსრულად აქცევს. ხშირად
გამოტოვება ხდება იმის გამო, რომ წინამდებარე წინადადებაში ქვემდე-
ბარედ ან რომელიმე დამატებად შეიძლება იყოს ნახსენები ესა თუ ის
დამატება.

ა) გა მო ტო ვ ე ბ უ ლ ი ა ი რ ი ბ ი დ ა მ ა ტ ე ბ ა. შე მ ა ს მ ე-
ნ ლ ა დ ო რ პ ი რ ი ა ნ ი გ ა რ დ ა უ ე ა ლ ი ზ მ ნ ა ა: მიწა საქა-
თმის ქვეშ ფხვიერი დაუხვდა: ი. გოგებ. IX, 43,35 (მელამ მიაგნო სა-
ქათმესა და დაუწყო ძირს გამოთხრა. მიწა საქათმის ქვეშ
ფხვიერი დაუხვდა...). და ასე: თბილისის სადგურზე გიორგი
ისევ დამეწია: ნ. ლორთქ. I, 159,10; მე დავშორდი: ილია, I, 278,28...

ბ) გა მო ტო ვ ე ბ უ ლ ი ა ი რ ი ბ ი დ ა მ ა ტ ე ბ ა. შე მ ა-
ს მ ე ნ ლ ა დ ს ა მ პ ი რ ი ა ნ ი 'გ ა რ დ ა მ ა ე ა ლ ი ზ მ ნ ა ა: თა-
ვადმა ძველის წესით ღრმა სალაში მისცა: ნ. ლორთქ. I, 166,8 (მო-
საუბრეთ მიუახლოვდა თავადის ახლობელი ნათესავი, დიდი მემამულე,
აზნაური ფილიპე თამლაძე. თავადმა ძველის წესით ღრმა
სალაში მისცა) და ასე: გლახუკამ რაღაც ლაპარაკი დაუწყო:
ილია, I, 278,28; გიორგიმ ამის თქმაზედ ფეხი კიდეც წაჰკრა: ილია,
I, 434,34...

გ) გა მო ტო ვ ე ბ უ ლ ი ა პ ი რ დ ა პ ი რ ი დ ა მ ა ტ ე ბ ა. შე-
მ ა ს მ ე ნ ლ ა დ გ ა რ დ ა მ ა ე ა ლ ი ზ მ ნ ა ა: ელისაბედმა დაბალი
ხმით დაიწყო: ილია, I, 344,40; თეოფანემ ძლივს დაამშვიდა: მ. ჭავახ.
III, 133,28; მაგის კაცებმა წამართვეს: ნ. ლორთქ. I, 670,17 და ა. შ.

გვხვდება ისეთი შემთხვევებიც, როცა პირმიმართი დამატება აღ-
რეა დაკარგული: გამოტოვებული კი არ არის, გამჭრალია ან გადა-
ქცეულია პირმიმართავ დამატებად. ასეთი დაკარგვა ან ერთი წევ-

ჩიდან სხვა წევრად გარდაქმნა (როდესაც პირმომართ დამატებათაგან ვიღებთ პირმომართავ დამატებებს ან ადგილის გარემოებას) წინადადების სისრულეზე ვერ მოქმედებს.

უსრული წინადადებები ჩვეულებრივ გვაქვს დიალოგებში, სადაც აზრთა გაცვლა-გამოცვლა ხდება ორ (ან მეტ) პირს შორის.

აგებულების მიხედვით დიალოგი შეიძლება გვექნოდეს ორი სახისა: ერთ შემთხვევაში იგი ემყარება კითხვა-პასუხს — კითხვით წინადადებას მოსდევს თხრობითი წინადადება, რომელიც წარმოადგენს კითხვაზე პასუხს; მეორე შემთხვევაში გვაქვს ე. წ. სიტყვა-მიგება, როდესაც სხვადასხვა პირთა საუბარი ერთმანეთის განვითარებას წარმოადგენს. პირველს ვუწოდებთ კითხვით-თხრობით დიალოგს, მეორეს — თხრობით დიალოგს.

კითხვით-თხრობით დიალოგში ერთმანეთს ენაცვლებიან კითხვა და პასუხი. როცა პირველი ადგილი კითხვას უკავია, შედგენილობის მიხედვით შედარებით სრულად კითხვითი წინადადებაა წარმოდგენილი. პასუხი შეიძლება მოკლე იყოს და შეიცავდეს მხოლოდ იმ სიტყვას, რომელსაც კითხვა ეხება, ან სრული იყოს⁵⁶.

მაგალითები:

— ვინ არის?

— პოლიცია!

(6. ლორთქ. II, 301).

-- ეს არის თქვენი უკანასკნელი პასუხი?

— ეს არის.

(2. ჯავახ. III, 101).

— მესტვირევ, შენ ვინა ხარ? — ჰკითხა ელიზბარმა.

— მესტვირე! — მიუგო მესტვირემ.

⁵⁶ დიალოგის სინტაქსური ბუნება ბოლომდის არ არის შესწავლილი. არსებობს კი ამ მხრივ გამოკვლევები: Л. П. Яблонский, О диалогической речи, сб. «Русская речь», т. I, М., 1923; Т. Г. Винокур, О некоторых синтаксических особенностях диалогической речи, сб. «Исследования по грамматике русского литературного языка», М., 1955, с. 342—355.

ტ. ენოკური ამ ნაშრომში უარყოფს ამა თუ იმ წევრის გამოკლების მიუხედავად დიალოგის რომელიმე კომპონენტის (ვთქვათ, რეაგირების მომდევნო ნაწილის) მიჩნევის უსრულ წინადადებად. ჩვენ არა გვაქვს უფლება — წერს ის — რეაგირების მომხდენი რეპლიკა დიალოგში განვიხილოთ როგორც უსრული წინადადება. ჩვენ ეს ელიფსური წინადადებები უნდა განვიხილოთ მხოლოდ იმ წინადადებებთან კავშირში, რომელთა რეაგირებას ისინი წარმოადგენენო.

ჩვენ ამ შემთხვევაში დიალოგი გვანტერესებს მხოლოდ წინადადების წევრთა მონაწილეობის მიხედვით.

— გხედავ, მაგრამ რა კაცი ხარ?

— ერთი საწყალი უცხო კაცი.

(აკაკი, IV, 174).

შეკითხვაზე პასუხიც შეიძლება სრულად წარმოგვიდგეს:

— შენ ვინა ხარ?

— მე მთხოვარა ვარ.

(ა. ყაზბ. I, 169).

— ვინ ხარ?

— მე ვარ დათიკო.

(ნ. ლორთქ. I, 276).

კითხვა შეიძლება მოსდევდეს თხრობას: ჯერ გვქონდეს თხრობითი წინადადება, შემდეგ — კითხვითი:

— გიორგი გიანლათ, — მოახსენა ერთ სალამოს მოსამსახურემ არჩილს...

— ვინ გიორგი?

(ილია, I, 443).

— დილის შვიდი საათიდან დაწყებული თითქმის აქამდის მეძინა-

— დღე... და ღამე რაღას შერებოდი?

(აკაკი, IV, 142).

თხრობითი დიალოგი უფრო იშვიათია. ასეთ შემთხვევაში მთლიანი მონაკვეთი შედგება თხრობით ან ბრძანებით წინადადებათაგან.

თხრობით წინადადებებს ახლავთ კითხვითი წინადადებაც, რომელიც შეიძლება პირველ ადგილზე იყოს ან ბოლოს:

— ჰო, მართლა, აქამდე ვერსად წააწყდი?

— ვერა, ვერსად ველარ შევხვდი.

— ალბათ ქალაქელი არ ყოფილა, თორემ აქამდე ასჯერ შეგხვდებოდა.

— აქაური უნდა იყოს, შენ რომ მოინდომო...

— შე კაი კაცი, შავთვალა და შავთმიანი ქალი ქალაქში ასე ათასი მოიძებნება.

(მ. ჯავახ. I, 258).

— შიშის გულისათვის დაბრუნდი.

— შენი გულისათვის, შენ დამაბრუნე.

— შიშმა დაგაბრუნა!

— მე არავისი არ მეშინია.

— რად გინდა აბა თოფი, რას იმალები ტყეში?

(ნ. დუმბ. 185).

დიალოგში ხშირად უსრული წინადადებები წარმოდგენილია მხოლოდ პირმოუმართავი დამატებებით ან გარემოებითი და განსაზღვრებითი სიტყვებით:

- გგონია ვერ გატყობ, შეყვარებული რომ ხარ?
- ვიზე, სულელო!
- მერიზე.

(ნ. დუმბ. 44).

მარინე ორივე ხელით ჩამოეკიდა მკლავზე და თავი დაუქნია:

- წამოგყვები — მტკიცედ უპასუხა.
- ყველგან?
- ყველგან.

(მ. ჭავჭ. IV, 59).

- გინდათ ნახოთ?
- ძალიან!

(არჩ. ჩაჩიბაია, „გამარჯვება“, „კომუნისტი“ 16.I.72).

- ხომ გესმით?
- ძალიან კარგად.
- მაგ ხურჩინში პური და ღვინო ხომ არა გაქვს?
- ბევრი.

(ილია, I, 314).

დიალოგს ახასიათებს მოქმედების თანდათანობითი განვითარება. როდესაც ერთ წინადადებას ავსებს მეორე, მის მომდევნო მესამეს — მეოთხეს და ა. შ.

- მეზვრემ მწვანილი მოიტანა? — ჰკითხავდა კიდეც ბატონი.
- მოიტანა.
- ტარხუნა ხომ არის?
- გახლავს.
- კიტრი?
- კიტრიც გახლავს.

(ილია, I, 333).

- გეიგე, ქალო, რა უქნია ლევანას?
- რა, ბეჩა?
- პასიკოსათვის შოუკვეთია.
- უი, ბეჩა?

— ი სულწამწყდარი, რაღა ღროს მაგის არშიყობაა...

— რაღა ეგონა ანეტას? თვითონ რომ არშიყობს, ქმარმაც გეინა-ვარდოს ერთი.

— ლევანას მამაც დიდი მოარშიყე იყო.

— ბაბუაც! — დაუმატა სრულიად მიხრწნილმა დედაკაცმა.
(ნ. ლორთქ. II, 12).

ღიალოგი მდიდარია მიგებითი ნაწილაკებით. პასუხისათვის ზოგჯერ მხოლოდ დადასტურებითი ან უარყოფითი ნაწილაკი გვაქვს:

— შენ სადღეინაცვლოდ ეძებდი იმისთანა ქალს, ორნაქმარები ყოფილიყო. ასე არაა, ა?

— კი!

(დ. კლდ. I, 180).

— ჯაყელი ხარ?

— ჰო.

(ნ. დუმბ. 587).

— დაგეშორდებით?

— დიახ.

(ნ. ლორთქ. I, 357).

— მოსკოვში ყოფილხარ წინათ?

— არა.

(კ. გამს. VI, 12, 29).

ანალოგიური მდგომარეობაა ძველ ქართულშიც. აქაც პირველი წინადადება უფრო სრულია, მომდევნო ან სრულია, ან გამოხატულია იმ სიტყვით ან შესიტყვებით, რომელიც უშუალოდ წარმოადგენს კითხვის პასუხს.

მაგალითები:

ჰრქუა მათ იესუ: ვისი არს ხატი ესე ანუ ზედაწერილი? ჰრქუეს მას: კეისრისაჲ: DE მ 22,20.

მიუგო მთავარმან მან და ჰრქუა მათ: ვინ გნებაჲს ორთაგანი, და მიგიტევო თქუენ? მათ ჰრქუეს: ბარაბა: DE მ 27,21.

ჰრქუა მათ იესუ: რაოდენი პური გაქუეს აქა? ხოლო მათ ჰრქუეს: შვიდი პური და მცირედი თევზი: DE მ 15,34.

მაგრამ:

მან ჰრქუა მათ: თქუენ რაჲ სთქეთ, ვითარმედ ვინ ვარ მე? მიუგო სიმონ-პეტრე და ჰრქუა: შენ ხარ ქრისტე, ძე ღმრთისა ცხოველისაჲ: Cმ 16,15.

3. გაუვრცობელი და გავრცობილი წინადადებები

წინადადების წევრთა დაჯგუფება მთავარ და მეორეხარისხოვან წევრებად საფუძველს ქმნის გაუვრცობელი და გავრცობილი წინადადებების გამოყოფისათვისაც.

გაუვრცობელი წინადადება მხოლოდ მთავარი წევრებისაგან შედგება, ამიტომ მისი აღნაგობა განისაზღვრება შემასმენელი-ზმნის პირიანობით: ერთპირიანი ზმნა-შემასმენელი გვაძლევს ორი წევრისაგან შემდგარ გაუვრცობელ წინადადებას, ორპირიანი ზმნა-შემასმენელი — სამი წევრისაგან, სამპირიანი ზმნა-შემასმენელი — ოთხი წევრისაგან შემდგარ გაუვრცობელ წინადადებას.

გავრცობილი წინადადება მოიცავს მთავარ და მასთან დაკავშირებულ მეორეხარისხოვან წევრებსაც. ასეთ წინადადებაში წამყვანი სიტყვა ერთ-ერთი მთავარწევრთაგანია, რომლის გარშემო ჯგუფდებიან ამხსნელი სიტყვები.

გავრცობა ხდება შემასმენელთან, ქვემდებარესთან, პირმიმართ დამატებებთან ან თვით მეორეხარისხოვან წევრებთან დაკავშირებული სიტყვების მეშვეობით. ამის მიხედვით გამვრცობია პირმიუმართავი დამატებები, გარემოებები და განსაზღვრებები. გამვრცობი, იგივე ამხსნელი სიტყვა, უკავშირდება მთავარს შეთანხმებით, მართვით, პირით, ან კიდევ მართვა-შეთანხმებით.

როგორც ვხედავთ, გაუვრცობელი და გავრცობილი წინადადებების სახით ერთმანეთს უპირისპირდებიან წინადადებები, რომელთა შემადგენლობაში მხოლოდ მთავარი წევრებია და წინადადებები. რომელთაც მთავარ წევრებთან ერთად მეორეხარისხოვანი წევრებიც მოეპოვებათ.

გაუვრცობელი წინადადება რუსულში (და სხვა ევროპულ ენებში) ერთ-ან ორწევრიანია. რუსული ენის გრამატიკებში მიუთითებენ, რომ წინადადება შეიძლება იყოს გაუვრცობელი და გავრცობილი.

ორშემადგენლიანი წინადადება, რომელიც შედგება მხოლოდ მთავარი წევრებისაგან, და ერთშემადგენლიანი წინადადება, რომელიც შედგება მხოლოდ მთავარი წევრისაგან, იწოდებიან გაუვრცობელ წინადადებებად (Раздался выстрел. День был светлый. Ночь тиха. Ночь. Светает!...)

წინადადებები, რომლებშიც გვაქვს წინადადების მეორეხარისხოვანი წევრებიც, იწოდებიან გავრცობილ წინადადებებად (Прошли целые две недели...; Я каждый день посещал Гагиных...)⁵⁷.

⁵⁷ Грамматика русского языка, т. II, синтаксис, ч. I, М., 1954, с. 354 (საკავშირო მეცნიერებათა აკადემიის ენათმეცნიერების ინსტიტუტის გამოცემა) და ასე: А. Н. Гвоздев, Современный русский язык, ч. II, Синтаксис, М.,

საინტერესოდ აქვს წარმოდგენილი ე. ბოგოროდიცის გაუვრცობელი და გავრცობილი წინადადებების აღნაგობა. იგი აღნიშნავს: თუ ჩვენ ვხედავთ ან წარმოვიდგენთ ცაცხვს, ჩვენი ყურადღება მიმართულია რომელიღაც მის თვისებაზე, მაგალითად, აყვავებაზე და ამიტომ ცაცხვის საერთო წარმოდგენის გვერდით გაჩნდება მოცემული თვისების წარმოდგენა, რომელსაც ჩვენ ვუერთებთ პირველს და ამგვარად მიიღება აზრი, რომელსაც აქვს უნარი თავისი გამოსახულება პოვოს წინადადებაში „ცაცხვი ყვავის“, რომელშიც სიტყვების ფორმები თვითონ მიუთითებენ მსმენელს ორ წარმოდგენას შორის გარკვეულ დამოკიდებულებაზე. თუ ამავე დროს ყურადღება შეჩერდება კიდევ სხვა გვერდითს წარმოდგენებზე, მაშინ მათი სიტყვიერი გამოსახულებით მიიღება გავრცობილი წინადადება. მხედველობაშია ასეთი გავრცობა: „მ ა ლ ი ცაცხვი ყვავის“; „ცაცხვი მ შ ვ ე ნ ი ვ რ ა დ ყვავის“ და ა. შ. მიზანი ასეთი გავრცობისა არის ის, რომ სრულად გამოხატოს აზრი⁵⁸.

გაუვრცობელსა და გავრცობილ წინადადებებს მიუძღვნა გამოკვლევა ე. კროტევიჩმა⁵⁹.

ე. კროტევიჩი მიუთითებს: გაუვრცობელი წინადადება არის სრულიად ნორმალური წინადადება, ე. ი. მეტყველების ისეთივე ძირითადი საკომუნიკაციო ერთეული, როგორიცაა გავრცობილი წინადადება. უკანასკნელისაგან განსხვავებით გაუვრცობელ წინადადებას აქვს მხოლოდ აუცილებელი მინიმუმი წევრებისა. მაგრამ — განაგრძობს იგი — აუცილებელი წევრების მინიმუმის დადგენისას ჩვენ არ შეგვიძლია გეზი ავიღოთ ქვემდებარესა და შემასმენელზე, რადგანაც არის წინადადებები, სადაც შეიძლება არ გვქონდეს ეს წევრები, მაგალითად, სახელდებითი და უპირო წინადადებები, რომელთა მაორგანიზებელ ცენტრალ გვევლინება ერთი წევრი — მთავარი წევრი ერთშემადგენლიანი წინადადებისა⁶⁰.

ასეთ სახელდებით წინადადებად თვლის ე. კროტევიჩი სახელწოდებებს: «Вопросы языкознания», «Русский язык в школе», «Книга», «Язык» და ა. შ.⁶¹

1961, с. 44; Н. С. Валгина, Д. Э. Розенталь, М. И. Фомина, В. В. Цапукевич, Современный русский язык, М., 1966, с. 309.

⁵⁸ В. А. Богородицкий, Общий курс русской грамматики, М., 1935, с. 202.

⁵⁹ Е. В. Кротевич, Предложение нераспространенное и распространенное, сб. «Вопросы языкознания», книга I, Львов, 1955, с. 3—19.

⁶⁰ Е. В. Кротевич, დასატებული ნაშრომი, გვ. 6.

⁶¹ იქვე, გვ. 13.

ავტორი ამტკიცებს, რომ წინადადებას, რომელიც მოიცავს აუცილებელი წევრების მხოლოდ მინიმუმს, მიუხედავად იმისა, თუ რომელ სტრუქტურულ ტიპს ეკუთვნის იგი, შეიძლება ვუწოდოთ გაუვრცობელი წინადადება. ასეთი წინადადების შემადგენლობაში შეიძლება აღმოვაჩინოთ არა მარტო მთავარი წევრები — ქვემდებარე და შემასმენელი ან გაბატონებული (მთავარი) წევრი ერთშემადგენლიანი წინადადებისა, არამედ, გარკვეულ პირობებში, მეორეხარისხოვანი წევრებიც — პირდაპირი ან ირიბი დამატება. მაშასადამე, გავრცობილად შეიძლება მივიჩნიოთ მხოლოდ ისეთი წინადადება, რომლის შემადგენლობაში, გარდა აუცილებელი მინიმუმისა, გვაქვს სხვა წევრებიც⁶². იგი განაგრძობს: გაერცობილი წინადადება შეპირობებულია რიგი მიზეზებით: უპირველეს ყოვლისა, მოლაპარაკის (ან დამწერის) სურვილით, რომ უფრო ზუსტად გამოხატოს აზრი ობიექტური სინამდვილის ამა თუ იმ უბანზე, მაგრამ ეს აგრეთვე დამოკიდებულია თვით მოლაპარაკის (ან დამწერის) შესაძლებლობაზე. მნიშვნელობა აქვს აგრეთვე მეტყველების მიზანსა და პირობებს⁶³.

ამგვარად, რაკი ავტორი ფიქრობს, რომ გაუვრცობელი წინადადებისათვის არაა აუცილებელი შედიოდეს მასში მხოლოდ მთავარი წევრები, მისთვის მოხსნილია საკითხი გაუვრცობელსა და გაერცობილ წინადადებებს შორის განსხვავებისა. ამიტომ თვითონვე აღნიშნავს: გაერცობილი წინადადების სტრუქტურული ტიპები პრინციპულად არ განსხვავდებიან შესაფერისი გაუვრცობელი წინადადების ტიპებისაგან⁶⁴.

აქვე ისიცაა აღნიშნული, რომ მხოლოდ მთავარი წევრები ვერ შექმნიან გაუვრცობელ წინადადებას.

ე. კროტევიჩი მიუთითებს: გაერცობილი წინადადება იქმნება იმ სიტყვებისა და შესიტყვებების მონაწილეობით, რომლებიც იმყოფებიან სტრუქტურის თვალსაზრისით წევრთა მინიმუმის ფარგლებს გარეთ. აუცილებელ წევრთა მინიმუმში გვაძლევს გაუვრცობელ წინადადებას.

ამასთან ერთად, თვით ტერმინი „გაერცობილი წინადადება“, კროტევიჩის აზრით, დაზუსტებას მოითხოვს. მას უფრო მისაღებად მიაჩნია გამოყენებულ იქნეს ამ მიზნით „გართულებული წინადადება“ («осложненное предложение»), რომელიც ადრე იხმარა ე. ისტრინა⁶⁵.

დავას არ იწვევს ის აზრი, რომ გაუვრცობელი წინადადება ისეთი-

⁶² Е. В. Кротевич, დასახელებული ნაშრომი, გვ. 14.

⁶³ იქვე, გვ. 14—15.

⁶⁴ იქვე, გვ. 19.

⁶⁵ Е. С. Истрина, Синтаксические явления Синодального списка 1-ой Новгородской летописи, М., 1923, с. 172.

ვე ნორმალური წინადადებაა, როგორც გავრცობილი, მაგრამ საკითხავია — სად უნდა გაიგლოს ზღვარი ამ წინადადებათა შორის? როგორ განვასხვავოთ გაუვრცობელი წინადადება გავრცობილისაგან? აქ საბუთად ვერ გამოგვადგება „აუცილებელი მინიმუმი წევრებისა“: ზოგჯერ „აუცილებელ მინიმუმში“ შეიძლება აღმოჩნდეს ისეთი წევრებიც კი, რომელთაც მთავარ წევრებად არც კი ვთვლით.

წინადადების ცენტრი ზმნა-შემასმენელია, მაშასადამე, აუცილებელი მინიმუმი იმაში კი არ უნდა ვეძიოთ, როგორია სურვილი მოლაპარაკისა (ან დამწერისა), არამედ იმაში, თუ რა წევრებია დაკავშირებული შემასმენელთან პირიანობის მიხედვით. მაგალითად, ქართულში გვაქვს ერთპირიანი, ორპირიანი და სამპირიანი ზმნები. პირიანობა განსაზღვრულია იმ სახელებით, რომლებიც ზმნასთან არიან დაკავშირებული როგორც სუბიექტი (ქვემდებარე) და ობიექტები (პირმომართი დამატებები). თუ ამ ნდგომარეობას გაითვალისწინებთ. მაშინ „აუცილებელი მინიმუმი“ ამ სახელების მონაწილეობამ უნდა მოგვეცეს. ეს სახელები შემასმენელთან ერთად წინადადების მთავარ წევრებად გვევლინება. აქედან გამომდინარე, მარტივი გაუვრცობელია წინადადება, თუ იგი მხოლოდ მთავარი წევრებისაგან შედგება.

მაშასადამე, როცა შემასმენლად არის ერთპირიანი ზმნა, გაუვრცობელი წინადადება წარმოგვიდგება მხოლოდ შემასმენლისა და ქვემდებარის, სახით. ხოლო, როცა შემასმენლად გვაქვს ორ- ან სამპირიანი ზმნა, გაუვრცობელი იქნება ისეთი წინადადება, რომელშიც შემასმენელთან და ქვემდებარესთან ერთად გვექნება პირმომართი დამატებებიც. თუ წინადადებაში მონაწილეობენ მეორეხარისხოვანი წევრებიც, ასეთ წინადადებას ვუწოდებთ გავრცობილს⁶⁶.

გაუვრცობელი და გავრცობილი წინადადებები ერთმანეთს უპირისპირდებიან მავრცობი სიტყვებით, რომლებიც ახლავს ქვემდებარეს, შემასმენელსა და პირმომართ დამატებებს, ან მათთან დაკავშირებულ რომელიმე წევრს. მაგალითად, „ლექსომ ქათმებს საეცენ ჩაუტანა“ (ვაჟა, VI, 109,33) გაუვრცობელი წინადადებაა. შესიტყვების ცენტრია სამპირიანი ზმნა-შემასმენელი, რომელსაც უკავშირდება სამი სახელი. ოთხივე წევრს აქვს უნარი თვისების თუ ადგილის, დროის ან ვითარება-მდგომარეობის აღსანიშნავად დაიროთოს ამხსნელი სიტყვები: ლ ე ქ ს ო შეიძლება იყოს კეთილი. ცელქი. დინჯი, შავთვალწარბა, გამრჩე, მშრომელი..., ქ ა თ მ ე ბ ი — ჭრელი, თეთრი..., ს ა ე ე ნ კ ი — ბევრი, უხვი. შესაფერისი... და ა. შ. ჩ ა უ ტ ა ნ ა-ს კი დაუკავშირდება სიტყვები: ჩანთით, გუშინ, დღეს, დილით, საჩქაროდ... ამის მიხედვით ეს წინადადება შეიძლება ასე განვაერთოთ: „კეთილმა ლექსომ თავის

⁶⁶ ლ. კვაჭაძე, თანამედროვე ქართული ენის სინტაქსი, გვ. 205; ა. კიზიჩია, მარტივი წინადადების შედგენილობა ძველ ქართულში, თბ., 1963, გვ. 99.

ჰრელ ქათმებს საჩქაროდ ბევრი საკენკი ჩაუტანა გუშინ ჩანთით“- წინადადებას შეემატა შვიდი ახალი წევრი. შეიძლება დაემატოს მეტიც და პირველისაგან განსხვავებით მივიღებთ უფრო დასრულებულ ერთეულს.

ორკომპონენტის წინადადებაში ნაკლები შესაძლებლობაა გავრცობისა. მეტია გამერცობ წევრთა რაოდენობა ორ- და სამპირიან ზმნა-შენაშენებთან.

ნიმუშები:

1. შემასმენლად არის ერთპირიანი ზმნა. წინადადება გა-
უვრცობელია, რადგანაც შემასმენელსა და ქვემდებარეს არ ახ-
ლავთ ამხსნელი სიტყვები: ზამთარი დადგა: ვაჟა, V, 41,3; წავიდა ყმა-
წვილი: ი. გოგებ. V, 264,14; მოვიდა სეტყვა: ი. გოგებ. V, 244,7; სო-
ფიო მიუტარებელი გამოდგა: მ. ჯავახ. II, 24,3...

გავრცობილია: დათიკო სადღაც წავიდა: ილია, I, 271,9; და-
რეჯანი ამოვიდა მაღლა ლუარსაბთან: ილია, I, 378,5; ყვირილზე მა-
რიაში შემოვარდა დაფეთებული: აკაკი, IV, 91,38; პავლე ამ სოფელში
ოცი წლის წინათ სხვა სოფლიდან გადმოსახლდა: მ. ჯავახ. I, 112,5;
უზარმაზარი მზე ბრიალებს პირამიდებთან: ა. კალანდ. 110,11; სოლო
თინას სანახავად ორ-სამ დღეში ერთხელ ამოდის: მ. ჯავახ. I, 321,12;
დარეჯანი სიკვდილამდე პირველის ქმრის ერთგული დარჩა: ვაჟა, V,
49,22...

2. შემასმენლად არის ორპირიანი ზმნა. წინადადება გაუვრცო-
ბელია: მერცხლები ეცნენ კატას: ი. გოგებ. V, 296,26; მიუახლოვდა
ელიზბარი ირემს: ვაჟა, VI, 195,28; მოხუცებს თვალები უბრწყინავთ:
გ. შატბ. II, 314,4; კურდღლებს მოჰყვნენ შვლები: ვაჟა, VII, 42,4...

ყვავილები ამკობენ წიფელს: ვაჟა, V, 152,10; ირემმა დააპირა გაქ-
ცევა: ილია, I, 264,3; ყმაწვილმა გაუშვა მელია: ი. გოგებ. V, 454,1...

გავრცობილია: მზეს ეფიცება ეკლის ფოთოლი: ა. კალანდ.
11,7; დიდრონი ხეები წვერებით ცას ებჯინებოდნენ: ვაჟა, V, 224,29;
მექათმეს ცხენზე აკიდებულ გალიებით ქათმები მიუდიოდა ბაზარში
გასაყიდად: ვაჟა, VI, 209,3; იმ ბედნიერს ღამეს ჩემს თვალს ძილი არ
მიჰკარებია: ილია, I, 304,39...

ბაბალემ ჯიბიდან ამოიღო ერთი გაბმა აბრეშუმი: ილია, I, 337,15;
კეთილშეზავებული ჰაერი ახალისებდა ზამთრით დაჩაგრულ ბუნებას:
აკაკი, IV, 133,10; ცხენოსანმა მისი ბედაური გააქენ-გამოაქენა ქალებ-
ში: აკაკი, IV, 91,19; ღრუბლებმა უწითლესი წინწყლების ბურჯღლები
გაჰყარა: გ. ლეონ. 73,15...

3. შემასმენლად სამპირიანი ზმნაა. წინადადება გაუვრცო-
ბელია: მთავარ წევრებს არ ახლავთ ამხსნელი სიტყვები: დილამ კარი
გაუღო დღეს: ილია, I, 439,39; ვაცუნამ ცხვრებს უმწყემსობა შეატ-

ჟო: ვაჟა, V, 199,25; კოჭლმა ბრმას გზა უჩვენა: ი. გოგებ. V, 430,1; სიტყვა გააწყვეტინა ამონამა იონადაბს: შ. არაგვ. II, 8,7...

გ ა ვ რ ც ო ბ ი ლ ი ა: უამბობს ძიძა ტკილ ამბებს სიყრმისას ავად-მყოფს: კ. გამს. I, 672,32; კნინა დარეჯანმა შეაქცია ზურგი კოფასა: ილია I, 370,32; პეტრემ წაავლო სარზედ გამობმულ წნელს ხელი: ილია, I, 458,1; მართამ თეკლეს ხორეშანის მიერ ბისონით მოქარგული ანაფორა მოსტაცა: მ. ჯავახ. IV, 313,32; მელანომ გაბუტული თვალები მიაპყრო ქმარს: ე. ყიფ. 291,8...

წინადადებაში ქვემდებარედ ან პირმიმართ დამატებებად შეიძლება იყოს ისეთი სიტყვაც, რომელიც ამხსნელ სიტყვას ვერ იგულებს. ასეთებია პირისა და ჩვენებითი ნაცვალსახელები (მე/ჩვენ, შენ/თქვენ, ის, იგი, მან, მას...) და ზოგი სხვაც, მაგალითად: შენ მე მატყუებ: ვაჟა, VII, 301,4; მეც მოგიპოვე შენ: ილია, I, 503,5; მეჩავრები შენ მე: ილია, I, 257,10; მე გამაოცა მანა: ილია, I, 265,32...

თუ ქვემდებარედ ან პირმიმართ დამატებებად იქნება ასეთი სიტყვა, მაშინ გავრცობის უნარი აქვს შემასმენელს და მასთან დაკავშირებულ არსებითი სახელით (და მისი მნიშვნელობით) გამოხატულ წევრს: შენ გალობაში გამოითხოვე გუგული: ი. გოგებ. IX, 30,21; ის იმ ღამესვე გავიდა კახეთით: აკაკი, IV, 126,31; ვინ ასწავლა ამ ბიჭს ეს კილო: გ. შატბ. II, 20,10; ჩვენ წავალთ ამ სოფლით: ვაჟა, VI, 79,29; თქვენ იცოცხლეთ სიხარულში: ვაჟა, VII, 197,4; ესენი აქ ცხოვრობდნენ თავისი ექვსი ლეკვითა: ი. გოგებ. IX, 40,6...

ქვემდებარენაწლი და დამატებანაწლი წინადადებაში

1. საკითხის ისტორიისათვის

ქვემდებარენაწლ წინადადებებში ერთიანდება უსუბიექტო, განუზღვრელპირიანი და განზოგადებულპირიანი წინადადებები, ხოლო დამატებანაწლია ისეთი წინადადება, რომლის პირმიმართი დამატებები გაუჩინარებულია.

აღრინდელ გრამატიკებში უქვემდებარო წინადადებებს ყურადღება მიექცა უსუბიექტო (პირნაწლი) ზმნის თავისებურებებთან დაკავშირებით. ასეთი ზმნები შემჩნეული ჰქონდათ მ. სმოტრიცკის, მ. ლომონოსოვის, ა. ბარსოვის, ნ. გრეჩის, ა. ვოსტოკოვის, თ. ბუსლაევსა და სხვებს⁶⁷; ჩვენში კი აღრინდელი გრამატიკოსებიდან მსგავსი ფორმები

⁶⁷ ამ ავტორთა შეხედულებანი განხილულია ე. გალინა-ფედორუკის მონოგრაფიაში «Безличные предложения в современном русском языке» (М., 1958, с. 40—95).

განხილული აქვთ ანტონ პირველს, გაიოზს, არ. ქუთათელაძესა და სხვებს.

უპირო ზმნებით გამოხატული ფორმები მოიცავდა უქვემდებარო წინადადებებთან ერთად განუსაზღვრელპირიან და განზოგადებულპირიან წინადადებებსაც.

„უპიროვნო წინადადებებსა“ და „უპირო წინადადებებს“ ეხებიან თ. ჟორდანია, სილ. ხუნდაძე და სხვები.

პირველად შეეხო განუსაზღვრელპირიან ზმნებს და აქედან განუსაზღვრელპირიან წინადადებებს დ. ოვსიანიკო-კულიკოვსკი, რომელმაც დააჯგუფა განუსაზღვრელპირიანი წინადადებები და მასში მოაქცია განზოგადებულპირიანი წინადადებებიც⁶⁸.

ა. შახმატოვმა ერთმანეთისაგან გამოიყნა განუსაზღვრელპირიანი და განზოგადებულპირიანი წინადადებები⁶⁹.

ა. პეტკოვსკი გამოყოფს შემასმენლის მიხედვით პირიან, უპირო, განუსაზღვრელპირიანსა და განზოგადებულპირიან წინადადებებს, თუმცა იმასაც აღნიშნავს, რომ უპირო ზმნა და უპირო წინადადება არაა ზუსტით, რადგანაც სრული უპირობა ზმნაში არა გვაქვს⁷⁰.

ა. პეტკოვსკის კლასიფიკაცია დამკვიდრდა მომდევნო პერიოდის გრამატიკულ ლიტერატურაში.

ქართული ენის გრამატიკებსა და სამეცნიერო ლიტერატურაში უქვემდებარო წინადადებას, რომელშიც გაერთიანებული იყო საკუთრივ უქვემდებარო (უსუბიექტო) და, აგრეთვე, განუსაზღვრელპირიანი და განზოგადებულპირიანი წინადადებები, ყურადღება მიექცა ე. წ. პირნაკლი ზმნების თავისებური წარმოების მიგნების დღიდან.

ანტონ პირველის „ქართულ ღრამმატიკაში“ განხილულია ფორმები „პირნაკლის ზმნისა, რომელსაც აკლს პირი პირველი და მეორე“⁷¹. წარმოდგენილია ნაკვთთა სისტემაში „თენდების“ ზმნა.

ასეთი ზმნები გაიოზის „ქართულ ღრამმატიკაში“ მიჩნეულია უკანონო ზმნის ერთ-ერთ სახედ, პირნაკლ ზმნებად, „რომელთაცა აკლნ პირნი ანუ პირჭმლი და ანუ მეორე და ანუ ორნივე პირჭმლი“⁷².

პირნაკლ ზმნებზეა ყურადღება გამახვილებული არ. ქუთათელაძის

⁶⁸ Д. Н. Овсяннико-Куликовский, Из синтаксических наблюдений. К вопросу о классификации бессубъектных предложений. Известия АН, Отдел русского языка и словесности, т. VI, кн. 4, 1900, с. 1153.

⁶⁹ А. А. Шахматов, Синтаксис русского языка, Л., 1941, с. 64—81.

⁷⁰ А. М. Пешковский, Русский синтаксис..., с. 316.

⁷¹ ქართული ღრამმატიკა, შედგენილი ანტონ პირველის მიერ, თბ., 1885, გვ. 95.

⁷² გაიოზ რექტორი „ქართული ღრამმატიკა“, ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა, გამოველეთ და ლექსიკონი დაურთო ე. ნიკოლაიშვილმა, თბ., 1970, გვ. 103.

„პირველდაწყებით ქართულ გრამმატიკაში“⁷³, მ. ჯანაშვილის „ქართულ გრამმატიკაში“⁷⁴ და ა. შ.

თ. ჟორდანიას „ქართულ გრამმატიკაში“ განხილულია უპიროვნო წინადადება, რომელშიც „არ იგულისხმება ქვემდებარე, ანუ იგი გაურკვეველია“⁷⁵.

სილ. ხუნდაძე ასეთ წინადადებას უპირო წინადადებას უწოდებს, იგი უპირისპირდება პიროვან წინადადებას და ეწოდება „იმისთანა წინადადებას, რომელშიც ქვემდებარე არა თუ არ არის, არამედ არც შეიძლება ვიგულისხმოთ“⁷⁶.

ი. სიხარულიძე ცალკე განიხილავს უქვემდებარო წინადადებას და მიუთითებს, რომ „უქვემდებარო ანუ უსუბიექტო ეწოდება ისეთ წინადადებას, რომელშიც ქვემდებარე არც არის და არც შეიძლება ვიგულისხმოთ ამჟამად“⁷⁷.

უქვემდებარო წინადადებათა სახეები პირველად განხილულია ა. შანიძის „ქართული ენის გრამმატიკაში“⁷⁸. აქ გაანალიზებულია ისეთი უქვემდებარო წინადადებები, რომელშიც ქვემდებარე არ არის წარმოდგენილი და არც შეიძლება ვივარაუდოთ“⁷⁹, აგრეთვე უქვემდებარო წინადადებებია ისეთი წინადადებებიც, რომელთაც ქვემდებარე არააქვთ, მაგრამ ჰოქმედად მაინც იგულისხმება ვიღაც, გაურკვეველი პირი ან პირები. ამის მიხედვით გვაქვს მოქმედების გაუჩინარებდა, სადაც შემასმენელი წარმოდგენილია მრავლობითი რიცხვის ფორმით: იწერებიან, რომ წელს მშვენიერი მოსავალი იქნებაო... და მოქმედების განზოგადება..., რომელიც ეხება სუბიექტს ან ობიექტს და გადმოცემულია მეორე (სუბ. და ობ.) პირის ფორმით (ორსავე რიცხვში) და მესამე პირის ფორმით მრავლობითში⁸⁰. „ქართული ენის გრამატიკის“ შემდგომს გამოცემებში ა. შანიძემ ცალკე დაახასიათა უქვემდებარო, ქვემდებარეგაუჩინარებული და მოქმედების განზოგადების აღმნიშვნელი წინადადებები⁸¹.

73 პირველდაწყებითი ქართული გრამმატიკა, შედგენილი არ. ჭუთათელაძისაგან, ტფილისი, 1907, გვ. 116.

74 მ. ჯანაშვილი, ქართული გრამმატიკა, ტფილისი, 1906, გვ. 123.

75 ქართული გრამმატიკა, თხზული და გამოცემული თ. ჟორდანიასაგან, ტფილისი, 1889, გვ. 66.

76 სილ. ხუნდაძე, გრამმატიკა, ქუთაისი, 1915, გვ. 89.

77 ი. სიხარულიძე, ქართული ენის გრამმატიკა, ტფილისი, 1937, გვ. 114.

78 ა. შანიძე, ქართული ენის გრამმატიკა, სახელმძღვანელო არასრული საშუალო და საშუალო სკოლის 5, 6, და 7 კლასებისათვის, თბ., 1939, გვ. 139—140.

79 იქვე, გვ. 139.

80 იქვე, გვ. 139—140.

81 ა. შანიძე, ქართული ენის გრამმატიკა, II, სინტაქსი, თბ., 1948, გვ. 88—93.

სპეციალური გამოკვლევა უძღვნა ამ ტიპის წინადადებებს ნ. ბასილაიამ⁸².

სხვა საკითხებთან დაკავშირებით ასეთი წინადადებები განხილულია ცალკეულ მონოგრაფიებსა და სახელმძღვანელოებში⁸³.

უსუბიექტო (უქვემდებარო), განუსაზღვრელპირიან და განზოგადებულპირიან წინადადებებს ერთ კლასში აქცევს უქვემდებარობა: ქვემდებარე არცაა წარმოდგენილი და არც საჭიროებაა მისი აღდგენისა. სპეციალისტთა ერთი ჯგუფი აღიარებს, რომ უსუბიექტო (განუსაზღვრელპირიანი და განზოგადებულპირიანი) წინადადებები მეორეული წარმოშობისაა: უსუბიექტო წინადადებათა წინაპარი იყო სუბიექტიანი წინადადებები (დ. ოვსიანიკო-კულიკოვსკი, ა. პოტებნია, ა. პეშკოვსკი, ვ. ბოგოროდიცკი და სხვები).

დ. ოვსიანიკო-კულიკოვსკის აზრით, *Морозит, Светает* და მსგავს ფორმებთან დაიკარგა არა მარტო ქვემდებარე, არამედ გრამატიკულ აზროვნებაში ის ადგილიც, სადაც იგი უნდა არსებებულიყო და სადაც იგი ოდესღაც არსებობდა⁸⁴.

ა. პოტებნია ფიქრობდა, რომ ცნება „უსუბიექტობა“, ე. ი. გამოტოვება შემასმენელთან, განსაზღვრული ცნობილი სუბიექტისა „უპირობა“ *impersonalitas*, ე. ი. განუსაზღვრელობა პირისა (1, 2, 3-ისა), რომელიც გამოხატულია მხოლოდობითი რიცხვის მესამე პირით... პირველადია⁸⁵.

ა. პეშკოვსკის აღნიშნული აქვს, რომ უპირო წინადადებები წარმოიშვნენ პირიანისაგან და არა პირიქით და ამას ადასტურებს მორფოლოგიური ანალიზიც და ისტორიული ვითარებაც. უპირო ზმნებზე დაკვირვებისას ჩვენ მასში აღმოვაჩენთ მესამე პირის კვალს: *светает* ისეთივეა, როგორიც *растет, пишет, читает...* აშკარაა, რომ, რამდენადაც პირი უნდა იგულისხმებოდეს ზმნაში. ის აქ იგულისხმება როგორც მესამე პირი⁸⁶.

82 ნ. ბასილაია, ერთშემადგენლიანი წინადადების საკითხისათვის ახალ ქართულში: ა. გორკის სახელობის სოხუმის სახელმწიფო პედაგოგიური ინსტიტუტის შრომები, X—XI, სოხუმი, 1958, გვ. 367—406.

83 ლ. კვაჭაძე, თანამედროვე ქართული ენის სინტაქსი, გვ. 208—213; შ. კეკელია და ა. დავითიანი, ქართული ენა, თბ., 1979, გვ. 306—308; ა. კიზირია, მარტივი წინადადების შედგენილობა ძველ ქართულში, თბ., 1963, გვ. 101—110 და სხვა.

84 Д. Н. Овсяннико-Куликовский, Из синтаксических наблюдений..., с. 1153.

85 А. А. Потенция, Из записок по русской грамматике, III, Харьков, 1899, с. 403.

86 А. М. Пешковский, Русский синтаксис в научном освещении, с. 317.

ვ. ბოგოროდიცკის აზრით, უსუბიექტო წინადადება წარმოიშვა სუბიექტიანი წინადადებისაგან, რომელშიც ქვემდებარედ გვევლინება იმავე ძირის სახელი, რა ძირისაც არის ზმნა-შემასმენელი: ისინი წარმოშობილი არიან საერთო ძირიდან: Мороз морозит, гром гремит..., ამიტომ გახდა შესაძლებელი გაუჩინარებულიყო ქვემდებარე⁸⁷.

ა. პოპოვის მიხედვით, წინარე წინადადება ერთწევრიანია. წინადადების ელემენტარულ სახედ მე მიმაჩნია ერთწევრიანი წინადადება, რომელიც შედგება ერთი ზმნისაგან ან სახელისაგანო — აღნიშნავს იგი...; ასეთი ზმნები მიუთითებენ მხოლოდ მოქმედებაზე და კითხვას არ იწვევენ მოქმედების ჩამდენზე: темнеет, шумит... უდრის „არის სიბნელე“, „ადგილი აქვს ხმაურს“⁸⁸.

ბ. შუხარდტსაც აღნიშნული ჰქონდა, რომ თავდაპირველი წინადადება, ასე ვთქვათ, წინარე წინადადება ერთწევრიანია. მათ მოაღწიეს ჩვენს დრომდის და ჩვენ მას ვხვდებით ან მოთხოვნის გამოხატვისას (იმპერატივი, შორისდებული), ან უპირო გამოთქმისას (უპირო, წინადადებები, წამოძახილები...). სიტყვა წარმოიშვა წინადადებისაგან, როგორც ცნება აზრისაგან... თავდაპირველი წინადადება ერთწევრიანია⁸⁹.

ა. შახმატოვი უპირო წინადადების გასარკვევად იჩენდა განსაკუთრებულ სიფრთხილეს. მისი აზრით, ზოგი უპირო წინადადება, მაგალითად, ბუნების მოვლენების აღმნიშვნელი უპირო წინადადებები, შეიძლება მომდინარეობდნენ პირიანი წინადადებებისაგან, მაგრამ ინდოევროპული ენებისათვის ამისი დაშვება შეუძლებელიაო: ზმნის უპირო ფორმები იხმარებოდა შორეულ წარსულში, ინდოევროპულ წინარე ენაში ადამიანის განცდის აღსანიშნავად⁹⁰.

ამასთან ერთად ა. შახმატოვი მიუთითებს, რომ უქვემდებარო წინადადების ერთი ჯგუფისათვის დამახასიათებელია მხოლოდ შემასმენელი, რომლის ქვემდებარე არც არსებობს და არც შეიძლება მისი აღდგენა მეტყველების კონტექსტში. იგი პირველადია და ასეთი წინადადებისაგან შეიძლება მივიღოთ ქვემდებარიანი წინადადება, ასე მაგალითად, თანამედროვე წინადადებები: Я хожу; Ты пишешь; Мы радуемся მომდინარეობს ძველი რუსულიდან хожю, пишеши, радуемся-დან და ასკვნის: შესაძლებელია ორშემადგენლიანი წინადადებები წარმოიშვნენ არა მარტო წარმოდგენათა დაშლის შედეგად,

⁸⁷ В. А. Богородицкий, Общий курс русской грамматики, М.-Л. 1935, с. 218.

⁸⁸ А. В. Попов, Синтаксические исследования, I, Воронеж, 1881, с. 56.

⁸⁹ Г. Шухардт, Избранные статьи по языкознанию, М., 1950, с. 80.

⁹⁰ А. А. Шахматов, Синтаксис русского языка, с. 88—89.

არამედ აგრეთვე ორი წარმოდგენის დაახლოვებისა და ერთ კომუნიკაციად შეერთების შედეგად⁹¹.

ამრიგად, ამ ტიპის წინადადებათა გენეზისის საკითხები ჯერ კიდევ არაა გარკვეული: არსებობს ერთმანეთის გამომრიცხველი ორი მოსაზრება. შემდეგი პერიოდის სამეცნიერო ლიტერატურაში ხან ერთია გაზიარებული, ხან — მეორე; თუმცა უნდა ვაღიაროთ, რომ კომუნიკაციისათვის თავიდანვე სრული წინადადება უნდა ვიგულისხმოთ. პირიანი ფორმა მოქმედზე მიგვანიშნებს; წინადადება „დოლაბი ბრუნავს“ (რ. ერისთ. 102,7) შედგება ორი სრულმნიშვნელოვანი სიტყვისაგან: დოლაბი და ბრუნავს. ლექსიკურად დოლაბი არის წისქვილის ქვა⁹², ხოლო ბრუნავს — მოძრაობს რისამე ირგვლივ, მოძრაობს თავის ღერძის გარშემო, — ტრიალებს⁹³. ცალკე აღებული დოლაბი და ბრუნავს საკომუნიკაციოდ ვერ გამოდგება. დოლაბი ბრუნავს მეტის მაჩვენებელია, ვიდრე კომპონენტი სიტყვების მნიშვნელობა. „ეს მეტი სწორედ ის მიმართებაა, ის დამოკიდებულებაა, რომელსაც მსჯელობა მასში შემავალ ცნებებს შორის ამყარებს“⁹⁴.

ორი სიტყვის სინტაქსურმა ურთიერთობამ წარმოაჩინა ახალი მნიშვნელობა, რომელიც მეტია ცალ-ცალკე აღებულს მათს მნიშვნელობაზე. აზრის გადასაცემად თავიდანვე სრულყოფილი წინადადება უნდა ვიგულისხმოთ.

სამეცნიერო ლიტერატურაში აღნიშნულია ისიც, რომ უძველესი ქართულისათვის ნიშანდობლივი იყო სახელისა და ზმნისათვის ნეიტრალური, გაუდიფერენცირებელი ფუძე, რომელიც სახელსაც გამოუყენებია და ზმნასაც, რის გამოც მათ აქვთ საერთო ნიშნებიც⁹⁵. აქედან გამომდინარე, გამოთქმულია საყურადღებო ვარაუდი: „ქართველურ ენებში... ადრევე უნდა მომხდარიყო სახელური წინადადების გვერდით ზმნური წინადადების, ე. ი. კოპულიანი წინადადების ჩამოყალიბება — *შენ ფიცხელ კაც//→ შენ ფიცხელ კაც ხარ“⁹⁶.

⁹¹ А. А. Шахматов, Синтаксис русского языка, с. 160—161.

⁹² ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი, III, გვ. 1207.

⁹³ ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი, I, გვ. 1141.

⁹⁴ რ. ნათაძე, ფსიქოლოგიის მოკლე კურსი, თბ., 1983, გვ. 204.

⁹⁵ ა. შანიძე, პირის ნიშანი ბრუნვიან სიტყვასთან: თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის შრომები, I, 1936, გვ. 338; არნ. ჩიქობავა, სახელის ფუძის უძველესი აგებულება ქართველურ ენებში, თბ., 1942, გვ. 121; ივ. ქავთარაძე, ზმნის ძირითადი კატეგორიების ისტორიისათვის ძველ ქართულში, თბ., 1954, გვ. 265.

⁹⁶ Г. В. Рогова, О некоторых вопросах статических глаголов и именных предложений в абхазско-адыгских и картвельских языках: „ბერულ-კავკასიური ენათმეცნიერების წელიწდეული“, IV, 1977, გვ. 102.

ცხადია, უსუბიექტო წინადადების წარმოქმნა შემდგომს პერიოდს განეკუთვნება.

2. უსუბიექტო წინადადება

უსუბიექტო ანუ უქვემდებარე წინადადება არის ისეთი წინადადება, რომელშიც ქვემდებარე არც ჩანს და არც იგრძნობა მისი აღდგენის საჭიროება, რამდენადაც ქვემდებარე არ შეიძლება გავითვალისწინოთ შესიტყვების მიხედვით, თუმცა ზმნაში წარმოდგენილია პირის ნიშნით. ასეთი წინადადების შემასმენლად პირნაკლი ზმნაა, რომელსაც არა აქვს პირველისა და მეორე პირის გამოხატვის უნარი: იგი მოცემულია მხოლოდობითი რიცხვის მესამე პირის ფორმით სუბიექტის გარეშე⁹⁷. შეიძლება ახლდეს პირით გათვალისწინებული პირდაპირი და ირიბი ობიექტები.

უსუბიექტო წინადადება ქართულში მრავალფეროვანია. შეიძლება ჩამოვაყალიბოთ ხუთი ძირითადი ჯგუფი:

1. მეტეოროლოგიური მოვლენების ამსახველი წინადადებები (შემასმენლები: წვიმს, თოვს...);

2. დროის მონაკვეთების მიხედვით ბუნების მოვლენათა ამსახველი წინადადებები (შემასმენლები: თენდება, ღამდება...);

3. ადამიანის (და საერთოდ ცოცხალ არსებათა და ანალოგიურად არაცოცხალ არსებათა) სულიერი პროცესების გამომხატველი წინადადებები (შემასმენლები: აციებს, აცახცახებს. აძაგძაგებს, ოფლს დაასხამს...);

4. მოქმედების შესაძლებლობის გადმომცემი წინადადებები (შემასმენლები: წაივლებს, იცხოვრებს...);

5. ნიშანდობლობის ამსახველი წინადადებები (შემასმენლები: იცის, დაიქვრს...).

1. მეტეოროლოგიური მოვლენების აღსანიშნავად გამოყენებულია წინადადებები, რომელთა შემასმენლად გვაქვს ზმნები: წვიმს, თოვს, ქრის, ქუხს, ელავს, ყინავს⁹⁸ და

⁹⁷ ა. შანიძე, ქართული ენის გრამატიკა, II, სინტაქსი, თბ., 1948, გვ. 88; ნ. ბასილაია, ერთშემადგენლიანი წინადადების საკითხისათვის ახალ ქართულში, გვ. 370.

⁹⁸ წვიმს, ქუხს, ელავს, თოვს, თენდება ზმნათა წარმოშობისა და თავისებურებათა შესახებ ვრცელი მსჯელობაა ივ. ჭავთარაძის საყურადღებო მონოგრაფიაში „ზმნის ძირითადი კატეგორიების ისტორიისათვის ძველ ქართულში“ (თბ., 1954, გვ. 210—215).

აღრე ასეთ ზმნებს სპეციალური გამოკვლევა უძღვნა დ. უზნაძემ და აღნიშნა: „მეტეოროლოგიური მოვლენების გამოსახატავად ენა ჩვეულებრივ პირნაკლ ზმნებს

38

რთული ფორმები, მიღებული სახელისა და ზმნის შეერთებით და შემდეგ გამარტივებული: ც ი ვ ა (—ცივ არს), ც ხ ე ლ ა (—ცხელ არს), შდრ. ბ ნ ე ლ ა (—ბნელ არს) და ა. შ. ამ უკანასკნელებთან გაცვეთილი არს მეშველი ზმნის ა- ელემენტი პირის ნიშნის ფუნქციას იძენს და „მისი წყალობით... „ცივა“, „ცხელა“ და სხვა ზმნად გვესმის“⁹⁹.

მაგ.: — წ ვ ი მ ს? — წ ვ ი მ ს, ბატონო: კ. ლორთქ. 341,3; ახლა მის სოფელში უთუოდ წ ვ ი მ ს: რ. გვეტ. 296,34; წ ვ ი მ დ ა, ე ლ ა ვ-დ ა. ღვარები მთის ფერდობებზე დიოდენ: ვაჟა, III, 238,3; უეცრივ ისე ი ე ლ ვ ა, რომ სინათლემ თვალები ამინთო: ი. გოგებ. V, 535,15; გარეთ თოვდა: ნ. დუმბ. 34,25; სამ დღეს ყ ი ნ ქ ღ ლ ა ვ დ ა მთებში: კ. გამს. V, 497,10; ხანგამოშვებით თ ქ ო რ ა ვ დ ა დილაობით: კ. გამს. V, 380, 20..., შდრ. ოთახში ც ი ვ ა: გ. შატბ. II, 97,17; არც ცივა, არც ც ხ ე-ლ ა: ნ. ლორთქ. I, 17,5; უკვე ა ც ი ვ დ ა: შ. დად. III, 67,28; მერ-ცხლები გაზაფხულზე ჩვენს ქვეყანაში ისევ მოვლენ, რადგან მაშინ აქ დათბება: ი. გოგებ. VI, 30,8; დედამიწაზე ც ხ ე ლ ა: ი. გოგებ. V, 544,9; ც ა კ ა შ კ ა შ ე ბ დ ა, ბ ნ ე ლ ო დ ა: ვაჟა, I, 236,5; სულ ბ ნ ე ლ ა: აკაკი, IV, 231,26...

მეტეოროლოგიური მოვლენების აღმნიშვნელ წინადადებებში უხილავი ქვემდებარის საკომპენსაციოდ ზოგჯერ წარმოჩნდება ქვემდებარე ამავე ზმნა-შემასმენლის მასდარის ან შესაფერისი სახელის სახით: წ ვ ი მ ა წ ვ ი მ ს: თოვლი თოვს..., რაც მეორეული ჩანს. აი, ნიმუშები: წ ვ ი მ ა წ ვ ი მ ს იმათ თავზე: ვაჟა, V, 308,5; თოვლი სთოვს ბოროლაშია, მზევ, რად არ ამოშუქდები? ვაჟა, X, 233,8..., ჰ ა ე რ ი ზღვასავით ე ლ ა ვ დ ა იმათ ბოლოფრთათა ტყლა-შა-ტყლუშით: ვაჟა, VI, 37,5...

ასეთი ფსევდოსუბიექტივი ნორმალურ სინტაქსურ ურთიერთობას ამყარებს ზმნა-შემასმენელთან.

მეტეოროლოგიურ მოვლენათა ამსახველი წინადადების შემა-სმენლად გვხვდება წარმომავლობით ორპირიანი ზმნებიც, რომელთაც სუბიექტი დაჰქარგვიათ და შემორჩენილია ან ივარაუდება ობიექტი. ასეთებია: უ ბ ე რ ა ვ ს, უ წ ვ ი მ ს, გა დ ა ი დ ე ბ ს და სხვა: მთაში გ რ ი ლ ს ნ ი ა ვ ს უბერავს, როცა ბარშია ცხელოდა: ვაჟა, II, 90,3; თოვლს გა დ ა ი დ ე ბ დ ა: დ. შენგ. II, 28,6; თოვლი რომ გა დ ა ი-დ ო, ბევრს ხანს არ გაუვლია: ილია, I, 470,3; უცებ ერთი საშინლად და ი ქ ე ქ ა: ი. გოგებ. V, 536,12; მთები და თოვნი ა; ა ც ი ვ დ ა,

შემართავს. Impersonalia-თა ბუნების გამოსარკვევად ამ გარემოებას უეჭველი მეოროლოგიური მნიშვნელობა აქვს“ (დ. უზნაძე, Impersonalia: „ჩვენი მეცნიე-რება“, № 1, 1923; გვ. 25).

99 ა. შ ა ნ ი ძ ე, ქართული ენის გრამატიკის საფუძვლები, I, თბ., 1973, გვ. 190.

ყინული მოსდევს გუბესა: ვაჟა. IV, 536,12; წამოუშინა წვიმა: შ. არაგვ. I, 57,7; გადაიქუხა. ჩიტებმა მორთეს ერთხმად სიმღერა: ვაჟა, V, 17,29...

მაგრამ ანალოგიურ შემთხვევებში ნორმალური ტიპის წინადადებებიც გვაქვს: შემასმენელს ახლავს თავისი ქვემდებარე: როცა ქარო უბერავს, სხვა ხეები ერწევიან: ვაჟა, V, 85,24...

საინტერესო ფორმაა „ნიავეს უბერავს“ (შდრ. „ნიავე უბერავს“, „ქარი უბერავს“), „თოვლს გადაიღებს“, „თოვლი გადაიღო“, „წვიმა გადაიღო“... ასეთ შემთხვევებში „ნიავეს“, „თოვლს“, „თოვლი“, „წვიმა“ პირდაპირი ობიექტებია. ზმნას უკავშირდება უხილავი (უჩინარი) სუბიექტი და ბრუნვაცვალებადი ობიექტი, პირდაპირი ობიექტი. შემდგომში უხილავი სუბიექტის ადგილს იკვრს პირდაპირი ობიექტი: გადაიღო (მყოფადში — ის გადაიღებს) თანდათან უტოლდება „გადაღებულ იქნა“-ს. ამით აიხსნება პარალელური ფორმები: წვიმა გადაიღო // წვიმამ გადაიღო... მაგალითები:

თოვლი გადაიღო: ვაჟა, V, 70,15; წვიმა გადაიღო: ა. ბელ „ახალგ.“, 189,25, მაგრამ: წვიმამ გადაიღო: ვაჟა, V, 157,4...

ამ ვითარებას მხარს უჭერს ზანურიც. სადაც ერთმანეთს ეცილებიან სუბიექტი და ობიექტი: კიშის მთვიო მთუფს: ჭან. I, 160,25 — ზამთარში თოვლს თოვს; კიში მულუნ. მთვიო მთვასენ: ჭან. II, 24,31 — ზამთარი მოდის, თოვლს მოთოვს: არ ნდლას დიღო მჭიმა მჭიმუ: ჭან. I, 32,16 — ერთ დღეს დიდი წვიმა იწვიმა (// წვიმა წვიმა)..., შდრ. მეგრული: თირს თუნს (და არა: თირი თუნს) — თოვლს თოვს, შდრ. „ზამთარში ფანჯრის მინებს ოფლს დაასხამს“.: ი. გოგებ. V, 446,19 და „ჭირის ოფლმა დამასხა“: პირდაპირი ობიექტისაგან მივიღეთ სუბიექტი, ამიტომ წვიმა გადაიღო — წვიმამ გადაიღო (შდრ. მეგრ. კვიმაქ გიგნილუ). თუ ეს ასეა, მაშინ მეორეულია წვიმა წვიმს, თოვლი თოვს და ა. შ.

„წვიმს“ ზმნა გვხვდება ორპირიანის გაგებითაც: გმირისიულს რალა მოათმენინებდა; იგი გახელდა, გაშმაგდა და პირიდან ცეცხლი სწვიმდა: ს. მგალ. 457,26.

2. დროული ცვალებადობის ამსახველ წინადადებათა ჯგუფში ერთიანდებიან ისეთი წინადადებები, რომელთა შემასმენლებია დროის აღმნიშვნელი ზმნები: თენდება, ღამდება, ბნელდება, გაზაფხულდება, ზამთრდება... ამ ტიპის ზმნა-შემასმენლებად ჩვეულებრივ გარდაუვალი ზმნებია ქვემდებარის გარეშე: თენდება, მაინც თენდე-

ბ ა: ვაჟა, I, 238,3; მართლაც გ ა თ ე ნ დ ა. პატარა სოფელმა გაიღვიძა: შ. არაგვ. II, 226,35; საკმაოდ მ ო თ ე ნ დ ა: ა. ყაზბ. I, 126,5; ღ ა მ-
დ ე ბ ა, ვანოს სახლის პატრონი... ფუსფუსებს: ვაჟა, VII, 8,14; ღ ა მ-
დ ა მ დ ა და ყველანი განსვენებას მიეცნენ: ა. ყაზბ. I, 115,9; შ ე ღ ა მ-
დ ა. მე წაიღე იქ: გ. ტაბ. 190,12; წუთით თითქოს კიდეც და ბ ნ ე ლ-
დ ა: დ. შენგ. II, 420,24; გ ა ზ ა ფ ხ უ ლ დ ა, ბუჩქის ძირას თავს იწო-
ნებს ნაზია ია: ი. გოგებ. V, 410,8, შდრ. გ ა ნ თ ი ა დ ი ა, აღმოსავლე-
თისაკენ ი ნ ა თ ლ ა: შ. დად. I, 109,3...

უქვემდებარო წინადადებებს შეიძლება ქვემდებარე გაუჩნდეთ:
ორშაბათ დ ი ლ ა გათენდა: ი. გოგებ. V, 165,2; გათენდა დ ი ლ ა:
ა. ყაზბ. I, 15,19; გათენდა შ ო ბ ა დ ლ ე: ილია, I, 471,36; ბ ზ ო ბ ა გა-
თენდა: შ. დად. III, 89,28; დაღამდა ახალი წლის დ ლ ე: ი. გოგებ. IX,
16,16; კ ე ი რ ა ს ა ღ ა მ ო დაღამდა: ი. გოგებ. V, 181,25...

გ ა თ ე ნ დ ა, დ ა ღ ა მ დ ა... ზმნა-შემასმენელი კონკრეტულ ქვემ-
დებარეს უნდა გულისხმობდეს: გათენდა რაღაცა (დღე, დილა...), და-
ღამდა რაღაცა. აქ წარმოდგენილ ქვემდებარეთა ნაირსახეობა გვავა-
რაულებინებს მის მეორეულობას (გათენდა დილა, გათენდა დღე..., და-
ღამდა დღე, დაღამდა საღამო...).

შესაბამისი გარდამავალი ზმნები პირდაპირ ობიექტს არ ითვალის-
წინებენ, შდრ. „და ღ ა მ დ ა და ყველანი განსვენებას მიეცნენ“: ა. ყაზბ.
I, 115,9 და „ზუზუნით და გმინვით და ღ ა მ ე ს“: ა. ყაზბ. I, 401,25...,
თუმცა არ არის გამორიცხული უსუბიექტო გარდაუვალი ზმნის ფსევ-
დოქვემდებარის მსგავსად გარდამავალ ზმნა-შემასმენელთან გვეკონდეს.
ფსევდოღამატება, შდრ. „მშვენიერი დ ი ლ ა გათენდა“: გ. წერ. I,
460,22 და „არჩილმა ღ ა მ ე თეთრად გაათენა“: გ. შატბ. II, 146,2.

არ ჩანს ქვემდებარე იმ შემთხვევაშიც, როდესაც უსუბიექტო წი-
ნადადების შემასმენლად წარმოშობით ორპირიანი ზმნაა, ოღონდ სარ-
ბიელზე გამოდის მიცემით ბრუნებაში დასმული სახელი, ზმნის ირიბი
ობიექტური პირით გამოხატული: „სად მ ი ღ ა მ დ ე ბ ა, იქ მ ი თ ე ნ-
დ ე ბ ა“: ილია, I, 150,18; ჩემი ცხოვრების ნახევარგზაზე შ ე მ ო მ ა-
ღ ა მ დ ა“: კ. გამს. V, 949,19; „როდესაც გა უ თ ე ნ დ ე ბ ა თ. ბალახებ-
ში ჩაიმალებიან მწყერები“: ი. გოგებ. VI, 282,34, შდრ. „გლეხს შ ო ბ ა
უთენდებოდა, მაგრამ მეალილოებმა აღარ გაათენებინესო“ (ანდ.).
სადაც ქვემდებარედ წარმოდგენილია შ ო ბ ა.

3. ა დ ა მ ი ა ნ ი ს (და ს ა ე რ თ ო დ ც ო ც ხ ა ლ ა რ ს ე ბ ა თ ა
და ა ნ ა ლ ო გ ი უ რ ა დ ა რ ა ც ო ც ხ ა ლ ა რ ს ე ბ ა თ ა) ს უ-
ლი ე რ ი პ რ ო ც ე ს ე ბ ი ს გა მ ო მ ხ ა ტ ვ ე ლ უ ქ ვ ე მ დ ე ბ ა-
რო წ ი ნ ა დ ა დ ე ბ ა თ ა შემასმენლებად გვაქვს ზმნები: ა ც ი ე ბ ს
(მაციებს, გაციებს...), ა ძ ა გ ძ ა გ ე ბ ს (მაძაგძაგებს, გაძაგძაგებს...),

ოფლს დაასხამს (დამასხამს, დაგასხამს...) და ასე: ს დ ე ბ ს, დ ა-
უ შ ვ ე ბ ს, ა ხ ვ ე ლ ე ბ ს, დ ა ა თ ო ვ ს, ყ რ ი ს, ა ძ ლ ე ვ ს, მ ი ს-
ც ე მ ს..., როცა შესიტყვებაში სუბიექტი (ქვემდებარე) არ ჩანს და არც
მისი აღდგენა შეიძლება. ეს ზმნები წარმოშობით გარდამავალი ზმნე-
ბია, რომელთა პირდაპირი ობიექტი ან წარმოდგენილია, ან მისი აღ-
დგენა შეიძლება, თუმცა ამ მნიშვნელობით გამოყენებისას მხოლოდ
ობიექტური წყობით იხმარებიან.

უსუბიექტო ერთპირიანი ზმნა-შემასმენელი ორპირიანად გაგების
შემთხვევაში ჩვეულებრივი ზმნაა. რომელსაც ორივე წყობა ახასია-
თებს: „ვაცი(ვ)ებ, აცი(ვ)ებ, აცი(ვ)ებს..., მაცი(ვ)ებს, გაცი(ვ)ებს,
აცი(ვ)ებს...“¹⁰⁰; ასევე უსუბიექტო ორპირიანი ზმნა-შემასმენლის პრო-
ტოტიპი სამპირიანი ზმნაა. წინადადებაში „ციცინოს ხელება და ა-
წყებინა“: დ. შენგ. II, 16,10 სუბიექტი არ ჩანს, შეუძლებელია
მისი აღდგენაც, მაგრამ ეგვევ „დააწყებინა“ ზმნა სამპირიანია და სამი-
ვე პირის გაგება აქვს წინადადებაში: „დევა... ლაწალუწი და აწყე-
ბინა სიბ ქვებს“: აკაკი, IV, 337,28...

ასევე უპირისპირდებიან ერთმანეთს სუბიექტიანი და უსუბიექტო
ფორმები: ა ძ ლ ე ვ ს, მ ი ს ც ა, შ ე ა ჟ რ ჟ ო ლ ე ბ ს... ზმნებთანაც:
დ უ რ მ ი შ ხ ა ნ ი... ა ძ ლ ე ვ ს პირობას თავის მეუღლეს: დ. ჭონჭ.
30,1; ი მ ა ნ მ ი ს ც ა დურმიშხანს ნახევარი თავისი ქონება: დ. ჭონჭ.
30,12; და: „ავადმყოფს ა ძ ლ ე ვ ს სიცხეს“: ნ. ყიფშ. შინაგანი სნეულ:
335,20; „ავადმყოფს მ ი ს ც ე მ ს დიდ სიცხეს“: იქვე, 152,18..., შდრ.
„გაიფიქრა მან და უეცრად ტანში შ ე ა ჟ რ ჟ ო ლ ა“: დ. შენგ. II,
34,18; „ამ პატარა უეცარმა ც რ ე მ ლ მ ა ერთხმად შ ე ს ძ რ ა გიორგი
და შ ე ა ჟ რ ჟ ო ლ ა“: ილია, I, 462,12...

ამისი მსგავსია უხილავი ქვემდებარე „გაუმარჯოს“ ზმნასთან: გა-
უმარჯოს შეყვარებულს: აკაკი, IV, 232,27; მარიამს გაუმარჯოს: ილია,
I, 283,14 = ღმერთმა გაუმარჯოს შეყვარებულს; მარიამს გაუმარჯოს
ღმერთმა...

ასევე სამპირიანი ზმნისაგან მომდინარეობს ორპირიანად ქცეული
დაასხამს (/ დასხა...) ტიპის ზმნები: ზამთარში ფანჯრის მინებს
ოფლს დაასხამს: ი. გოგებ. V, 446,19; ქირის ოფლი დაასხა:
დ. შენგ. II, 39,19; ოფლი დაასხა იორდანეს: პ. ჩხიკვ. 285.20...

შესაბამისად გარდამავალი ორპირიანი ზმნა-შემასმენლისაგან ვი-
ღებთ ერთპირიანს: არაა წარმოდგენილი სუბიექტი, ზმნას უკავშირ-
დება ობიექტი: ზოგიერთს ქვეყნებში... ქათმის კვერცხის ოდენა სეტ-
ყვას ყ რ ი ს: ი. გოგებ. VI, 448,22; მაღალს მთებზედაც თოვლს სქლა-
და ს დ ე ბ ს: ი. გოგებ. VI, 449,23...

100 ა. შანაძე, ქართული ენის გრამატიკის საფუძვლები, თბ., 1973, გვ. 192.

ანალოგიურია სურათი, როდესაც ზმნა-შემასმენელს ადრე აქვს დაკარგული პირდაპირი ობიექტი და ამის შედეგად სამპირიანი ზმნა ქცეულია ორპირიანად: აქაც ზმნა-შემასმენელი ერთი პირის გაგებას იძლევა: ქალს უეცრივ სახეზე წამოანათა: რ. გვეტ. 294,30; დაათოვა მთების მწვერვალებზე დაზინულ ღრუბლებს: კ. გამს. V, 932,14...; მახველებდა მთელ ღამეს: კ. გამს. VIII, 36,17; ქეთევანს... ღამღამობით ხშირად ახველებდა: ე. ნინოშვ. I, 190,32; მიხას დედას აცივებდა: ი. გოგებ. VI, 503,40; ახლაც მაჟროლოებს მთელ სხეულში: კ. გამს. VIII, 34,19...

ამგვარი ფორმების ორნაირი ბუნება გამოიხატება, ერთი მხრით, ქვემდებარიანი ფორმებით, მეორე მხრით, — უქვემდებარო კონსტრუქციით. მართლაც, მაციებს (გაციებს. აციებს...). მაციებებს (გაციებებს, აციებებს...), მაზმორებს, ცხვირს მაციემინებს, მახველებს..., მაჟროლებს, მზარავს, მასლოკინებს კარგავენ სუბიექტს. სხვა შემთხვევაში აციებს ზმნა შეიწუბოს ქვემდებარეს: მიწის სიცივე ხმელეთის ჰაერსაც აცივებს: ი. გოგებ. VI...; „ზამთრის სუსხი ადვილად მაციებს“¹⁰¹.

ქვემდებარის დაკარგვის შედეგად პირდაპირ დამატებას შეიძლება მიეწეროს მოქმედება და სუბიექტად იქცეს იგი, შდრ. „უცებ კოკისპირული წვიმა დაუშვა“: კ. გამს. VIII, 35,33 და „წვიმამ კოკისპირულად დაუშვა“: ი. გოგებ. V, 535,9... „ოფლი დაასხა იორდანეს“: პ. ჩხიკვ. 285,20 და „ქირის ოფლმა დამასხა კომეჭას სიტყვების გამო“: ს. მგალ. 212,32; „გოგოს... სიმწრისგან სახეზე ოფლმა დაასხა“: „კომუნისტი“, 5. XI. 83, გვ. 3, სვ. 7...

წინადადებებში „წვიმამ კოკისპირულად დაუშვა“, „ქირის ოფლმა დამასხა“... წვიმამ და ოფლმა სუბიექტად არის ქცეული, თუმცა წარმოშობით პირდაპირი ობიექტებია და შესაბამისად სახელობით ბრუნვაში უნდა ყოფილიყო: „წვიმა კოკისპირულად დაუშვა (მან)“, „ოფლი დამასხა (მან)“...

ცალკე დგას მცივა, მცხელა... ზმნებით გამოხატული შემასმენელი: მასთან დაკავშირებული უნდა ყოფილიყო სახელობითში დამხული სუბიექტი და მიცემითში დასმული ობიექტი. ზმნაში წარმოდგენილია ამ უკანასკნელის ნიშნები: მცივა, მცხელა; გვცივა, გვცხელა; სცივა. სცხელა; სცივათ, სცხელათ... სამეცნიერო ლიტერატურაში, ერთი მხრით, იგი გაგებულია პირდაპირ წყობისად, იმპერსონალურ ფორმად, რომელსაც დაჰკარგვია სუბიექტი და შემორჩენია ირიბი ობიექტი. ამის მიხედვით წინადადებაში „ვანოს ღღუს ძალიან

¹⁰¹ ა. შანიძე, ქართული ენის გრამატიკა, II, სინტაქსი, გვ. 89.

დასცხა“ სუბიექტი არ ჩანს, „ვანოს“ კი ირიბი ობიექტია“¹⁰²; მეორე მხრით, ეს ზმნები მიჩნეულია ინვერსიულად და მიცემითში დასმული სახელი ქვემდებარედ¹⁰³, ამას გვაფიქრებინებს ზმნა-შემასმენლისა და მიცემითში დასმული სახელის სინტაქსური დამოკიდებულება. ცხადია, ინვერსია ასეთ შემთხვევაში ადრინდელია, უფრო ადრინდელი, ვიდრე სახელობითში დასმული სახელი დაიკარგებოდა და ორპირიანი ზმნა ერთპირიანად იქცეოდა. მიცემითში დასმული სახელის სინტაქსური შესაძლებლობის გაძლიერებამ შექმნა ამისი პირობა. დაიკარგა სახელობითში დასმული სახელი — სუბიექტი და ზმნას შერჩა მხოლოდ მიცემითში დასმული სახელი, ახალ ქართულში სუბიექტად ქცეული. „მიცემითში დასმული პირი რომ მოქმედებას გრძნობს, განიცდის, ეს მეორე შემასმენლით გამოხატულია: ვანოს სცხელა და მკერდს იღელს... ვანოს სძულს დავითი და ახლოს არ იკარებს“¹⁰⁴.

აქვე მითითებულია, რომ „ქვემდებარე მოქმედი პირია (აქტიური თუ მდგომარეობითი პირია, რომელსაც მოქმედება მიეწერება)... ჩანს, შესაძლებელია ქვემდებარე იქნეს წარმოდგენილი არა მარტო სუბიექტური, არამედ ობიექტური ნიშნებითაც. ამდენად გარდაუვალი ობიექტური ზმნების ქვემდებარე მიცემითში რომ იყოს გამოხატული, ეს დასაშვები ყოფილა“¹⁰⁵.

ასეთ შემთხვევაში მიცემითში დასმული სახელი გვევლინება სუბიექტად, ხოლო სახელობითში დასმული სახელი, წარმოშობით სუბიექტი, დაკარგულია. მ ც ი ვ ა, მ ც ხ ე ლ ა... გარდაუვალი ინვერსიული ზმნებია. ამ ტიპის ზმნები სამეცნიერო ლიტერატურაში მიჩნეულია უძველეს ზმნებად. მათთან „დატიური კონსტრუქცია გაცილებით უფრო ძველია, ვინემ დატიური კონსტრუქცია გარდამავალ ზმნებთან“¹⁰⁶.

4. მოქმედების შესაძლებლობის ამსახველი წინადადების შემასმენლებად გვაქვს ზმნის პოტენციალის ფორმები. ასეთი ფორმები გამოხატავენ შესაძლებლობას. ქართულში პოტენციალის ფორმები შედარებით იშვიათია, ზანურში ჩვეულებრივია. ამ იშვიათ ფორმათაგან „პოტენციალისი საძებარია დადებითი

¹⁰² ა. შანიძე, გრამატიკული სუბიექტი ზოგიერთ გარდაუვალ ზმნასთან ქართულში: თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ძველი ქართული ენის კათედრის შრომები, 7, თბ., 1961, გვ. 223.

¹⁰³ ვ. თოფური, ქართული ენის გრამატიკის სადავო საკითხები: ქართული ენა და ლიტერატურა სკოლაში, № 3, 1967, გვ. 7.

¹⁰⁴ იქვე, გვ. 7.

¹⁰⁵ იქვე, გვ. 6.

¹⁰⁶ არნ. ჩიქობავა, ერგატიული კონსტრუქციის პრობლემა იბერიულ-კავკასიურ ენებში, I, თბ., 1948, გვ. 5.

შინაარსის გამოთქმებში, უარყოფითში კი ის საყოველთაოდ ცნობილი მოვლენაა¹⁰⁷.

ამ სახის ვნებითი გვარის ზმნები „აღნიშნავენ, რომ მოქმედება შესაძლებელია. ეს შესაძლებლობა ან ფიზიკური ხასიათისაა, ან გულისხმობს, რომ მოქმედება დაშვებულია, მიღებულია, ნებადართულია, აკრძალული არ არის“¹⁰⁸. ასეთ ვნებითებს ა. შანიძე უწოდებს პოსიბილიტურ (შესაძლებლობის) ვნებითებს, რომელთა მაწარმოებლებია -ი და -ე პრეფიქსები: გ ა ი ს ვ ლ ე ბ ა (=შესაძლებელია გასვლა), წ ა ი ს ვ ლ ე ბ ა (=შესაძლებელია წასვლა), ე ც ხ ო ვ რ ე ბ ა და ა. შ.

აღსანიშნავია, რომ უქვემდებარო ფორმა პოტენციალისისა ზოგჯერ სუბიექტის (მოქმედი პირის) გაგებას კარგავს და მხოლოდ სუბიექტის მესამე პირის ფორმით იხმარება¹⁰⁹.

ასეთებია:

თან მოსთოვს... კორიანტლისგან არ გ ა ი ს ვ ლ ე ბ ა გარეთა: ვაჟა, III, 158,5; არც იქმევა, არც ისმევა, არც ა ზ ე და გ ა ი ს ვ ლ ე ბ ა (ანდ.). ამ ფიფქს თოვლში სანადიროდ საით გ ა ი ს ვ ლ ე ბ ი ს? ა. ყაზბ. II, 266,14; მათ შუა ერთი მდინარე ჩაუდისთ, ესოდენ დიდი, რომელ უნოდ არცა ზამთარ გ ა ი ს ვ ლ ე ბ ო და და არცა ზაფხულ: რუსულ. 588,8; — ხვალ, კაცო, რო კვირაა, როგორ წ ა ი ს ვ ლ ე ბ ა, მოხელეებმა რო გაგიგონ, ხო დაგარბევენ! ს. მგალ. 326,26...

პოტენციალისის ფორმის უქვემდებარო წინადადებებში შემასმენლად გვხვდება ენიანი ვნებითი¹¹⁰. ეგ შენ იცოდი და პარმენმა, სხვა. ზომ არავინა... მაგ საქმესაც მ ო ე ე ლ ე ბ ა: ს. მგალ. 443,38...

ამჟამად ქვემდებარიანია წარმოშობით ორპირიანი ენიანი ვნებითი გვარის ზმნები: ე ც ხ ო ვ რ ე ბ ა, ე ს წ რ ა ფ ე ბ ა, ე დ გ ო მ ე ბ ა, ე ს ა ჰ მ ე ლ ე ბ ა, ე ღ ი მ ე ბ ა... მ ა ს, რომელთაც პირდაპირი წყობისას ექნებოდათ სახელობითში დასმული სუბიექტი და მიცემითში დასმული ობიექტი, ირიბი ობიექტი. აღრინდელი კონსტრუქცია შეიცვალა მიცემითში დასმული სახელის სინტაქსური როლის გაძლიერებით და სახელობითში დასმული სახელის სინტაქსური ძალის შენელებით, არასაც მოჰყვა ინვერსია, ხოლო ამ უკანასკნელს—სახელობითში დასმული სახელის (მორფოლოგიური სუბიექტის) დაკარგვა. ასეთებია: დავითს

107 არნ. ჩიქობავა, პოტენციალისის კატეგორია ქართველურ ენებში: ენი-შვის მოამბე, I, თბ., 1937, გვ. 35.

108 ა. შანიძე, ქართული ენის გრამატიკის საფუძვლები, გვ. 291.

109 ნ. ბასილაია, ერთშემადგენლიანი წინადადების საკითხისათვის ახალ ქართულში, გვ. 374.

110 იქვე, გვ. 375.

№-ში არ ეცხოვრება: ლ. ქიაჩ. II, 159,17; მკერვალმან უთხრა: დია მესწრაფება, შენ სხვას შეაკერვინეო: საბა. I, 64,17; გოგრას აქ აღარ ედგომება: ვაჟა. V, 200,1; კაცის ფერი რომ აღარ აქ, რაღა ეს აქმელება: ე. ნინოშ. I, 138,24...

5. ნიშანდობლიობის ამსახველი წინადადებათა შერჩევაში უმეტესად წარმოგვიდგება იცის, დაიჭერს (//დაიჭირა)... ზმნები. იცის და დაიჭერს ასეთ შემთხვევაში ერთბაშად ზმნებია, აქედან პირველი აღნიშნავს: „ხარობს, მოდის, იზრდება (მცენარე), ჩვეულებრივ არის, ცნობილია, რომ არის (ცხოველი, ფრინველი...)“. გავრცელებულია (მაგ. ავადმყოფობა)¹¹¹, მეორე — „ხანგრძლივ გასტანს (ამინდი და სხვა)“¹¹².

მათ სუბიექტური პირი დაჰკარგვიათ და მხოლოდ ობიექტურ პირს იწყობენ: ფშნებში ბევრი გველი იცის: ი. გოგებ. IX, 34,12; ჩრდილოეთის მხარეში დიდი თოვლი იცის: ი. გოგებ. VI, 449,22; ამ დროს იცის ცივი ღამეები: ი. გოგებ. VI, 448,2; ზამთარი ვარიანში მეტად ცივი იცის: ი. გოგებ. V, 546,23...

იცის ზმნა-შემასმენელი ამავე მნიშვნელობითაც შეიძლება ოპირიანად მოგვევლინოს და ახლდეს ქვემდებარე მოთხრობით ბრუნვაში და პირდაპირი დამატება — სახელობით ბრუნვაში: აგერ იმ სერებმა აუარებელი გნოლი... იცის: ვაჟა. VI, 274,24; მდინარემაც ორავული არ იცის: ვაჟა. VII, 65,12...

ქვემდებარე იცის მრავლობითშიც დაცემის. როცა უქვემდებარე მხოლოდ მხოლოდობითში გვხვდება: ამ მიწებმა და ვენახებმა ჩინებული მოსავალი იცია: ი. გოგებ. V, 546,18.

იცის ზმნა-შემასმენელი წინადადება გვხვდება განზოგადებულპირიანის მნიშვნელობითაც: ბევრი ქორები იცია ჩვენში: აკაკი, V, 395,18...

დაიჭირაც გარდამავალი ზმნაა, ოღონდ გარკვეულ შემთხვევაში იკარგება სუბიექტი და რჩება პირდაპირი ობიექტი: შემოდგომაზე... დაიჭერს სიცივეებს: ი. გოგებ. VI, 444,8; ცუდი ამინდი დაიჭირა: ი. გოგებ. V, 412,2; დაიწყო გაბმული წვიმები და დაიჭირა სიცივეები: ი. გოგებ. IX, 43,19; უცნაური ზამთარი დაიჭირა იმ წელს: კ. გამს. III, 207,32; საშინელი ცუდი დარები დაეჭირა: ე. ნინოშ. I, 161,27¹¹³, შდრ. ბავშვმა მდინარეში პატარა თევზი დაი-

¹¹¹ ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი, IV, გვ. 933.

¹¹² ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი, III, გვ. 429.

¹¹³ ცოცხალ მერყეულებაში დაიჭირა ზმნა-შემასმენლის პირდაპირი ობიექტი შეიძლება გაგებულ იქნეს სუბიექტად და სახელობითის მაგივრად მოთხრობითში

პ ი რ ა: ი. გოგებ. V, 376,2, სადაც ზმნა-შემასმენელს უკავშირდება მოთხრობით ბრუნვაში დასმული ქვემდებარე.

უსუბიექტო (უქვემდებარე) წინადადება გვხვდება დამოუკიდებლადაც, მაგრამ გვაქვს რთული წინადადების შემადგენლობაშიც¹¹⁴, როგორც ერთ-ერთი კომპონენტი: და ღ ა მ და და ყველანი განსვენებას მიეცნენ: ა. ყაზბ. I, 115,9; ა ც ი ვ დ ე ბ ა და მწყერები თბილი ქვეყნებისაქენ გასწევენ ხოლმე: ი. გოგებ. VI, 283,19; ჩავაქრე სანთელი, ოთახში ბ ნ ე ლ ო დ ა: ი. გრიშ. 484,2; ისეთი ცული ამინდი და ი-ქ ი რ ა, რომ ცხვრის ფარას სულ ლასლასი გაჰქონდა: ი. გოგებ. V, 412,2; ერთი ისეთი და ი ქ ე ქ ა, რომ კაცს ეგონებოდა, ცა სულერთანად ჩამოინგრაო: შ. არაგვ. I, 56,38; როცა და ბ ი ნ დ დ ე ბ ა, ისევ აფრინდებიან... მწყერები: ი. გოგებ. VI, 282,35.

8. განუსაზღვრელპირიანი წინადადება

განუსაზღვრელპირიან წინადადებას უწოდებენ ისეთ წინადადებას, რომლის ქვემდებარე გაუჩინარებულია, ხოლო შემასმენლად გვაქვს ზმნა მესამე სუბიექტური პირის მრავლობითი რიცხვისა. რეალურად წარმოუდგენელ მრავლობით რიცხვში დასმულ ქვემდებარეს უკავშირდება მისთვის შესაფერისი შემასმენელი. ქვემდებარე, როგორც გარკვეული პირი ან პირები, არ არის მითითებული. იგი უცნობია. აგებულებით განუსაზღვრელპირიანი წინადადება ჰგავს ისეთ უსრულ წინადადებას, რომელსაც აკლია ქვემდებარე; მაგრამ ეს უკანასკნელი იმით განსხვავდება განუსაზღვრელპირიანი წინადადებისაგან, რომ ქვემდებარე რეალურად ნაგულისხმევია და ხშირად წარმოუდგენელია კიდევ წინამავალ წინადადებებში. მაგალითად: „არჩილმა თავის ოთახში აატანინა გიორგი და თავის ლოგინზედ დააწვენინა. მაშინვე კაცი აფრინა მკურნალის მოსაყვანად მახლობელ ქალაქიდან. ორი სამი კაცი კიდევ სხვა გაჰგზავნა სხვადასხვა სოფლებში...“ (ილია). აქ წარმოდგენილია სამი წინადადება, რომელთაგან პირველის ქვემდებარეა „არჩილმა“, დანარჩენს ქვემდებარე არ ახლავს იმიტომ, რომ ეგვე ქვემდებარე იგულისხმება: „არ ჩ ი ლ მ ა კაცი აფრინა მკურნალის მოსაყვანად მახლობელ ქალაქიდან“ და „არ ჩ ი ლ მ ა ორი სამი კაცი კიდევ სხვა გაჰგზავნა სხვადასხვა სოფლებში“...

მოგვევლინოს: „ამ ბოლო დროს ზღვაზე წვიმებმა და ი ქ ი რ ა და, მოაგარაკე საზოგადოება უკმაყოფილო იყო პოსეიდონისა“: „კომუნისტი“, 25. VIII. 85, გვ. 4, სვ. 1.

114 ნ. ბ ა ს ი ლ ა ი ა, ერთშემადგენლიანი წინადადების საკითხისათვის ახალ ქართულში, გვ. 378—379.

განუსაზღვრელპირიანი წინადადებით გამოიხატება ისეთი მოქმედება, რომელშიც აღნიშნულია არა რომელიმე კონკრეტული პირის მოქმედება, არამედ განუსაზღვრელი, ზოგადად მრავალი პირის გაუჩინარებული მოქმედება, სადაც ზმნის ფორმით ნავარაუდევია მოქმედი პირები უცნობი რჩება როგორც მოუბრისათვის, ისე თანამოსაუბრისათვისაც. ასეთ წინადადებაში მოქმედება ისეა წარმოდგენილი, რომ მთქმელის წარმოდგენაში იგი სრულებით არ არის დაკავშირებული მოქმედ პირთან¹¹⁵. ასეთებია: მე მესმის, როცა სწავენ თამასუქს, სწავენ ძველ დავთარს, სწავენ დიდ სახლებს: ი. გრიშ. 503,7; ღვინის ქურდი თხლეზე დაიჭირესო (ანდ.); საწყალი ბავშვი მიტყეპეს მწარედ: ი. გრიშ. 192,23...

ერთნაირი ფორმით განსხვავებული შინაარსი გადმოიცემა, რის გამოც ერთმანეთს უპირისპირდება წინადადებები: ღვინის ქურდი თხლეზე დაიჭირესო (ანდ.), შდრ. მონადირეებმა ლომი დაიჭირეს: ი. გოგებ. V, 405,12;

რადას მეტყოდნენ მეტს, დაუტყერიათ და საბალახოს ითხოვენ: აკაკი, V, 272,15, შდრ. ჩვენი კამეჩი... მეველეებს დაუტყერიათ: ილია, I, 337,8 და ა. შ.

ჩვეულებრივს სრულ წინადადებებს დაუპირისპირდა განუსაზღვრელპირიანი წინადადებები. „ღვინის ქურდი თხლეზე დაიჭირესო“ — განუსაზღვრელპირიანია, „მონადირეებმა ლომი დაიჭირეს“ — სრული წინადადებაა. ასევე: „დაუტყერიათ და საბალახოს ითხოვენ“ — განუსაზღვრელპირიანია, „ჩვენი კამეჩი მეველეებს დაუტყერიათ“ — სრული წინადადებაა. ეს სრული წინადადებები წარმოდგენილია მთავარი წევრებით.

განუსაზღვრელპირიანი წინადადების ერთი სახე გადმოიცემა მრავლობითი რიცხვის მესამე პირით, რომელიც ერთი პირის მოქმედებას ასახავს: როდესაც მოლაპარაკე პირი არ თვლის საჭიროდ ყურადღება გაამახვილოს თავისთავზე ან მეტი ექსპრესიულობა მიანიჭოს თავის ნათქვამს, იგი იყენებს განუსაზღვრელპირიან ფორმას, რის გამოც მხოლოდობითი რიცხვის პირველ პირს ენაცვლება მრავლობითი რიცხვის მესამე პირი.

მაგ.:

აბესალო: ...ნიკოია, ნიკოია, ბიჭო!... არ გესმის?

ნიკოია: (შემოვარდება) რა გნებავთ, ბატონო?

აბესალო: რომ დაგიძახებენ, მეორე დღეს უნდა გაიგონო,

შენ ოხრისშვილო? დ. კლდ. II, 43,18.

¹¹⁵ ნ. ბასილაია, ერთშემადგენლიანი წინადადების საკითხისათვის..., გვ. 380.

კიკოლა: ...მზებათუნ ბატონიშვილო, არც ახლა გესმის?

საყვარელა: — რა იყო, რა ღმერთი გიწყრება?

კიკოლა: ღმერთი მტერსა და ავს უწყრება! რომ გეუბნებო-
ბიან, არ გეყურება? აკაკი, V, 291,27.

მოურავი: (გიუხას) შენ, ეი, რას აწუხებ ბატონს? გამო, გა-
მოეთრიე, თორემ ნახამ, თუ რა მოგივა!

გიუხა: (ჭერ მოურავს დააცქერდება, მერე პუბლიკას) ერთი
შეხედეთ, თქვენი ქირიმეთ: ხორველის ანგელოზს არა ჰგავს?
(იცინის).

მოურავი: (ხელს მოჰკიდებს) შენ გეუბნებო-
ბის, გამოდი-მეთქი გარეთ! ა. ცაგარელი, „რაც გინახავს, ვე-
ლარ ნახავ“, „ჩანგი“, 436,17.

განუსაზღვრელპირიანი წინადადების ზმნა-შემასმენელი მეტ-ნაკ-
ლებად ყველა ნაკვთის ფორმით გაღმოიცემა.

ა წ მ ყ ო

მარიამ დედოფალს დღე დღეზე მოელიან ხუფთაში: კ. გამს.
III. 59,1; როგორც ამზადებენ ჩოხასა? ი. გოგებ. V, 347,12; ვის
გაძლევენ, თქვენი ქირიმე? — ჰკითხა მარიკომ: ლ. არდაზ. 264,
29...

მ ყ ო ფ ა დ ი

ვისაც კი ყმა ჰყოლია, ყველას ფულს მისცემენ: ს. მგალ.
567,6; ხმა გავარდნილა, მე ვიცი, თათქარიძობას წამართმევენ:
ილია, I, 345,26; ქამარს რომ შეგხსნიან, ჩოხასაც გაგხდიანო
(ანდ.).

უ წ ყ ვ ე ტ ი ლ ი

ოჯახებში ციციკორეს შესანდობარს სვამდნენ: გ. ლეონ.
239,11; აქლემს ჰედდნენ და კურღლელო გარბოდაო (ანდ.); ბავშვი
ჭერ არ დაბადებულიყო და აბრამს არჰმევედნენო (ანდ.).

წ ყ ვ ე ტ ი ლ ი

ჩვენ დაგვაყენეს დიდ ბატონის ნათლიდედასთან: ილია. I,
270,22; ორი წლის შემდეგ მე განაჩენი წამიკითხეს: ილია. I,
311,16; წამსვე ძროხაში მე მიკრეს თავი: ილია, I, 152,30; საბას,
ოთარსაც აუწყეს საბრალოს მოსვლა სნეულად: ვაჟა, IV, 92,26;

მეორე დღეს გამახარეს მოყვანილი ქედილა დაკლეს: ვაჟა, VII, 145,9... .

კ ა ე შ ი რ ე ბ ი თ ი II

ედილაშვილს წერილსა ვწერ, რომ ფული ჩამოართონ გაჩეხილადეს: ვაჟა, X, 206,12.

თ უ რ მ ე ო ბ ი თ ი I

ილიკო რომ დაუქერიათ, სინაქსაროვი და ყაზიყუმბისის ხანი დაქერილები ყოფილან: ნ. ბარათ. 82,9; ტყუილი მოუხსენებიათ თავ-თავის ადგილზე ყველაფერი კარგია: აკაკი, V, 149,5; ის საუცხოო რამ არის და ამიტომაც დაურქმევიათ „სავანე“: აკაკი, IV, 11,29...

თ უ რ მ ე ო ბ ი თ ი II

რომ ეკითხათ კი ჩემთვის, მეც არ ვიცოდი: ნ. ბარათ. 83,1.

მოდლობის მიხედვით განუსაზღვრელპირიანი წინადადება შეიძლება იყოს თხრობითიც („ჩვენ დაგვაცენეს დიდ ბატონის ნათლიდედასთან“: ილია, I, 270,22...), კითხვითიც („რალა ჩვენ დაგვინიშნეს რიმანიძე?“ მ. ჯავახ. II, 9,21)...), ბრძანებითიც („მგელი მოკლან და ტყავი გააძრონ“...), ემოციურიც („მე მომთხარეს, მე დამაქციეს, მე გამლახეს!“ ე. ნინოშვილი, I, 134,30...).

აგებულების მიხედვით კი განუსაზღვრელპირიანი წინადადება არის მარტივი, შერწყმული და რთული.

მარტივია:

მეორე დღეს გამახარეს მოყვანილი ქედილა დაკლეს: ვაჟა, VII, 145,9... ოჯახებში ციციკორეს შესანდობარს სვამდნენ: გ. ლეონ. 239,11; ორი წლის შემდეგ მე განაჩენი წამიკითხეს: ილია, I, 311,16...

შერწყმულია:

დუმა ქვაბში ჩააგდეს, ლოქო მოართვეს სტუმრებსა: კ. გამს. II, 609,22; ძველად საქართველოში ყოველ ოჯახში იჩენდნენ ერთსაც და მეორესაც: აკაკი, IV, 363,9...

თანწყობილი წინადადება:

თანწყობილი წინადადების კომპონენტთაგან ან პირველი წინადადება განუსაზღვრელპირიანი, ან მეორე, ან კიდევ ორივე:

ა) განუსაზღვრელპირიანი პირველი წინადადება: ამამღვრის, გამსვარეს... არაფერია, აი ზღვაშიაც მოვხვდები: ნ. ლორთქ. I, 21,8; ბევრი რამ იჭორეს ჩემზე, მაგრამ ხმას არავის ვცემდი: აკაკი, V, 177,24...

ბ) განუსაზღვრელპირიანია მომდევნო წინადადება: გული წასვლოდა დედასა, წყალი დაასხეს თავზედა: ვაჟა, IV, 276,15; მსახური გამოვიდა და ექიმი საჩქაროდ ავადმყოფთან მიიწვიეს: კ. გამს. II, 36,7; თავად არ იყო ძმარიო, შიგ შეუტრის წყალიო (ანდ.)...

რთულ ქვეწყობილ წინადადებაში განუსაზღვრელპირიანი წინადადება შეიძლება იყოს მთავარი წინადადება, რომელიც პრეპოზიციულია ან პოსტპოზიციური, ან დამოკიდებული წინადადება, მიუხედავად მისი ადგილისა.

ა) განუსაზღვრელპირიანი მთავარი წინადადება: ბოლოს მითხრეს, რომ შენი გაგზავნის დრო მოვიდაო: ილია, I, 311,20; ბაყაყები ბისკაიოს დაუბრუნეს, რომელმაც ისინი სათითაოდ ჩაყლაპა: ა. ბელ. იუმ., 63,16...

ბ) განუსაზღვრელპირიანია დამოკიდებული წინადადება, რომელიც შეიძლება მოსდევდეს ან წინ უსწრებდეს მთავარ წინადადებას: ედილაშვილს წერილსა ვწერ, რომ ფული ჩამოართონ გაჩეჩილამეს: ვაჟა, X, 206,12; ხუთი წელიწადი იქნება, რაც სამუდამოდ დამაკარგვინეს ჩემი მიწა-წყალი: ილია, I, 267,40... ილიკო რომ დაუჭერიათ, სინაქსაროვი და ყაზიყუმბის ხანი დაჭერილები ყოფილან: ნ. ბარათ. 82,9; რომ ეკითხათ კი ჩემთვის, მეც არ ვიცოდი: ნ. ბარათ. 83,1...

გ) ორივე კომპონენტი განუსაზღვრელპირიანია: ქამარს რომ შეგხსნიან, ჩოხასაც გაგხდიანო (ანდ.).

განუსაზღვრელპირიან წინადადებას აქვს თავისი გამოყენების ვიწრო სფერო და, ჩვეულებრივ, გამოიყენება ისეთ შემთხვევებში, როდესაც მთქმელისა და მსმენელისათვის ინტერესს არ წარმოადგენს ყურადღების გამახვილება მოქმედზე. თვით მოქმედება კი, რომელიც ზმნით არის გადმოცემული, საგანგებოდ არის გახაზული და მთქმელის თუ მსმენელის ყურადღებას იმსახურებს.

ქვემდებარის გაუჩინარება იმითაც არის გამოწვეული, რომ მოლაპარაკეს საჭიროდ არ მიაჩნია იმის აღნიშვნა, თუ ვინაა მოქმედი. სხვა შემთხვევაში გაუჩინარებულ მოქმედზე შეიძლება იყოს ლაპარაკი წინამავალ წინადადებებში და, თუ იგი გამოირიცხება, ეს გამოწვეულია სტილის საჭიროებით.

4. განზოგადებულპირიანი წინადადება

განზოგადებულპირიანი წინადადება ქმნის თავისებურ ტიპს. ასეთი წინადადების შემასმენელი ჩვეულებრივ გამოიხატება ისეთი ზმნით, რომლის სუბიექტად ან ობიექტად არის მეორე პირის ფორმა მხოლოდობით ან მრავლობით რიცხვში. მაგრამ გადმოიყვამ იგი სხვა პირებითაც. ზმნა-შემასმენელი შეიძლება იყოს მრავლობითი რიცხვის მესამე პირშიც, იშვიათად კი პირველში. ამრიგად, განზოგადებული მოქმედება „შეიძლება ეხებოდეს სუბიექტურ პირსაც და ობიექტურსაც, რომელთაც სათანადო ნაცვალსახელების შეწყობა არ უნდა (თუმცა კი ზოგჯერ გვხვდება)“¹¹⁶.

ამ შემთხვევაში მეორე სუბიექტური პირი წინადადებაში არ გამოხატავს გარკვეულ მოქმედს, რის გამოც ზმნის „პირი წინადადებაში გააზრებულია არა კონკრეტულ მოქმედ პირად, არამედ განზოგადებულად, ე. ი. მოქმედება განეკუთვნება ზმნა-შემასმენლით აღნიშნულ არა მეორე სუბიექტურ პირს, არამედ საერთოდ ყველა პირს“¹¹⁷.

განზოგადებულპირიანი წინადადება ახლო დგას განუსაზღვრელპირიან წინადადებასთან.

განზოგადებულპირიანი და განუსაზღვრელპირიანი წინადადებები პირველად მინიშნებულია ა. შახმატოვის „რუსული ენის სინტაქსში“.

შემდეგ კი მას თავისი ადგილი დაეთმო სამეცნიერო და სასკოლო გრამატიკებში. ვრცლად ეხება მას ა. პეშკოვსკი, რომელსაც აღნიშნული აქვს: «Говорят» და «Тыше едешь, дальше будешь» წინადადებებს მე ვუახლოვებ პირიან წინადადებებს, ეუწოდებ რა პირველს განუსაზღვრელპირიანს, მეორეს — განზოგადებულპირიანს. მეორე ტიპში ქვემდებარის გამოტოვება არაა არსებითი, რადგანაც ასეთი წინადადებები გვხვდება ქვემდებარითაც («Не выходит, хоть ты что хочешь, делай»), მაგრამ არსებითია მხოლოდ განზოგადებული მნიშვნელობა პირის ფორმისა...; Говорят მნიშვნელობით არის სახეცვლილება მესამე პირისა, Тыше едешь, дальше будешь — სახეცვლილება მეორე პირისა, Светает — სახეცვლილება მესამე პირისა“¹¹⁸.

სტრუქტურისა და შინაარსის მიხედვით განზოგადებულპირიანსა და განუსაზღვრელპირიან წინადადებათა მსგავსება იგრძნობა ქართულშიც, მაგრამ გვაქვს განსხვავებაც¹¹⁹: განუსაზღვრელპირიან წინა-

¹¹⁶ ა. შახმატოვი, ქართული ენის გრამატიკა, II, სინტაქსი, გვ. 91.

¹¹⁷ ე. ბასილაია, ერთშემადგენლიანი წინადადების საკითხისათვის, გვ. 386.

¹¹⁸ А. М. Пешковский, Синтаксис в школе (сборник статей), Ленинград, 1925, с. 102.

¹¹⁹ ე. ბასილაია, ერთშემადგენლიანი წინადადების საკითხისათვის, გვ. 386.

დადებაში მოქმედი პირი წარმოგვიდგება, თუმცა განუსაზღვრელი, მაგრამ მაინც გაუჩინარებული მესამე პირის გაგებით, განზოგადებულ-პირიან წინადადებაში შემასმენლით გამოხატულ მოქმედებასთან მოქმედად ივარაუდება არა მარტო მეორე პირი, არამედ ყოველი პირი.

ჩვეულებრივ განზოგადებულპირიანი წინადადება გადმოიცემა მეორე პირის ზმნა-შემასმენლით. ასეთი წინადადების შემასმენელი უფრო ხშირად მხოლოდობითი რიცხვის მეორე პირშია აწმყოსა და მყოფადის ნაკვთებში, მაგრამ არც ისე იშვიათად გამოიყენება სხვა ნაკვთებიც.

ასეთ წინადადებათა მეორე პირზე შეესაბამება სხვა პირებსაც. ასე, მაგალითად: „და ა ა დ გ ი ვირს უნაგირი, ცხენად არ გადაიქცევაო“ (ანდ.) = „კაცმა რომ ვირს უნაგირი დაადგას, ვირი ცხენად არ გადაიქცევა“, შდრ. „როგორ არ უნდა ა დ ე ლ დ ე, ერთი დისწული მყავდა, კაი მოგცეს ღმერთმა, კაი ის იყო“; ნ. ლორთქ. I, 575,17 = „როგორ არ უნდა ავლეღდე...“ ან „როგორ არ უნდა ალეღდეს კაცი“... და ა. შ.

განზოგადებულპირიანი წინადადებების ნიმუშებია:

ა წ მ ყ ო

მუცელს ა ქ ო რ ე ბ — ქ ო რ ი ა, ა ღ ო რ ე ბ — ლ ო რ ი ა (ანდ.); ობოლს ნურცა ს ც ე მ, ნურც მო ჰ კ ლ ა ვ, პური წ ა ა რ თ ვ ი და გა უ შ ვ ი ო (ანდ.); ნუ და ს ც ი ნ ი სხვასაო, გადაგხდება თავსაო (ანდ.)...

მ ყ ო ფ ა დ ი

ახლა თუ ძმა ხარ, მითხარი, ფრონტზე წასულ კაცს... რომ ცოლს წ ა ა რ თ მ ე ვ, ს ა ს ი ც ო ც ხ ლ ო ხ ა რ? არა ხარ. შენ გგონია სხვას ვინმეს ვეუბნები ამას? ჩემ თავს ვეუბნები: ა. ბელ., იუმორი, 142,23; როცა იარაღს ჩ ა მ ო ჰ ყ რ ი, რილათი ირბენს გარეთა? ვაჟა, III, 271,30; ძალს რომ გა ა ძ ა ღ ლ ე ბ, გიკბენსო (ანდ.); ბუხარს... დაჭრილი შეშით ვ ე რ გა ა ძ ღ ლ ე ბ, თუ ჯირკს არ შე დ ე ბ: აკაკი, V, 314,25...

ხ ო ლ მ ე ო ბ ი თ ი I

დანა ისე ერთდებოდა, გატეხილ ადგილს ვ ე რ შე ა მ ჩ ნ ე ვ დ ი: ნ. ღუმბ. 402,20; ისეთი ღრო იყო, რომ ცრემლს ვ ე რ გა მ ო ა ჩ ე ნ დ ი: პ. კაკაბაძე, I, 42,24...

წყვეტილი

ზოგ შემთხვევაში პაპა სწორედ უკუღმართად მსჯელობს და თუ ზე-ზერ შეხედე მის მსჯელობას, უსათუოდ დაიწუნებ: ვაჟა, VI, 74,19; ასი ურტყი დავითასა, მაინც იტყვის თავისასა (ანდ.); მძინარე მდინარეს თუ მიეპარე, თუ უხელთე, რასაც ჩააგდებ შიგ, ოქროდ გადაიქცევა: გ. ლეონ. 25,10...

ბრძანებითი

გაღმა გაედავე, გამოღმა დაგრჩებო (ანდ.); ჯიში იკითხე, ცხენი იყიდეო: ვაჟა, VI, 74,6; ქალი თუ გინდა ლამაზი, დაჰკე-ლიე ქერის მკაშია: ვაჟა, VI, 73,36...; ვირს ყროყინს ნუ გააჭავე-რებ, თორემ ვირის ყურები გამოგებმისო (ანდ.).

კავშირებითები

ძნელია დღენიადგ უმზერდე შენს ოჯახში სხვისი შვილის სიმძიმის: კ. გამს. III, 116,6; რომ ახლო მიხვიდე და კარგად გასინჯო, მიწების მიჯნებზედ და განაპირას ადვილად შეამჩნევთ ქვითყირის ნაშთებსა: ი. გოგებ. IX, 49,18; როგორ არ უნდა იგრძნო დიდი პასუხისმგებლობა, თუ ერთ მშვენიერ დღეს შეიტყობ, რომ ტაჯიკეთის ნურეკის ჰიდროელექტროსადგურის მშენებლები თავიანთ მუშურ პრემიას ანიჭებენ შენს „მარადისობის კანონს“: ნ. დუმბ., როცა მთელი ქვეყანა გისმენს, გაზ. „თბილისი“, 18.XII. 82 წ. გვ. 2, სვ. 2; მღვდელი თუ გააკრიჭო, კარგად გაკრიჭე (ანდ.)...

თურმეობითი I

თუ კახეთის გზაზე გივლიათ, გეცოდინებათ თბილისის სიახლოვეს ლოჭინის ხევი: გ. ლეონ. 57,2...

განზოგადებულპირიანი წინადადების ქვემდებარე შეიძლება გამოიხატოს შენ (იშვიათად თქვენ) ნაცვალსახელითაც, თუმცა ასეთ შემთხვევაში შენ განზოგადებული პირის სახით გამოიყენება¹²⁰ და არ მიუთითებს კონკრეტულ პირზე. ეს იმას ნიშნავს, რომ მიჩქმალულია სუბიექტის სინტაქსური ძალა და იგი თითქოს შემასმენლის სამკაულად წარმოიდგინება.

მაგ.:

— ვიშოვით, შე კაცო, ასე ხელის გაუნძრევლად დახრჩობა რაეა შეიძლება?!

¹²⁰ ნ. ბასილაია, ერთშემადგენლიანი წინადადების საკითხისათვის, გვ. 388.

— ან ძ რ ი ე შ ე ნ ხელი! ერთი კაცი ტყეში ვერ იმუშავებს და ჭიმი ბიჭი პატარაა ჯერ! ნ. ლორთქ. II, 185,9; შ ე ნ ხილი ი გ ე მ ე, შებაღეს რასა კითხულობო (ანდ.); რომ ბედში მყოფი შ ე ნ ძმად მ ი - გ ა ჩ ნ დ ე ს — ეგ ვერაფერი სიყვარულია: ილია, I, 152,5, შდრ. გამ- გონე აღარაინ არის და თ ვ ი თ ო ნ ა ც ვ ე ლ ა რ ი ნ ძ რ ე ვ ი., ვერ- სად მ ი დ ი ხ ა რ: აკაკი, V, 314,2...

განზოგადებული მოქმედების გადმოცემა შეიძლება პირველი სუ- ზიექტური პირითაც. ჩვეულებრივ, მრავლობითი რიცხვის ფორმით. ასეთ შემთხვევაში პირველი პირი შეესაბამება მესამე პირს: „თითებით ვ ა კ ე თ ე ბ თ ყველა საქმესა“: ი. გოგებ. V, 316,3 = „თითებით აკე- თებენ ყველა საქმეს“ // „ყოველი კაცი თითებით აკეთებს თავის საქ- მეს“.

და ასე:

პირველთ აღვილად ვ ი შ ო რ ე ბ თ თავიდან: ვაჟა, IX, 201,25; ზაქში რომ საქონელს დ ა ვ ა მ წ ყ ვ დ ე ვ თ, ისიც თავისუფლად დადის ზაქში: ს. მგალ. 564,28; გაშლს ყველა ხუთი გრძნობით ვ ც ნ ო ბ თ: ი. გოგებ. VI, 419,29...

სუბიექტი შეიძლება გამოიხატოს „ჩვენ“ ნაცვალსახელითაც: ზ ე ე ნ ყველას ვ გ რ ძ ნ ო ბ თ ტვინში: ი. გოგებ. VI, 420,14; ჩ ე ე ნ ერთმანეთს ვ ხ ო ც ა ვ თ, რომ პატრონმა პური გვაჭამოსო: ა. ფურც. 501,23...

სხვა შემთხვევაში მრავლობითი რიცხვის პირველი პირი შეიძლე- ბა შეესაბამებოდეს მხოლოდობითი რიცხვის მეორე პირს; მაგალითად: არ წამოხვალ? სოფელ-ქვეყნის არ გრცხვენია? თავს ნ უ მ ე ვ ი ჭ რ ი თ: ნ. ლორთქ. I, 504,15. აქ „ნუ მევიჭრით“ = „ნუ მეიჭრი“. ამისი მსგავსია კონდუქტორის გაფრთხილება ავტობუსში: „ბილეთები შევიძინეთ“ = „ბილეთები შეიძინეთ“.

ამ მნიშვნელობით გვაქვს მხოლოდობითი რიცხვის პირველი პირიც: დ ა ვ ა ბ ა მ დადის. ა ვ უ შ ვ ე ბ დგას (გამოც. = ქალამანი); დ ა ვ - ხ უ რ ა ვ — აივსება, ა ვ ხ დ ი -- დაცარიელდება (გამოც. = ქული).

ანალოგიურია:

„მეფემ შესძახა:

— რას უდგებარ და არ ომობო?

— ბატონო, ხმალი გადამიტყდა და დამიმოკლდაო, უპასუხა მეო- შარმა.

— ფეხს წინ წ ა ვ დ გ ა მ დ ი და დაგიგრძელდებოდაო, უბრძანა მეფემ და ომში შეერია“: ქართული ხალხური საისტორიო სიტყვიერე- ბა, II, 1964, გვ. 76.

წ ა ვ დ გ ა მ დ ი პირველი პირია, მაგრამ გამოყენებულია მეორე პირის აღსანიშნავად: ფეხს წინ წ ა ვ დ გ ა მ დ ი = ფეხი წინ წაგედგა... „სხვაგან რომ დაყიალობ, იქაც მივიდოდი! — უთხრა მოწყენით დარიკომ ქმარს“: დ. კლდ. I, 130, 17.

დაყიალობ... და მივიდოდი ორივეში მეორე პირი იგულისხმება (მივიდოდი = მისულიყავი), მაგრამ პირველი მეორე პირის ფორმითაა, მეორე — პირველი პირის ფორმით.

ამ შემთხვევაში განზოგადებულპირიანი წინადადება გადმოიცემა პირობითით (პირველი ხოლმეობითით): წავდგამდი, მივიდოდი...

მესამე პირის მნიშვნელობა ჩანს გამოთქმაში: „რომელ თითსაც მოვიჭრი, ყველა ერთნაირად მეტკინებაო“ (ანდ.).

განზოგადებულპირიან წინადადებად მიჩნეულია ისეთი წინადადებებიც, რომელთა შემასმენლად გვაქვს მესამე პირის მრავლობითი რიცხვის ფორმით გადმოცემული ზმნა. მსგავსი ფორმით გადმოიცემა აგრეთვე განუსაზღვრელპირიანი წინადადებებიც. განსხვავება თავს იჩენს შინაარსობრივად. გარეგნულად ერთნაირია წინადადებები: „ღღეს... სალომესთან სადილად მეძახიან“: გრ. ორბ. 38,10 და „მეოთარაანთ ქვრივს მეძახიან“: ილია, I, 424,19, მაგრამ მათ შორის განსხვავებას ქმნის ის გარემოება, რომ პირველი წინადადების შემასმენელი „მეძახიან“ მოქმედების ერთგზისობის გაგებას შეიცავს და მასთან გაუჩინარებული III სუბიექტური პირი იგულისხმება და ეს წინადადება განუსაზღვრელპირიანია. მეორე წინადადების შემასმენელს მოქმედების ჩადენის მრავალგზისობის გაგება აქვს: მასთან იგულისხმება განზოგადებული პირი: „მეოთარაანთ ქვრივს მეძახიან“ = „მე ყოველი კაცი ოთარაანთ ქვრივს მეძახის“¹²¹.

მესამე სუბიექტური პირის ფორმით გადმოცემული განზოგადებული მოქმედება (აწმყოსა და იშვიათად მყოფადში) ხოლმეობითის გაგების მქონეა: სახლის შენებას საძირკვლიდან იწყებენ = სახლის აშენებას ყოველი კაცი საძირკვლიდან იწყებს¹²².

ხოლმეობითის გაგებაო რომ ვამბობთ, ამ შემთხვევაში სპეციფიკური ვითარებაა ამოსავალი: იგულისხმება მოქმედება, რომელიც ჩვეულებრივ ხდება ან მოხდება.

ამისი ნიმუშებია:

ა წ მ ყ ო

არწივს ხაფანგით იჭერენ: ი. გოგებ. VI, 337,26; ამათ წინა კბილებს უწოდებენ: ი. გოგებ. VI, 409,34; ჯერ აკაკუნებენ და შემდეგ შემოდინან: ნ. ღუმბ. 377,34...

¹²¹ ნ. ბასილაია, ერთშემადგენლიანი წინადადების საკითხისათვის..., გვ. 389.

¹²² ა. შანიძე, ქართული ენის გრამატიკა, II, სინტაქსი, გვ. 91.

ჭერ ფონს იკითხავენ და მერე წყალში შევლენო (ანდ.); ტალახიან ჭოხს ხელს არ მოჰკიდებენო (ანდ.). ცხვარს მისი ფეხით დაჰკიდებენ (ანდ.).

მოქმედების განზოგადება ხდება ობიექტური პირების მიხედვითაც, როდესაც მეორე პირის ირიბი ობიექტი, როგორც სამოქმედო პირი, არაა კონკრეტული, არამედ შეესაბამება სხვა პირებს და წარმოდგენილია განზოგადებულად. ობიექტის განზოგადებისათვის პირველ რიგში საჭიროა ზმნას ჰქონდეს ობიექტი, ე. ი. იყოს ორპირიანი ან სამპირიანი და ობიექტად იგულისხმებოდეს ან რეალურად იყოს წარმოდგენილი შენ ნაცვალსახელი.

მაგალითები:

რაც გაატკენს, ის მოგარჩენსო (ანდ.); სხვა რა შეუძლიათ, დედაკაცებივით იმწამსვე ჩოხაში უნდა გეცენ: დ. კლდ. I. 143.27; ისტორია გეხმარება მხოლოდ და მხოლოდ მაშინ, თუკი ჩასწვდები მის სიღრმისეულ შრეებს: „კომუნისტი“, 10. VIII. 83, გვ. 3, სვ. 3...

რეალურადაა წარმოდგენილი და „შენ“ ნაცვალსახელით გამოხატული განზოგადებული ობიექტი ასეთ წინადადებაში: „როცა შეიგრძნობ, რომ მშობლიურ ხალხს ესმის შენი, რომ შენ მთელი ჭეყანა გისმენს, შიში გიპყრობს: ნ. ღუმბ. „როცა მთელი ჭეყანა გისმენ“; გაზ. „თბილისი“, 18. XII. 82, გვ. 2, სვ. 2.

განზოგადებული პირის მნიშვნელობითაა ისეთი შემთხვევებიც, როდესაც ქვემდებარედ არის კაცო, როგორც განუსაზღვრელობით ნაცვალსახელი. აქ „კაცი“ დაცლილია ძირითადი ლექსიკური შინაარსისაგან და არ მიუთითებს კონკრეტულ საგანზე. ასეთი ქვემდებარე უპირატესად გამოყენებულია ანდაზებში: კაცო თავს ხის წვერზე ირჩენსო (ანდ.); ათასჯერ უნდა დაგიძახოს კაცმა: აკაკი, V. 313.7; სიტყვა ის არის, კაცის უყვარდეს, ვინც ბედისაგან დაჩაგრულია: ილია, I, 152,5...

ასეთივე ჩანს ვინც // ვისაც: ცხენზე ვინც შეჭდება, ის გადმოვარდებაო (ანდ.); ვისაც ფაფა უყვარს, კოვზიც იმასვე უნდა ეჭიროს ხელშიო: აკაკი, V, 267,27...

მოდლობის მიხედვით განზოგადებულპირიანი წინადადება შეიძლება იყოს თხრობითი, კითხვითი, ბრძანებითი, ემოციური.

თხრობითი:

სალამოს რომ შეუზიზინებ ცეცხლს, გათენებამდის გააქვს გუზგუზი: აკაკი, V, 314,26; ძალღს რომ გააძაღლებ, გიკბენს (ანდ.).

კ ი თ ხ ე თ ი:

როცა იარაღს ჩამოჰყრი, რილათი ირბენს გარეთა? ვაჟა, III, 271,30; ქებაებს რისგან აკეთებენ? ი. გოგებ. V, 408,2...

ბ რ ძ ა ნ ე ბ ი თ ი:

ქალი თუ გინდა ლამაზი, დაჰკვლიე ქერის მკაშია! ვაჟა, VI, 73,36; ვირს ყოყინს ნუ გააჯავრებ, თორემ ვირის ყურები გამოგებმისო! (ანდ.).

ე მ ო ც ი უ რ ი:

ყველას მოუხსმინე, ყველას დაუწერე, ყველას გაურჩიე, ვა, ეს მუშაობა არ არის ოხერი?! ნ. ლორთქ. II, 201,1...

აგებულების მიხედვით განზოგადებულობრიანი წინადადება იქნება მარტივი, შერწყმული და რთული.

მ ა რ ტ ი ვ ი:

არწიეს ზაფანგით იქერენ: ი. გოგებ. VI, 337,26; ამისთანა მცენარეს სუნნელოვანს ეძახიან: ი. გოგებ. VI, 419,9; თითებით ვაკეთებთ ყველა საქმესა: ი. გოგებ. V, 316,3.

შ ე რ წ ყ მ უ ლ ი:

ჯერ აკაუენებენ და შემდეგ შემოდიან. ნ. ღუმბ. 377,34; გიყს ზურც მისცემ, ზურც გამოართმევო (ანდ.); ჯიში იკითხე, ცხენი იყიდეო: ვაჟა, VI, 74,6.

რ თ უ ლ ი თ ა ნ წ ყ ო ბ ი ლ ი:

თანწყობილი წინადადების ერთ-ერთი კომპონენტი წინადადება, ან მთლიანად ყველა წინადადება შეიძლება იყოს განზოგადებულობრიანი: შვილი გაზარდე მტრულადა, მოყვრულად გამოგადგება: ვაჟა, VI, 76,12; ასი ურტყი დავითასა, მაინც იტყვის თავისასა (ანდ.); დაადგი ვირს უნაგირი, ცხენად არ გადაიქცევაო (ანდ.)...

რ თ უ ლ ი ქ ვ ე წ ყ ო ბ ი ლ ი:

ქვეწყობილი წინადადების შემადგენლობაში განზოგადებულობრიანი წინადადება შეიძლება იყოს მთავარი ან დამოკიდებული, ან კიდევ ორივე ერთად.

მაგალითები:

ქალი თუ გინდა ლამაზი, დაჰკვლიე ქერის მკაშია: ვაჟა, VI, 73,36; სხვაგან რომ დაყიალობ, იქაც მივიდოდი — უთხრა მოწყენით დარიკომ ქმარს: დ. კლდ. I, 130,17...

მაშინ კვდება გველი, როცა თავს გაუჩეჩქვავენ: ი. გოგებ. VI, 38,34; ბაკში რომ საქონელს დავამწყვდევეთ, ისიც თავისუფლად დადის ბაკში: ს. მგალ. 564,28...

ბუხარს... დაჭრილი შემით ვერ გააძლებ, თუ ჯირკს არ შედეხ: აკაკი, V, 314,25; მღვდელი თუ გაქრიქო, კარგად გაქრიქე (ანდ.)...

განზოგადებულპირიანი წინადადებები გამოიყენება მაშინ, როდესაც მოლაპარაკეს სურს მოვლენა წარმოადგინოს მოცემულ სიტუაციაში განზოგადებული სახით. იგი ხშირად გამოიყენება მხატვრულ ლიტერატურაში და დამახასიათებელია სასაუბრო მეტყველებისათვის.

უსუბიექტო (უქვემდებარო), განუსაზღვრელპირიანი და განზოგადებულპირიანი წინადადებები ერთ ჯგუფში ექცევიან საერთო ნიშნით: მათ, ჩვეულებრივ, არა აქვთ ქვემდებარე და არც საჭიროებენ მას.

5. პირმიმართ დამატებათა გაუჩინარება

პირის მიხედვით ზმნა-შემასმენელთან სინტაქსურად დაკავშირებულ სახელთა რაოდენობა ენის განვითარების შინაგანი კანონებით ცვალებადია, რაც ქმნის ზმნის პირიანობის შეცვლასაც. ქართული ენის ისტორიამ არა ერთი ნიმუში შემოგვინახა იმისა, თუ როგორ მივიღეთ სამპირიანი ზმნისაგან ორპირიანი ზმნა, ორპირიანისაგან — ერთპირიანი და პირიქით: ერთპირიანისგან — ორპირიანი, ორპირიანისაგან — სამპირიანი.

სამპირიანი ზმნის მესამე პირის სუბიექტთან ობიექტი შეიძლება იყოს ან პირველ პირში, ან მეორე პირში, ან მესამე პირში. ერთდროულად ერთი ობიექტი პირველ პირში და მეორე ობიექტი — მეორე პირში არ შეიძლება გვექონდეს. ასეთ შემთხვევაში ერთ-ერთი ობიექტი კარგავს პირიანობაში მონაწილეობის უნარს და იქცევა პირმიუმართავ დამატებად. მაგრამ ძველ ქართულში შენიშნულია ისეთი შემთხვევებიც, როცა ირიბი ობიექტი პირველ პირშია, პირდაპირი ობიექტი — მეორეში და პირიქით¹²³.

მაგალითად:

„ნათესავთა შენთა და მღვდელთ მოძღუართა მომცეს მე შენ“: DEი 18,35.

ასევეა ეს ტბეთის ოთხთავშიც¹²⁴ და ეფთჳმეს რედაქციაშიც¹²⁵,

¹²³ ი. იმნაიშვილი, ქართული ენის ისტორიული კრესტომათია, ტ. I, ნაწილი II, თბ., 1971, გვ. 318—319.

¹²⁴ ტბეთის ოთხთავი, სახარება იოჰანსის, გამოსცა და გამოკვლევა და ტექსტადურთო ი. იმნაიშვილმა: ძველი ქართული ენის კათედრის შრომები, 20, თბ., 1977.

¹²⁵ ქართული ოთხთავის ორი ბოლო რედაქცია, ტექსტი გამოსცა და გამოკვლევა დაურთო ი. იმნაიშვილმა, თბ., 1979.

ადღის ოთხთავში კი იკითხება: ნათესავთა შენთა და მღელთ მოძღუართა მომცეს შენ ქელთა ჩემთა“, ხოლო გიორგის რედაქციაში — „ნათესავთა შენთა და მღელთ-მოძღუართა მოუცემიხარ შენ ჩემდა“, შდრ. რუს. «Твой народ и первосвященники предали Тебя».

I და II პირთა ობიექტების შეგუება უძველესი ქართულის წარმონაქმნია, რომელსაც შემდგომში გავრცელება არ მოჰყოლია.

სამპირიანი ზმნებიდანაა მიღებული ორპირიანი ზმნები: შეხედა (// შეხედნა), სძლო, დაარწმუნა, აიძულა..., ჩაუარა, მოაკითხა, აკოცა..., რომლებთანაც დაკარგულია პირდაპირი ობიექტი.

შეხედა (// შეხედნა) ზმნა თავისი აგებულებით სამპირიანია და ორპირიანად ქცეულა პირდაპირი ობიექტის დაკარგვით. ზმნას შერჩა ბრუნვაცვალებადი სუბიექტი და მიცემითში დასმული ობიექტი — ირიბი ობიექტი. არ ჩანს ბრუნვაცვალებადი ობიექტი — პირდაპირი ობიექტი. მაგრამ ძველ ქართულში წარმოდგენილია მისი მრავლობითი რიცხვის ნიშანი (შეხედ-ნ-ა)¹²⁶.

მაგალითები:

მან შეხედნა მას განუხებულისაგან კარისა: კიმ. I, 33,21; მოხედნა სიმდაბლესა ზედა მკველისა თუსისა: ცლ 1,48; მომხედნა მე წმიდამან ეფთჳში: Sin. 43. გვ. 84; პეტრე აღდგა, მირბიოდა სამარესა მას და შეხედნა: ლ. 24,12...

ძველსავე ქართულში შეხედნა ზმნა იხმარებოდა სახელობითში დასმული პირდაპირი ობიექტის მრავლობითი რიცხვის ნიშნის გარეშეც:

შთახედა საფლავსა მას: ხანმ. ი 20.5, შდრ. D: შთაჰხედა საფლავსა მას: შთახედა საფლავსა მას: EC...

შეხედა// შეხედნა, მომხედა// მომხედნა... ზმნათა პირდაპირი ობიექტი უკვალოდ არ გამქრალა. მისი ადგილი დაიკავა მოქმედებით ბრუნვაში დასმულმა სახელმა: პირმიმართი დამატება იქცა პირმიუმართავ დამატებად. ამისი ნიშნუშია თვით ძველსავე ქართულში: „მომხედა თუალითა ბოროტითა“: ლიმონ. 115,9...

ამავე მნიშვნელობისაა მოგუძინნეს: „რომლითა მოგუძინნეს ჩუენ მზემან აღმომავალმან მალლით“: ცლ 1,78, შდრ. DE: მომხედა ჩუენ აღმოსავალმან მალლით“.

126 ა. შანიძე, ზმნათა გარდამავლობის საკითხისათვის ქართველურ ენებში: საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის მოამბე, ტ. 111, № 2, 1942, გვ. 187—188; არნ. ჩიქობავა, ქართული ენის ზოგადი დახასიათება: ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი, I, გვ. 057.

მ ო გ უ ძ ი ნ ნ ე ს-ის ძ ი ნ-ს შეესატყვისება ზანური ჯ ი ნ: მ ო-
კ მ ო ჯ ი ნ უ — მომხედა („მოგუძინა“), მიკაჯინუ — მიხედა.

პირდაპირი ობიექტი დაკარგულია ძველსავე ქართულში სხვა შემთხვევებშიც:

ნ ე ვ ძ ლ ე სოფელსა: C ი 16,33; ვ ძ ლ ო მას ქრისტმსმიერითა
შეწევნითა: ძველი ქართ. აგიოგრ. ძეგლები, I, 68,26; ს ძ ლ ო ლომმან
თესლისაგან ჟუდაჲსსა: გამოცხ. 5,5...

ახალ ქართულში მეტი შემთხვევებია პირდაპირი ობიექტის და-
კარგვისა¹²⁷:

დ ა ს ც ი ნ ა მოხუცს ახალგაზრდა გლეხმა ბიჭმა: ილია, I, 473,17;
სიყმაწვილემ... უეცრად გა უ რ ბ ი ნ ა: შ. დად. I, 113,12; ქალს სა-
ხეზე ჩრდილმა გა დ ა უ ა რ ა: გ. შატბ. II, 22,22; ძაბულის ელდასავით
გ ა უ ა რ ა სხეულში ამ სახელმა: კ. გამს. I, 141,26; ნუნუმ ა კ ო ც ა
მამას: ნ. ნაკაშ. 183,14...

ორპირიან გარდამავალ ზმნასთან ორი სახელია დაკავშირებული:
სუბიექტი და ირიბი ობიექტი, მაშასადამე, ეს ზმნები წარმოშობით
სამპირიანებია და პირდაპირი ობიექტის დაკარგვით ორპირიანები გამ-
ხდარან.

სამპირიანი ზმნა-შემასმენლის პირდაპირი ობიექტის დაკარგვას
ნაწილობრივ ხელი შეუწყო იმანაც, რომ ირიბი ობიექტი ცვალებადი
პირია და ამდენად მისი ნიშანი წარმოდგენილია ზმნა-შემასმენელში
(გადამიფრინა მან მე, გადაგიფრინა მან შენ, გადაუფრინა მან მას...).

დროთა ვითარებაში ცვლილებები განიცადა და არ წმუნა
ზმნა-შემასმენელმაც. წინადადებაში „დაუღალავმა ძიებამ დაარწმუნა
მკვლევარი თავისი შეხედულებების სისწორეში“ ამჟამად შემასმენელ-
თან დაკავშირებულია მოთხოვითში დასმული ქვეშდებარე და სახე-
ლობითში დასმული დამატება. უძველეს ქართულში ეს ზმნა სამპი-
რიანი უნდა ყოფილიყო (დაარწმუნა მან მას იგი), ძველ ქართულში
კი მხოლოდ ორი პირის გაგებას გვაძლევს: ეწყობა მოთხოვითში და-
სმული სუბიექტი და მიცემითში დასმული ობიექტი: ხოლო მ ა ნ სიმ-
დაბლით დაარწმუნა წ მ ი დ ა ს ა მ ა ს: ძველი ქართული აგიოგრ.
ძეგლები, I, 282,26; მღდელთ მოძღუართა მათ და მოხუცებულთა
არწმუნეს ე რ ს ა მ ა ს: მ 17,20...

განვითარების შემდგომ საფეხურზე ირიბი ობიექტი იქცა პირდა-
პირ ობიექტად: მან დაარწმუნა მ ა ს—მან დაარწმუნა ი გ ი.

¹²⁷ ვრცლად: ბ. ჯ ო რ ბ ე ნ ა ძ ე, ზმნის გვარის ფორმათა წარმოებისა და ფუნ-
ქციის საკითხები, თბ., 1975, გვ. 229—230.

ისტორიული ვითარების ასახვა გვაქვს ძველ ქართულში ა ი ძ უ-
ლ ე ბ ს ზმნასთან. მასთან ძველ ქართულში სამი სახელი იყო დაკავ-
შირებული: „იგი აიძულებს მას მას — მან აიძულა მას იგი“: „ა ი ძ უ-
ლ ა იესუ ანდრეას ჭამაჲ პურიანა“: ევრს. 24,14; „ა ი ძ უ ლ ა მონაზონ-
სა მას დატევებაჲ დაბისაჲ მის“: ლიმონ: 85.8. პირდაპირი ობიექტის
დაკარგვით მივიღეთ: „იგი აიძულებს მას“ — „მან აიძულა მას“: სუ-
ბიექტი მოთხრობითშია, ირიბი ობიექტი — მიცემითში. განვითარების
შემდგომ პერიოდში ირიბი ობიექტი გადაიქცა პირდაპირ ობიექტად¹²⁸
და გვაქვს: „იგი აიძულებს მას“ — „მან აიძულა იგი“.

უფრო რთულია საკითხი, როცა იკარგება გარდამავალი ზმნა-შე-
მასმენლის ირიბი ობიექტი. ასეთ შემთხვევაში სამპირიანი გარდამავა-
ლი ზმნისა და მასთან დაკავშირებული სახელების აგებულება მთლი-
ანად ემთხვევა ორპირიანი გარდამავალი ზმნისა და მასთან დაკავში-
რებული სახელების აგებულებას. ქრება ირიბი ობიექტი ისე, რომ
მისი კვალის დასადგენად სათანადო ძიებაა საჭირო.

ირიბი ობიექტის დაკარგვით სამპირიანი გარდამავალი ზმნა იქ-
ცევა ორპირიან გარდამავალ ზმნად. ძველ ქართულში ასეთ დაკარგვა-
ზე მიგვანიშნებს მხოლოდ შემორჩენილი ირიბი ობიექტის ნიშანი და
ზმნის კონვერსიული ფორმა — ორპირიანი ვენებითი¹²⁹.

მაგალითები:

რომელმან დაჰბადნა დასაბამსა: DE მ 19,4 შდრ. შაბათი კა-
ცისათჳს დაებადა: DE მრ 2,27;

კაცმან... დასთესა მტილსა თჳსსა: DE მ 13,31, შდრ. რომელ-
იგი გზასა ზედა დაეთესა: DE მ 13, 19 და ა. შ.

ანალოგიური სურათია ახალ ქართულშიც:

გოსტაშაბიშვილმა... ცხენიდან ძირს დასცა... ყიზილბაში: ილია,
I, 421, 15, შდრ. წამოიქცა კეცი, დაეცა ნაცარქექიას: აკაკი, IV,
338,15.

კაციამ... დადვა თავი რკინის გზის რელსზე: ე. ნინოშვი. II,
214,23, შდრ. შენს სახელსა მტლად დავედებო: ილია, I, 158,3;
მიწა მიწას მიაყარე, პატივად დაედებო (ანდ.).

ორპირიანობის კვალი ნათლად ჩანს, როდესაც იკარგება ორპი-

¹²⁸ ა. შანიძე, სუბიექტური პრეფიქსი მეორე პირისა და ობიექტური პრე-
ფიქსი მესამე პირისა ქართულ ზმნებში, ტფილისი, 1920, გვ. 75—81; ი. იმნაი-
შვილი, ქართული ენის ისტორიული ქრესტომათია, ტ. I, ნაწ. II, თბ., 1971, გვ.
324—334; ავტორის დამოწმებული აწეს პირთა კლემბისა და მატემბის საინტერესო ნი-
შეები; ა. კიზირია, მარტივი წინადადების შედგენილობა ძველ ქართულში,
თბ., 1963, გვ. 161.

¹²⁹ ა. შანიძე, სუბიექტური პრეფიქსი მეორე პირისა და ობიექტური პრე-
ფიქსი მესამე პირისა ქართულ ზმნებში, გვ. 55—68; 75—81...

რიანი გარდაუვალი ზმნის ირიბი ობიექტი. ასეთ შემთხვევაში ზმნას რჩება ორპირიანობის კონსტრუქცია: აგებულებით ორპირიანია, შედგენილობით — ერთპირიანი, შდრ. „კეცი... და ეცა ნაცარქეკიას“: აკაკი, IV, 338,15 და „ვაჟაცი... უსულოდ და ეცა დედაშიწაზედ“: ილია, I, 420, 25...

პირმიმართი დამატება იქცა წინადადების მეორეხარისხოვან წევრად და დაეკარგა ზმნაში პირის გაჩენის უნარი: ერთ შემთხვევაში ორპირიანი ზმნა ინარჩუნებს თავის სახეს, მეორე შემთხვევაში — ერთპირიანი ხდება: „ერთიდაიგივე ფორმა ერთპირიანადაც შეიძლება გაგებულ იქნეს და ორპირიანადაც“¹³⁰.

აგებულებით ორპირიანია ამჟამად ერთპირიანად გაგებული და ეშვა, გაექანა, გაემგზავრა, მიეჩქარება, მიეშურება...

მაგალითები:

გაბრო გულშეძოყრილივით და ეშვა მერხზე: რ. ინან. 32,12; კირილე... შურდულივით გაექანა პლატონის ცხენისაკენ: დ. კლდ. I, 150, 37; მაგდანა... გაემგზავრა ქალაქისაკენ: ე. გაბ. I, 216,23; ღრუბელი... ქვევით მიეშურება: რ. ინან. 145,20..

განსხვავებულია მოუჭირა ზმნა-შემასმენელი: აქ ერთდროულად შეიძლება დაიკარგოს პირდაპირი და ირიბი ობიექტები და სამპირიანი ზმნა იქცეს ერთპირიანად, მაგალითად, „მოწმენდილი დარი იყო, სიცივემ მოუჭირა“: ე. ნინოშვ. I, 239,11, შდრ. „კრუხმა... იპოვა პურის მარცვალი...“, ჩაიდო პირში და მოუჭირა თავისი ნისკარტი“: ი. გოგებ. VI, 331,2.

ორპირიანი გარდამავალი ზმნა-შემასმენლის პირდაპირი ობიექტის გაუჩინარებით ვღებულობთ ერთპირიან ზმნა-შემასმენელს. ქვემდებარე-შემასმენლის ურთიერთობა ისეთივეა, როგორიც ორპირიანთან გვექონდა: ქვემდებარე მართავს შემასმენლის პირს, იმართვის ბრუნვაში და ზმნა-შემასმენელი აორისტში სუბიექტის მრავლობით რიცხვს გამოხატავს -ეს სუფიქსით.

პირდაპირი ობიექტის დაკარგვის კვალი ნათლადაა წარმოდგენილი, თუ გავითვალისწინებთ ძველი ქართულის ვითარებასაც: დაიძინა მან—დაიძინა მან იგი; გაიცინა მან—გაიცინა მან იგი, შდრ. გაიღვიძა მან, ჩაიხედა მან, იცურავა მან¹³¹...

მაგალითები:

პეტრემ... მკვდარსავით დაიძინა: ილია, I, 408,34; პაპა თე-

¹³⁰ ა. შანიძე, ქართული ენის გრამატიკის საფუძვლები, გვ. 312.

¹³¹ ბ. ჯორბენაძე, ზმნის გვარის ფორმთა წარმოებისა და ღუქციის საკითხები, გვ. 227.

დომ... მიიძინა: გ. შატბ. II, 159,7, შდრ. ძველი ქართული: „მან... მშველობით ძილი იგი ღირსთა მისთა და იძინა თთუესა მაისსა ოც-დასამსა“: კიმ. I, 339,33; „და იძინეს ძილი მათი“: ფსალმ. 75,6...

ძილი შემორჩენილია ამ ზმნის სამპირიანობის შემთხვევაშიც: „ძილი საუკუნოა დაგუადინოს ჩუენ?“ სინ. მრავალთ. 153,3...

გაიცინა ზმნის პირდაპირი ობიექტი ძველ ქართულშიც და-კარგულია, მაგრამ შემორჩენილია მისი მრავლობითი რიცხვის ნიშანი: „ხოლო ნეტარმან ევსტათი განიცინა“: ძველი ქართ. აგი-ოგრ. ძეგლები, I, 30, 16; „განიცინა სარა გულსა თჳსსა“: დაბ. 18,12...

ახალ ქართულში კი არ ჩანს რიცხვის ნიშანიც: გიორგიმ ხმამა-ღლა გაიცინა; კ. გამს. V, 129,14; მამალხინემ გაიცინა: გ. შატბ. II, 193, 17.

და ასე:

გათენება მოახლოვებული იყო, რომ კურკამ გაიღვიძა: მ. ჯავახ. I, 91,6; ქალმა ჩაიხედა თავის სარკეში: ი. გოგებ. V, 457,14; ანტომ მაშინვე მიიღბინა გუტატის ცხენთან: შ. დად. III, 411,18...

ზოგჯერ პირდაპირი ობიექტი ერწყმის ზმნა-შემასმენელს და იკარ-გება მისი დამოუკიდებელი სახე¹³². ასეთი შერწყმა ჩვეულებრივია ძველ ქართულში, მაგრამ ძველსავე ქართულში და, რა თქმა უნდა, ახალ ქართულშიც შესაძლებელია ზმნა-შემასმენელთან შერწყმული პირდაპირი დამატების ახალი სახით აღდგენა, შდრ. „პეროდე შეუ-რაცხ-ყო იგი“: DE ლ 23, 11; „ონისემ შეურაცხყო თემის ზნეობრივი რწმუნება“: ა. ყაზბ. II, 420,6.

პირის მიმატების ნათელ ნიმუშებს გვაძლევს პირდება, უყ-ვება... ზმნები. ეს ზმნები სამპირიანი გარდაუვალი ზმნებია: მათ აორ-ისტში არ მოეპოვებათ ობიექტი სახელობით ბრუნვაში. ორივე ობი-ექტი წარმოშობით ირიბია და მიცემითში რჩება, სუბიექტი კი — სა-ხელობითში¹³³.

¹³² კ. თეეზაძე, რთული ზმნები ძველ ქართულში: ა. პუშკინის სახ. თბილისის სახელმწიფო პედაგოგიური ინსტიტუტის შრომები, 13, თბ., 1959, გვ. 405—409; მისივე; რთული ზმნები ქართულში წარმოქმნის კატეგორიების მიხედვით: ა. პუშკინის სახ. თბილისის სახელმწ. პედ. ინსტ. შრომები, 15, თბ., 1960, გვ. 192; რთული ზმნის მიმართება შედგენილ შემასმენელთან: ა. პუშკინის სახელობის თბილისის სახელმწიფო პედაგოგიური ინსტიტუტის შრომები, 14, თბ., 1959, გვ. 188.

¹³³ ა. ჩიქობავა, ზმნის გარდამავლობასთან დაკავშირებული პრაქტიკული საკითხები, ტფილისი, 1934, გვ. 12; ა. შანიძე, ქართული ენის გრამატიკის საფუ-ძელები, გვ. 299—300.

მაგალითები:

ლევანი შეპიკი და მის შვილს გაპარებას: დ. კლდ. II, 267,34;
პეტრე... შეპიკი და დარეჯანს საიდუმლოს გამჟღავნებას: გ. შატბ.
II, 399,5...

ბოჩი საფქვევზე მოსულ გლეხებს უყვებოდა... ქვეყნის ამ-
ბებს: რ. გვეტ. 226,27; არისტო მოუყვა სამანიშვილების ამბავს
ელენეს: დ. კლდ. I, 169,5;

მოუყვა 'ს ორპირიანი ფორმაა მოჰყვა: „რალაცების ბოდ-
ვას მოჰყვა ჩვენი ლუარსაბი“: ილია, I, 376,42.

სამპირიანობამ ამ ზმნებთან ცოცხალ მეტყველებაში წარმოშვა
ტენდენცია მიცემითში დასმულ ორ ობიექტაგან ერთ-ერთი ობი-
ექტი პირდაპირად ყოფილიყო გაგებული, ამის შედეგად მას ვხვდებ-
ით სახელობითში, ამ უკანასკნელმა კი თავის მხრივ გამოიწვია სუ-
ბიექტის დასმა მოთხრობით ბრუნვაში.

მაგალითები:

ალექსანდრე... დაწერილებით მოუყვა ვასილ ივანიჩს
გალაქტიონის ამბავი: დ. კლდ. I, 358,15; ეს ამბავი იქ მომი-
ყვა ქიტიაშვილის ამხანაგმა: კ. ლორთქ. 505,21; სოლომონის შვილ-
მა ორივეს ამისთანა ამბავი მოუყვა: ქართ. დიალექტოლოგია, I,
473,18.

II. კომუნიკატივები

1. კომუნიკატივის გაგებისათვის

საკომუნიკაციო საშუალება ორი სახისაა: ერთია წინადადება, რომელიც მოიცავს სინტაქსური კანონების მიხედვით ერთმანეთთან დაკავშირებულ სიტყვებს — წინადადების წევრებს; მეორე კი დაუნაწევრებელი ერთეულებია. რომელთაც პირობითად ვუწოდებთ კომუნიკატივებს. „წინადადება გარკვეული სახის შესიტყვებაა და, მაშასადამე, მისი ნაწილების კვალიფიკაციაც ხდება სათანადო სიტყვათა ურთიერთობის მიხედვით“¹.

კომუნიკაციისათვის ნიშანდობლივია ინფორმაციის მიწოდება ყოველგვარი საშუალებით: სიტყვათა ორგანიზებული შენაერთით — წინადადებით, ცალკე სიტყვებით, ხელისა და სახის მოძრაობით, თვლის ჩაკვრით, ნაირ-ნაირი სიგნალებით, საილუმლო ნიშნებით ან კიდევ ფარული სასაუბრო ენით.

წინადადება და კომუნიკატივი ერთმანეთისაგან განსხვავებული საურთიერთო საშუალებებია.

კომუნიკაცია თავისებური გაგებით საენათმეცნიერო ლიტერატურაში დაამკვიდრა ა. შახმატოვმა, რომელმაც, როგორც თვითონ აღნიშნავს, მოიწონა სვედელიუსის მიერ ნახმარი ეს ტერმინი და მიუთითა, რომ იგი უპირატესობას ანიჭებს ფსიქოლოგიურ ტერმინებთან შედარებით, როგორიცაა სუბიექტი, პრედიკატი, ობიექტი..., გრამატიკული ცნებების გამომხატველ ქვემდებარეს, შემასმენელს, დამატებას, ხოლო კომუნიკაცია ამჟობინა პროპოზიციას².

¹ არნ. ჩიქობავა, მარტივი წინადადების პრობლემა ქართულში, თბ., 1968, 33-122.

² А. А. Шахматов, Синтаксис русского языка, Ленинград, 1941, с. 19; а. შახმატოვის ენათმეცნიერული შეხედულებები ერცლად აქვს მიმოხილული არნ. ჩიქობავას: „მარტივი წინადადების პრობლემა ქართულში“, გვ. 78—87; აგრეთვე: Е. С. Истрина, Вопросы учения о предложении по материалам архива А. А. Шахматова, изд. Академик А. А. Шахматов, М.-Л., 1947, с. 317—338; В. В. Виноградов, Исследования по русской грамматике, М., 1975, с. 357—419 და სხვ.

ა. შახმატოვის მიერ კომუნიკაცია ნახმარია წინადადების შესატყვისად, ოღონდ, მისი აზრით, კომუნიკაციის წევრები და წინადადების წევრები განსხვავდებიან ერთმანეთისაგან: კომუნიკაცია ორი წევრისაგან შედგება. ეს წევრებია სუბიექტი და პრედიკატი. ამის მიხედვით წინადადება „ჩვენ მიერ შეშინებული ყვავი აფრინდა მაღალ ცაცხვზე“ მოიცავს ორ წევრს — სუბიექტსა და პრედიკატს. სუბიექტია „ჩვენ მიერ შეშინებული ყვავი“, პრედიკატი — „აფრინდა მაღალ ცაცხვზე“. ორ ნაწილად დაყოფას შეიძლება იმანაც შეუწყო ხელი, რომ თითოეული მათგანი ქმნის ინტონაციურ ჯგუფს, რომლითაც წინადადების ერთი ნაწილი ემიჯნება მეორეს. წინადადების ექვს წევრს დაუპირისპირდა კომუნიკაციის ორი წევრი. ამათგან ერთს ქვემდებარის ჯგუფს უწოდებენ, მეორეს — შემასმენლის ჯგუფს.

კომუნიკატივი ვერ იქნება წინადადება: მასში არა გვაქვს წინადადებისათვის დამახასიათებელი ნიშნები, თუმცა წინადადებაც და კომუნიკატივიც საინფორმაციო საშუალებაა. ამასთან ერთად, კომუნიკატივი ისეთივე ერთიანი ინტონაციის მქონე ერთეულია. როგორიც წინადადება და ესაა მიზეზი იმისა, რომ მას წინადადებად თვლიან³.

კომუნიკატივებად უნდა მივიჩნიოთ: 1. ე. წ. „სახელდებითი წინადადებები“, 2. ცალკეული წამოძახილები, 3. აბრები⁴ და მათზე წარწერები, გაზეთებისა და ჟურნალების სახელწოდებანი, ნაწარმოებთა სათაურები და ქვესათაურები..., 4. შორისდებულები და 5. მიგებითი ნაწილაკები.

2. სახელები კომუნიკატივებად

(ე. წ. ნომინატიური წინადადება)

ცალკე ჯგუფს ქმნიან უშემასმენლო ფორმები, რომელთაც ნომინატიურ (სახელდებით) წინადადებებს უწოდებენ. ასეთი სახელური კონსტრუქცია გვხვდება რთული პერიოდის შემავსებლად და ახლავს წინადადებებს რაიმე საგნის ან მოვლენის აღსანიშნავად. მასში ხშირად აერთიანებენ ადგილის, ქუჩის, წარმოება-დაწესებულებებისა და სხვათა სახელწოდებებსაც და აგრეთვე აბრებს (ფირნიშებს), წიგნ-

³ უკანასკნელ ხანებში რუსულ საენათმეცნიერო ლიტერატურაში არის ცდები ზოგი კომუნიკატივის აღსანიშნავად დაამკვიდრონ ტერმინები: პარკელატია (В. А. Белошاپкова. Современный русский язык. Синтаксис, М., 1977, с. 157). რელატივეზმი და ფუნქციონალიზმი ერთეულები (Г. В. Валимова, Функциональные типы предложения в русском языке, изд. Ростовского университета, 1967, с. 133; О. Б. Сироткина, Лекции по синтаксису русского языка, М., 1980, с. 93—94) და სხვა.

ბისა და გაზეთების სახელწოდებებს, მხატვრული თუ სხვა სახის ნაწარმოებთა სათაურებსა და ა. შ.

ტერმინი („ნომინატიური წინადადება“) დამკვიდრებულია ა. პეშკოვსკის მიერ⁴ ისეთი გამოთქმების აღსანიშნავად, „რომლის შემასმენლობა არსებითი სახელის სახელობითი ბრუნვა, რომელთანაც არ შეიძლება იყოს არც ქვემდებარე და არც ზმნური შემასმენელი“.

ა. პეშკოვსკის აზრით, ნომინატიური წინადადება სამი სახისაა. ესენია: 1. ე კ ზ ი ს ტ ე ნ ც ი უ რ ი (ყოფითი) წ ი ნ ა დ ა დ ე ბ ე ბ ი (Экзистенциальные предложения): Вечерние сумерки. Крупный мокрый снег лениво кружится около только что зажженных фонарей (Чех.)..., 2. მ ი თ ი თ ე ბ ი თ ი წ ი ნ ა დ ა დ ე ბ ე ბ ი (Указательные предложения): Вот мельница. Она уже развалилась (Пушк.)... და 3. ს ა ხ ე ლ დ ე ბ ი თ ი წ ი ნ ა დ ა დ ე ბ ე ბ ი (Назывные предложения): «Бедность — не порок». «Свои люди — сочтемся» ...«Вечера на хуторе близ Диканьки». «Больные в ялте»...

ე. წ. ნომინატიურ (სახელდებით) წინადადებაში არა გვაქვს შემასმენელი და არც მისი აღდგენის საჭიროება იგრძნობა. „მთავარი წევრი გაფორმებულია როგორც ქვემდებარე და აღნიშნავს საგანს სიტუაციასთან მიმართებაში, მაგალითად: Поезд шёл очень ходко. Мелколесье. Овраги. Болото.“⁵

კოლექტიურ ნაშრომში «Современный русский язык»⁶ ნათქვამია: „ნომინატიური წინადადებებია წინადადებები, რომლებშიც გვაქვს: 1. ბუნების მოვლენების აღწერები; 2. გარემოსა და მდგომარეობის აღწერა; 3. სახელდებით წინადადებას ეკუთვნის აგრეთვე ცოცხალი არსების გარეგნული სახის აღწერა და ადამიანის ფსიქოლოგიური მდგომარეობა; 4. სახელდებით წინადადებად ვთვლით ისეთ წინადადებებსაც, რომლებშიც მოცემულია განზოგადება: კეთდება დასკვნა, მიეთითება მოვლენის მიზეზი; 5. ნომინატიური კონსტრუქციით გამოიხატება მეტყველების მოდალური ელფერი და დასახელება სხვადასხვანაირი წარმოდგენები; 6. ნომინატიური წინადადების ფორმა აქვს სურვილის, ბრძანებისა და მისალმების გამოხატულებას⁷.

⁴ А. М. Пешковский, Русский синтаксис в научном освещении, М., 1938, с. 343—346.

⁵ Е. Скнибникова, Современный русский язык. Синтаксис простого предложения, М., 1979, с. 130.

⁶ Современный русский язык, ч. II, Морфология, Синтаксис, под редакцией проф. Е. М. Галкиной-Федорук, М., 1964, с. 429.

⁷ იქვე, გვ. 429.

ნომინატიურ წინადადებებს ვრცლად ეხებიან აკადემიური „რუსული ენის გრამატიკის“ ავტორები⁸ და სხვები.

ა. რუდნევი ისევე, როგორც სხვა ავტორები, ცალ-ცალკე ახასიათებს ე. წ. ნომინატიური წინადადების ტიპებს. ეს ტიპებია:

1. ნომინატიური წინადადება აღწერის ფუნქციით, რომელიც იხმარება იმ შემთხვევაში, როცა საჭიროა რომელიმე მოვლენის ფიქსირება, მაგალითად, საცხოვრებლის აღწერისას: Железный рукомойник. Сосновый столп. Стул... ეს ტიპი გვაქვს პიესების რეპარკებში, კინოსცენარებში, სადაც მოკლედ ცალკეული სიტყვებით აღიწერება ვითარება, მოქმედი პირები, კეთდება შენიშვნები: Осень. Вечер. Месяц светает..., გვაქვს სხვა შემთხვევებშიც: Ночь. Тишина...

2. მითითებითი ნომინატიური წინადადებები: Вот мельница... Вот скромная квартирка из двух комнат и кухни...

3. სახეერადპრედიაკატული წინადადებები: Бедная Ольга!... Какой денек! Какие страсти!...

4. ვოკატიური წინადადებები: Мамаша...

5. საკუთრივ სახელდებით წინადადებებში, რომლებიც გადმოიცემა არსებითი სახელის სახელობითი ბრუნვით, მოქცეულია: ა) ლიტერატურული ნაწარმოების, სტატიის, ამა თუ იმ წიგნის თავების სახელწოდებანი, მაგალითად: «Война и мир». «Капитанская дочка»..., ამ უკანასკნელის ქვეთავები: «Сержант гвардии». «Вожатый». «Крепость»... ბ) დაწესებულებათა სახელწოდებები: Театральная касса. Художественный кинотеатр... გ) სახელწოდება წლისა, თვისა, დღისა, რიცხვისა და ა. შ.⁹

ა. რუდნევი ამ პრინციპით წინადადებებად მიაჩნია ალ. ბეზიმენსკის ლექსში შემავალი სიტყვები:

«Города. Города. Города.
Электричество. Нефть. Руда.
Ни бахвальства. Ни таинства тайн.
Экскаватор. Мотор. Комбайн.
Жесткий деррик. Турбина. Трос.
Катериллер. Совхоз. Колхоз.

⁸ Грамматика русского языка, II, Синтаксис, ч. II, М., 1954, с. 57—79; Русская грамматика, т. II, Синтаксис, М., 1980, с. 419—421 და სხვ.

⁹ А. Г. Руднев, Синтаксис современного русского языка, М., 1968, с. 40—44.

Встречный план. ФЗУ. Автодор.
Сельмашстрой. Диспротрой. Рабселькор.
Пятилетка. Прибыль комму.
План. Ударники. Сталь. Чугун...»

აღ. ბეზიმენსკის ლექსის სტილია გამოყენებული ნ. ზომლეთელის „საქართველოში“:

„ბრინჯო. კრამიტი, ვაზი და სურო.
შავი ქვა. ნახშირი. კუპრი და ნავთი.
მარხილი. ურემი, ცული და ურო.
ნავი და ბორანი. ტივი და კავთი...“.

არსებითი სახელის უპირველესი დანიშნულებაა საგნის სახელწოდების გამოხატვა. აღ. ბეზიმენსკისა და ნ. ზომლეთელის ლექსებში ჩამოთვლილი ერთმანეთთან სინტაქსურად შეუხამებელი სიტყვები მეტის აღმნიშვნელია, ვიდრე ცალკე აღებული თითოეული მათგანი, მაგრამ მათ წინადადებად ვერ მივიჩნევთ. არც წინადადება უდრის მასში შემავალ სიტყვათა ლექსიკური მნიშვნელობის ჯამს. ასეთი საინფორმაციო საშუალებები არ შეიძლება გამოვიყენოთ მოხსენების თუ ლექციის წაქითვისას და არაა დამახასიათებელი სასაუბრო მეტყველებისათვის.

სახელობით ბრუნვაში დასმული სახელი, იქნება ის წარმოდგენილი ცალკე თუ მსაზღვრელის დართვით, ქართულში გამოიყენება საკომუნიკაციოდაც. ასეთ კომუნიკატივებს, როგორც წესი, ახლავს ჩვეულებრივი წინადადება, რომელიც შეიძლება მოსდევდეს ან წინ უსწრებდეს მათ, ან კიდევ კომუნიკატივები მოქცეული იყოს წინადადებათა შორის.

1. კომუნიკატივები პრეპოზიციულია:

მოკაშკაშე მთვარე. მდინარე ტირიფებით დაბურული. მაზე გადაგდებული ხიდი. წისქვილი ისლის სახურავით. დერეფანში ზის მეწისქვილე და ფეხს იბანს: ნ. ლორთქ. II, 22.

კოხტად გაპარსული სუფთა სახე. შაპოკლაკი ოღნავე გვერდზე მოგდებული. გახამებულ საყელოდან გვირიშტიან საგულეს ჩამოჰყვება ქინძისთავგარჯობილი კოპწია ყელსახევი: ნ. ლორთქ. II, 147.

შედებული ჰაერი. ყომრალი გარემო. თითქოს ნისლია ირგვლივ. მზე არსაიდან ჩანს: შ. დად. I, 21, 1...

2. კომუნისტები პოქტოზიციურია:

საერთოდ მაინც ვერ გაშლილა, ვერ გაერთებულა. ჩრდილი და სინათლე. ბნელი და ნათელი: შ. დად. I, 28,7.

სოფიომ დახედა და შედრკა. უდაბნოში შავ ქვაზე შავი დედაბერი. პირიანი ძალი და თავის ქალა... გაცრეცილი და უფოთლო ხე. ზედ — მიკიოტი, ბაიუში და პოტი, იქვე — მცურავი, ღრიანკალი, ბაბაქუა ხვითი, ურჩხული და მიწის მგელი ანუ მგელკაცი, ანუ აფთარი, ანუ უზანბარი, ანუ სპირიდონი! მ. ჯავახ. II, 35, 12—16.

3. კომუნისტები მოქცეულია წინადადებათა შორის:

სადგურზე მოვედით. — ვეუბნები ქალს. სიჩუმე. ხომ არაფერი უნებავთ? მ. ჯავახ. I, 434,9.

მოქმედება წარმოებს 1905 წლის შემდეგ, რეაქციის წლებში: ორთაქალის ციხე. საერთო კამერის წინ პატარა ეზო. კამერის კარი ღიაა: ნ. ნაკაშ. მოთხრ. 429, 3—4.

ამ სახის კომუნიკატივი, ჩვეულებრივ. სახელობით ბრუნვაში დასმული სახელითაა წარმოდგენილი, მაგრამ გვაქვს სხვა ბრუნვებშიც უთანდებულოდ და თანდებულების დართვით იმ პირობით, თუ რა დანიშნულებაა წინ წამოწეული აზრის გადასაცემად:

ახლა მამის დღე. სოფლად და ქალაქად. რა თქმა უნდა, სად რაობას შეაქვს თავისი ნიუანსები, მაგრამ ეს მაინც ნიუანსებია: შ. დად. V, 354,12.

რონოდაში. მიქისტ-კუბე. მატარებელი... მიდის: შ. დად. IV, 100,3.

ლიანდაგში. ჟანდარმის პოლკოვნიკი, ბოქაული, ტყის მჭრელი სვანები, წითელრაზმელები, სადგურის უფროსი: ნ. ლორთქ. II, 495, 22—23.

კომუნიკატივად გვევლინება საკუთარი სახელიც. იგი შეიძლება იყოს წინადადების წინაც და შემდეგაც:

კოტე მაყაშვილი!... ხელოვნების წმიდა სამსხვერპლოზე დაიწვა მისი მგზნებარე არსება: შ. დად. V, 285,3.

ლადო მესხიშვილი!... ეს მართლა ჯადოსნური სიტყვა იყო ქუთათურებისათვის: შ. დად. V, 265,12, შდრ. სტუმარი შეკრთომით წამოვარდა ზეზე და უნებურად წარმოთქვა:—ვალედა! გ. წერ. I, 425,8...

კომუნიკატივების ცალკე ჯგუფს ქმნის ჩვენებითი ნაწილაკების დართვით ჯამოხატული გამონათქვამები: აი ია; აი ჩიტი; აჰა ჩვენი მახლი; აგერ ჩემი ხარი...

8. წამოძახილები კომუნიკატივებად

ცალკეული წამოძახილები: ბ ი ლ ე თ ე ბ ი! ხ ა ნ ძ ა რ ი! ც ე-
ც ხ ლ ი! გ ზ ა! წ ვ ი მ ა ს ი ს ხ ლ ი! ნ ა ბ ა დ ი! ლ ა პ ა რ ა კ ი!
თ ვ ი თ მ ფ რ ი ნ ა ვ ი!... გამოყენებულია ინფორმაციის გადაცემის სა-
შუალებებად, მაგრამ მათ აკლიათ ის, რასაც შეუძლია სიტყვა ან შე-
სიტყვება წინადადებად აქციოს. „ყოველი მათგანი მეტია, ვინემ ცალ-
კე სიტყვა, უდრის მთელ ფრაზას, ხანდახან ორ განსხვავებულ ფრა-
ზასაც..., მაგრამ მეტია არა სინტაქსური და მორფოლოგიური თვალ-
საზრისით, განსხვავებულია ცალკე სიტყვისაგან ფუნქციონალურად და
არა სტრუქტურულად“¹⁰.

მართლაც, დათვი, როგორც ცხოველის სახელი, და წამოძახილი
დათვი! ერთმანეთისაგან განსხვავებული ოდენობებია. პირველი
ლექსიკურად არის „დიდი ზომის მტაცებელი ძუძუმწოვარი ცხოვე-
ლი...“¹¹, მეორე, როგორც ინფორმაციის გადამცემი საშუალება, გარ-
კვეულ სიტუაციაში = „დათვი მოვიდა!“ „დათვი მოგედევს!“ „დათვი
გაგვექცა!“ და ა. შ.

წამოძახილში (თუ შესაფერის მიმართვაში) ბ ი ლ ე თ ი (// ბ ი-
ლ ე თ ე ბ ი) = „ბილეთი შეიძინეთ!“ (// ბილეთები შეიძინეთ!), „ბილე-
თი წარმოადგინეთ!“ „ბილეთი მიიღეთ!“... იმის მიხედვით, თუ რა
სიტუაციაშია იგი ნათქვამი (შდრ. ბ ი ლ ე თ ი — პატარა წიგნაკის სა-
ხის საბუთი...).

მაგალითები:

— ც ე ც ხ ლ ი! — იყვირა შალამბერიძემ: კ. გამს. V, 497, 17;

გ ზ ა! — იძახის ადამიანი საუკუნოების ირიბ მიჯნებზე: კ. გამს. V,
669, 18; ს ი ს ხ ლ ი! — გოდებდა დაღუპული მათიას ოხერი დედა სან-
დუაი: დ. შენგ. II, 206, 29; მოულოდნელად შეაშფოთა ბავშვის ხმა-
მალალმა ყვირილმა: თ ვ ი თ მ ფ რ ი ნ ა ვ ი, თ ვ ი თ მ ფ რ ი ნ ა ვ ი
ა. ბელ. ახალგ. 97, 4...

უფრო დაკონკრეტებულია მნიშვნელობა, როდესაც საკომუნიკა-
ციოდ გამოყენებულია მომხმარებლისადმი მოწოდება ყურადღების გა-
მახვილების მიზნით: ქალაქი იღვიძებდა: — მ ა წ ო ნ ი..., მ ა წ ო ნ ი! —
ნ ა ხ შ ი რ ი, ნ ა ხ შ ი რ ი! ღრიალებდნენ ქუჩაზე წყნეთელი გლეხე-
ბი: კ. ლორთქ. 463, 18...

ამ სახის კომუნიკატივი გარეგნულად ემსგავსება უსრულ წინადა-
დებას, მაგრამ განსხვავდება მისგან სიტუაციითა და წარმოთქმით. მა-
გალითად, წამოძახილი მ გ ე ლ ი! კომუნიკატივია. თუ მას დიალოგში

¹⁰ არნ. ჩიქობავა, მარტივი წინადადების პრობლემა, გვ. 122.

¹¹ ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი, III, გვ. 27.

მოვაქცევთ, იქნება უსრული წინადადება, რომლის შემასმენელი არ მონაწილეობს შესიტყვებაში:

— ვინ ასამართლებს ამ ტუსალს?

— მ გ ე ლ ი მ. ჯავახ. II, 168, 35, შდრ. კომუნიკატივი ბ ი ლ ე-თ ი (ბილეთები!) და შესაბამისი უსრული წინადადება:

— რა გინდა?

— ბ ი ლ ე თ ი...: ნ. ნაკაშ. 99, 20 (=ბილეთი მინდა).

ასეთი წამოძახილების წინადადებად მიჩნევისას კომუნიკატივებში ვარაუდობენ ზ მ ნ უ რ ო ბ ა ს. დ. ოვსიანიკო-კულიკოვსკის წამოძახილი ც ე ც ხ ლ ი! წინადადებად მიაჩნდა იმის გამო, რომ მასში არის „ზ მ ნ უ რ ო ბ ა და ზმნურ-პრედიკატული მოძრაობა აზრისა, როელიც ვერცელდება წარმოდგენილ არსებით სახელებზე, რომლებიც ამ გაგებით ზმნურდებიან..., რადგანაც მათ ახლავთ აზრის მაპრედიტირებელი აქტი“¹².

იმათთვის, ვისაც „ხ ა ნ ძ ა რ ი!“ „ც ე ც ხ ლ ი!“ „გ ზ ა!“... ტიპის წამოძახილები წინადადებად მიაჩნია, ბუნებრივია ასეთ გამოთქმათა დაშლა შემადგენელ ნაწილებად. ამიტომ ფ. ფორტუნატოვი წამოძახილში Пожар! ხედავს ქვემდებარესაც და შემასმენელსაც. მისთვის ქვემდებარეა წარმოდგენა იმ ალისა, კვამლისა, რომელიც ჩვენ ეს-ესაა დაეინახეთ, ფსიქოლოგიური შემასმენელი კი — არსებითი სახელი სახელობით ბრუნვაში, რომლის საფუძვლად გვევლინება აგრეთვე წარმოდგენა¹³.

ა. პოტებნიას აღნიშნული აქვს: „თუ, მაგალითად, ჰაერის მოძრაობის შეგრძნებისას ადამიანი იტყვის „ქარი!“ („Ветер!“), მაშინ ეს ერთი სიტყვა შეიძლება გავიგოთ მთელ წინადადებად: ეს (აღქმა ქარისა) არის ის (ე. ი. ის წინანდელი გრძნობითი სახე), რომელიც მე წარმომიდგება ქროლით... ახალი აღქმა იქნება სუბიექტი, წარმოდგენა კი, რომელიც გამოიხატება სიტყვით, იქნება ბაღალი ნამდვილი პრედიკატისა“¹⁴.

სხვაგან ა. პოტებნია წერს, რომ „ქვემდებარისა“ და „შემასმენლის“ ცნებები მიმართებითია, ე. ი. ვარაუდობენ ერთმანეთს: „შემასმენელში იგულისხმება მოქმედება, რომელსაც აწარმოებს. მოქმედი,

¹² Д. Н. Овсяннико-Куликовский, Руководство к изучению синтаксиса русского языка, М., 1907, с. 42.

¹³ Ф. Ф. Фортунатов, Сравнительное языкознание. Курс лекций 1879/80 г., с. 178.

¹⁴ А. А. Потебня, Мысль и язык, Харьков, 1926, с. 109.

ქვემდებარეში — განსაზღვრული, ცნობილი მოქმედი, როგორც მოქმედების მწარმოებელი¹⁵.

ჰ. პაული წერდა: „იმისათვის, ვინც ცეცხლმოკიდებული შენობის შეხედვისას ყვირის „ხანძარი!“, ქვემდებარედ ითვლება თვით სიტუაცია, შემასმენლად კი ზოგადი ცნება ხ ა ნ ძ რ ი ს ა და პირიქით, იმისათვის, ვისაც ესმის წამოძახილი „ხანძარი!“, მაგრამ თვითონ ვერ მოასწრო დანახვა ცეცხლისა, ცნება „ხანძარი“ არის ქვემდებარე, სიტუაცია კმნის შემასმენელს“¹⁶.

ი. მეშჩანინოვის აზრით, „წინადადებაში П о ж а р! სუბიექტი და პრედიკატი წარმოდგენილია დაუნაწევრებლად. მასში არა გვაქვს ქვემდებარისა და შემასმენლის ცალ-ცალკე გამოსახულება“¹⁷.

ა. შახმატოვი გამოთქმებს: Зима! Мороз! Пожар!... თვლიდა სრულ წინადადებად¹⁸, ხოლო ა. პოპოვმა წამოძახილები: Пожар! Пора! Доброе!... მიიჩნია ყველაზე მარტივად გამოსახულ წინადადებად¹⁹.

ვ. ვინოგრადოვს აღნიშნული აქვს: ღროის სინტაქსური მნიშვნელობა, რომელიც შექმნილია სიტუაციითა და მეტყველების კონტექსტით, დამახასიათებელია ისეთი წინადადებებისათვის, როგორიცაა: Огонь! (ასეთი მნიშვნელობით: 1. „ესროლე!“ 2. „დაანთე ცეცხლი!“ ან „მოიტანე ცეცხლი!“ და 3. „მოჩანს ცეცხლი“), Брр! (ასეთი მნიშვნელობით: „ცივა!“ ან „მე გავიყინე“)²⁰.

ე. გალიჩნა-ფედორუკიც წამოძახილებს: Пожар! Бомба! წინადადებად მიიჩნევს, მაგრამ სიცივით გამოწვეულ რეფლექსებს, როგორიცაა „Брр!“ და ძახილისა და გამოხმაურების შორისდებულებს არ თვლის წინადადებად²¹.

კომუნიკატივებს: Огонь! Внимание! Терпение! Папа!... წინადადებად თვლიდა ჰ. შუხარდტიც, მაგრამ, მისი აზრით, ასეთ წინადადე-

¹⁵ А. А. Потебня, Из записок по русской грамматике, III, Харьков, 1899, с. 403.

¹⁶ Г. Пауль, Принципы истории языка, М., 1960, с. 153.

¹⁷ И. И. Мещанинов, Члены предложения и части речи, М.-Л., 1945, с. 191.

¹⁸ А. А. Шахматов, Синтаксис русского языка, с. 52.

¹⁹ А. В. Попов, Синтаксические исследования, Воронеж, 1880, с. 31—34.

²⁰ В. В. Виноградов, Основные вопросы синтаксиса предложения. «Вопросы грамматического строя», М., 1955, с. 406.

²¹ Е. М. Галкина-Федорук, Суждение и предложение, М., 1956, с. 48, 58—59.

ბებში არავითარი მითითება არ არის ქვემდებარისა და შემასმენლის სინტაქსური ფუნქციის შესახებ²².

შემდგომი პერიოდის საენათმეცნიერო ლიტერატურაშიც მსგავსი წამოძახილები ჩვეულებრივ წინადადებად ესმით, ასეთი წინადადებების შემადგენლობაში ზოგი მკვლევარი ვარაუდობს ქვემდებარე-შემასმენელს, ზოგი — მხოლოდ შემასმენელს ან ქვემდებარეს, ზოგი კი მიიჩნევს დაუნაწევრებელ წინადადებად.

კომუნიკაციის ეს ფორმა არაა წინადადება და, ცხადია, მასში ქვემდებარე-შემასმენლის ან ერთ-ერთი მათგანის არსებობის ვარაუდი გაუმართლებელია.

4. აბრები და სახელწოდებანი

დანიშნულების მიხედვით გამოიყოფა აბრები, წიგნების, გაზეთებისა და ჟურნალების სახელწოდებანი, ნაწარმოებთა სათაურები და ქვესათაურები, სახელოსნოებისა და მალაზიებისათვის განკუთვნილი სიმბოლიკები და ა. შ. ამნაირი ფორმები გადმოიცემა ცალკეული სიტყვებით, სიტყვათა შენაერთებით და ზოგი ნაწარმოების სათაურთაგანი — მთელი წინადადებითაც, იქნება ის მარტივი, შერწყმული თუ რთული.

სამეცნიერო ლიტერატურაში ასეთი გამოსახულებები ახსნილია სხვადასხვანაირად. ა. პეშკოვსკის ნაწარმოებთა სათაურები, წარწერები და დაწესებულებათა და წიგნების სახელწოდებები მიაჩნდა სახელებით (ნომინატიურ) წინადადებად, მაგრამ ეჭვს გამოთქვამდა ამ ტიპის წინადადებად ჩაეთვალა წარწერები გადასასვლელებზე, რკინიგზის სადგურებზე და სხვა იმიტომ, რომ აქ სახელობითი ბრუნვა აღნიშნავს მხოლოდ სახელწოდებას²³.

წინადადებად თვლიან მათ ა. პოტებნია, ვ. ბოგოროდიცი, ა. რეფორმატსკი, პ. პოპოვი და სხვები. მათი აზრით, წერილობითი მეტყველების ეს მონაკვეთები, რომელთაც აქვთ უნარი აცნობონ მკითხველს შინაარსი იმისა, რაც იფარება სათაურებსა, სახელწოდებებსა და მათთან გათანაბრებულ გამოსახულებებში, უნდა მივიჩნიოთ წინადადებად, რამდენადაც ისინი გვევლინებიან საკომუნიკაციო საშუალებებად.

ბოლომდის მაინც ნათელი არ არის, თუ რატომ ჩაითვლება წარწერები, აბრები, წიგნებისა და გაზეთების სახელწოდებანი და მათნი

²² Г. Шухардт, Избранные статьи по языкознанию. М., 1950, с. 80.

²³ А. М. Пешковский, Русский синтаксис в научном освещении, с. 345—346.

მსგავსი წინადადებებად. ალბათ ამით აიხსნება ასეთი დაპირისპირება: „სიტყვა «Парикмахерская» — წერს პ. პოპოვი — დაწერილი აბრაზე, რჩება მხოლოდ სიტყვად, სანამდის ის ძვეს სახელსწრის სხვა აბრებთან ერთად, როგორცაა «Булочная», «Аптека». უეჭველია, ეს სიტყვები არაფერს არ ამტკიცებენ და აქვთ მხოლოდ ესა თუ ის მნიშვნელობა, მაგრამ გადაიქცევიან მსჯელობად მაშინ, როდესაც მათ გააკრავენ შესაფერის შენობაზე. აბრა «Булочная» მაღაზიაზე, სადაც იყიდება პური, არის სრულფასოვანი მსჯელობა, რომელიც შეიძლება გაფორმდეს სახელდებით წინადადებად...; თუ აბრა აღმოჩნდება არეული და აფთიაქის შენობაზე გამოიკვრება «Булочная», მაშინ ჩვენ გვექნება მცდარი მსჯელობა... და საეჭვოა მისი ჩათვლა წინადადებად“²⁴.

მაგრამ წარწერებს, იქნება ის «Булочная», «Аптека» თუ «Парикмахерская» ჩვენ ვერ მივიჩნევთ წინადადებებად, რადგან მათში არ გვაქვს სიტყვათა ორგანიზებული შენაერთი და ისეთი სიტყვაც კი, რომლის საფუძველზე წარმოიქმნება წინადადება.

წარწერას (და მასთან ერთად ყოველგვარ სახელწოდებას) ყველგან ერთი გაგება აქვს: მიუთითებს გარკვეულ საგანზე ან დაწესებულებაზე. ცხადია, ამ ფუნქციით წარწერა მეტის მომცველია, ვიდრე ის სიტყვა, რომლის სახელწოდებად ის არის წარმოდგენილი.

თუ დავუშვებთ, რომ სათაურები: „სიმონა“ (ე. ნინოშვილისა), „კატო“, „ალექსანდრე ჭავჭავაძე“, „ნიკოლოზ გოსტაშაბიშვილი“ (ილია ჭავჭავაძისა), „დარეჯანი“ (ვაჟა-ფშაველასი), „დავით აღმაშენებელი“ (კ. გამსახურდიასი) ...წინადადებებია, მაშინ წინადადებებად უნდა მივიჩნიოთ საკუთარი სახელებიც: ს ი მ ო ნ ა, დ ა რ ე ჯ ა ნ ი, ა ლ ე - ქ ს ა ნ დ რ ე ჭ ა ვ ჭ ა ვ ა ძ ე...; აქაც ხომ ეს სახელები გარკვეულ ფუნქციას ასრულებენ. ასევე მოჩვენებითია იმ სათაურთა გაგება წინადადებებად, რომლებიც ადგილის სახელებს გამოხატავენ, მაგალითად: „კიევი“ (ი. გრიშაშვილისა), „ანანური“, „სამგორი“, „კახეთი“ (გ. ლეონიძისა)...

მეორე მხრივ, მიუთითებენ, რომ სათაურები, სახელწოდებები, აბრები და სხვა ამგვარები, რომელთაც აქვთ სახელობით ბრუნვაში დასმული არსებითი სახელის ფორმები..., არ ჩაითვლებიან წინადადებებად. ესენი სიტყვებია ან შესიტყვებები, რომლებიც წარმოადგენენ საკუთრივ სახელწოდებებს²⁵.

24 П. С. Попов, Дialeктика суждения, кн. 2. «Академику В. В. Виноградову к его шестидесятилетию», М., 1956, с. 201.

25 Грамматика русского языка, т. II, ч. I, Изд. АН СССР, М., 1954, с. 71.

ეს აზრი გაზიარებულია ჩვენს საენათმეცნიერო ლიტერატურაში²⁶. ამ ტიპის ფორმები წინადადებად არ მიაჩნდა ო. იესპერსენსაც, რომელსაც აღნიშნული აქვს: „მე არა ვარ მომხრე წინადადებად ჩაითვალოს წარწერები აბრებზე (I. C. Mason. Bookseller), წიგნების სათაურები („Men and Women“), გაზეთების სათაურები („New Conferences in Paris“), პიესაში დიალოგის დროს მოქმედ პირთა აღნიშვნა (Hamlet), ჩანაწერები დღიურებში („Tuesday. Rain and fog. Chess with uncle Tom. walk with the girls“) და ანალოგიური მოკლე გამოსახულებანი. მნიშვნელოვანია აღინიშნოს, რომ ყველა ეს მოვლენა გვხვდება მხოლოდ წერილობითს ენაში“²⁷.

ამგვარად, საენათმეცნიერო ლიტერატურაში დამკვიდრებულია ორი შეხედულება: ზოგი ავტორი სათაურებს, სახელწოდებებს, წარწერებს ან სხვა მინიშნებებს წინადადებად თვლის, ზოგი კი გამოირიცხავს ასეთ გაგებას. ეს უკანასკნელი მოსაზრება მართებულად გვეჩვენება. სათაურები, აბრები, წიგნების, ჟურნალებისა და გაზეთების სახელწოდებანი და შესაბამისად სახელოსნოების, გემების, მალაზიების, ქუჩებისა და ქალაქების სახელები, უპირველეს ყოვლისა, ლექსიკური ერთეულებია, რომლებიც მიუთითებენ ამა თუ იმ საგანზე. მათში თანაბარი უფლება აქვს სახელობით ბრუნვაში დასმულ სახელსა და მთელ შესიტყვებას: „განდგვილი“, „აჩრდილი“, „ოთარაანთ ქვრივი“, „ჩხიკეთა ქორწილი“... „მნათობი“, „ცისკარი“, „სახალხო განათლება“, „ცენტრალური უნივერსალი“, „ავეჯის სახლი“, „უნივერსალი „თბილისი“... „გემი „გიორგი ლეონიძე“ და ა. შ.

წინადადებისაგან განსხვავებით ამგვარ სიტყვა-შესიტყვებებში არა გვაქვს პრედიკატულობა, წინადადებისათვის დამახასიათებელი ინტონაცია, აზრის დამთავრებულობა.

ნაწარმოების სათაური სხვა თავისებურებებსაც იჩენს: სათაურად შეიძლება გვქონდეს 1. ცალკე სიტყვა: „აჩრდილი“, „განდგვილი“... (ილია ჭავჭავაძე), „ღამურა“, „კურდღელი“... (აკაკი წერეთელი), „სვავი“, „ირემი“... (ვაჟა-ფშაველა)...; 2. მსახვდერელსაზღვრული: „სამგვარი სიყვარული“, „მომრიგებელი მოსამართლე“... (აკაკი წერეთელი), „ბედნიერი ერი“, „ციურნი ხმები“... (ილია ჭავჭავაძე)... „ქართლის დედა“, „მგზავრის წერილები“, „ოთარაანთ ქვრივი“... (ილია ჭავჭავაძე), „ქუთათელის სიზმარი“, „გრიგოლ წერეთლის „ირე-

²⁶ А. Н. Гвоздев, Современный русский язык, II, Синтаксис, М., 1958, с. 83; С. Г. Бархударов и С. Е. Крючков, Учебник русского языка, ч. II, Синтаксис, М., 1956, с. 29—30. და სხვ.

²⁷ О. Еслерсен, Философия грамматики, М., 1958, с. 361.

მი“ (აკაკი წერეთელი), „სოფლის სურათები“, „ამირანის ხმალი“, „ჩხიკვაძე ქორწილი“ (ვაჟა-ფშაველა)...

მსაზღვრელი სახელი, იქნება ის შეთანხმებული თუ მართული, შეიძლება მოგვევლინოს პოსტპოზიციური წყობითაც: „მთანი მაღალნი“, „სიზმარი ობლისა“ (ვაჟა-ფშაველა), „ხმა გულისა“ (ილია ჭავჭავაძე) და ა. შ.

სათაურად, გარდა სახელობით ბრუნვაში დასმული სახელისა, გვაქვს სხვა ბრუნვაში დასმული სახელებიც: „ქალებს“ (ვაჟა-ფშაველა), „მატარებელში“ (შ. დადიანი), „საახალწლოდ“ (ვაჟა-ფშაველა), „რუსთაველის ნეშტს“ (ვაჟა-ფშაველა), „სახელსა და დიდებასა“ (შ. დადიანი), „ყურიდან ყურში“ (შ. დადიანი)... გვხვდება ზმნებიც: „გიყვარდეს“ (ილია ჭავჭავაძე), „გიკვირთ?“ (ვაჟა-ფშაველა), „გენაცვალე“, „მიყიდე“. „ჩამომესხენი“ (ი. გრიშაშვილი)... და მთელი წინადადებაც, რომელთაგან ხშირია მარტივი და შერწყმული წინადადებები. უფრო იშვიათი — რთული წინადადებები. ამ უკანასკნელთაგან — დამოკიდებული წინადადებაც მთავრის გარეშე.

მ ა რ ტ ი ვ ი წ ი ნ ა დ ა დ ე ბ ე ბ ი :

„მაღალ მთაზედა ავაგე სასახლე ახალთ-ახალი“ (გ. ტაბიძე). „მე მივაშურებ ურარტუს ქვაბებს“ (ა. კალანდაძე), „იავნანამ რა ჰქმნა?“ (ი. გოგებაშვილი) ქვესათაურებით: „ქეთოს იტაცებენ“, „ქეთოს ნაიბი ყიდულობს“...

შ ე რ წ ყ მ უ ლ ი :

„ქარი კი ამ დროს ზუოდა, კენესოდა, გმინავდა“ (შ. არაგვისპირელი)...

რ თ უ ლ ი თ ა ნ წ ყ ო ბ ი ლ ი :

„მზე თვალებში ჩაგეწვეთება და თვალს სინათლე მოემატება“ (გ. ტაბიძე), „გამოღმით მე ვარ, გალმა შენ“ (ვაჟა-ფშაველა)...

რ თ უ ლ ი ქ ვ ე წ ყ ო ბ ი ლ ი :

(მთლიანად, ან წარმოდგენილია მხოლოდ დამოკიდებული):

„რა გენაღვლება, მე რომ მიყვარდე!“ (ი. გრიშაშვილი); როგორც კი დილა გათენდება“ (გ. ტაბიძე); „როდესაც მთვარე ანათებს დილით“ (გ. ტაბიძე)...

„განდეგილი“, „აჩრდილი“, „ღამურა“, „მნათობი“... სრულმნიშვნელოვანი სიტყვებით ისევე, როგორც „სახალხო განათლება“ არის შესიტყვება და „მაღალ მთაზედა ავაგე სასახლე ახალთაახალი“ — წი-

ნადადება. მათ ცალკეული სიტყვებისაგან, შესიტყვებებისაგან და წინადადებებისაგან განსხვავებით აქვთ მხოლოდ სახელწოდების ფუნქცია.

ნ. შორისდებული კომუნიკატივად

შედგენილობით შორისდებული წარმოადგენს „ბგერას, ბგერათა კომპლექსს ან სიტყვას, რომელიც ადამიანს აღმოჰხდება პირიდან ბუნების ამა თუ იმ მოვლენის ან საზოგადოებრივ ურთიერთობათა რომელიმე კონკრეტული ვითარების განცდის გამო; როგორც მოკლე სწრაფი და უშუალო გამოძახილი ამ განცდისა“²⁸. მაშასადამე, შორისდებული არ არის ჩვეულებრივი სიტყვა და არა აქვს ლექსიკური (საგნობრივი) მნიშვნელობა. იგი გამოხატავს გარეშე გამღიზიანებლის საპასუხო რეაქციას. ამდენად, შორისდებული უაღრესად ემოციურია, „ემოციური განცდა კი მხოლოდ სუბიექტის მდგომარეობას წარმოადგენს“²⁹, ამიტომაც ექვი შეიტანეს მეტყველების ნაწილად შორისდებულის მიჩნევაზე (ე. აკსაკოვი, ა. პოტებნია, დ. ოვსიანიკო-კულიკოვსკი, ა. პეშკოვსკი, ლ. შჩერბა... ჰ. პაული, ე. ვანდრიესი...), მაგრამ სხვა ავტორთაგან შორისდებული გაგებულია მეტყველების ნაწილად და სინტაქსურად მიჩნეულია შორისდებულ წინადადებად³⁰, სიტყვა-წინადადებად³¹, დაუნაწევრებელ წინადადებად³² და წინადადების ეკვივალენტად³³.

შორისდებულით გამოიხატება ადამიანის გრძნობები: სიხარული, აღტაცება, მწუხარება, დაღონება, გაკვირვება, განცვიფრება, ზიზღი,

28 ა. შ ა ნ ი ძ ე, ქართული ენის გრამატიკის საფუძვლები, გვ. 621. მასვე დაწვრილებით აქვს დახასიათებული ქართული შორისდებულები.

29 დ. უ ზ ნ ა ძ ე, ზოგადი ფსიქოლოგია, თბ., 1940, გვ. 97.

30 А. А. Шахматов, Синтаксис русского языка, с. 85—86.

31 Грамматика русского языка, т. II, Синтаксис, ч. II, М., 1954, с. 79—88; Современный русский язык, Синтаксис, под редакцией проф. Е. М. Галкиной-Федорук, М., 1958, с. 318—320; Русская грамматика, т. II, Синтаксис, М., 1980, с. 420 და სხვ.

32 Современный русский язык, II, под редакцией проф. Е. М. Галкиной-Федорук, М., 1964, с. 438—441...

33 ა. შ ა ნ ი ძ ე, ქართული ენის გრამატიკის საფუძვლები, გვ. 36... შორისდებულს ერცელი გამოკლევა მიუძღვნა ო. გაჩეჩილაძემ. ო. გაჩეჩილაძე, შორისდებული ახალ სალიტერატურო ქართულში, თბ., 1979, ხოლო ქართული ენის სწავლების მეთოდის თვალსაზრისით განიხილა რ. შამელაშვილმა. რ. შამელაშვილი, განკერძოებული სიტყვები და გამოთქმები ქართულში და მათი სწავლების მეთოდია, თბ., 1958. მას ეხებიან სხვა ავტორებიც.

შებრალება, დანანება, წყენა, გაჯავრება, განრისხება, შიში, მოწონება, დაწუნება, ტკივილი და ა. შ.³⁴

შორისდებულის თავისებურებას ავლენს ის გარემოებაც, რომ ის შეიძლება საერთო აღმოჩნდეს სხვადასხვა ენისათვის, შდრ. ქართ. ახ//აჰ, რუს აх, გერმ. ach, ინგლ. ah, თურქ. ah და ა. შ. თვით ერთ ენაშიც ერთსა და იმავე შორისდებულს შესწევს უნარი გამოხატოს სხვადასხვა გრძნობა³⁵, მაგალითად, იგივე ახ//აჰ ქართულში გადმო-
ტყემა ა ღ ტ ა ც ე ბ ა ს („ახ, ქართული სიმღერა რა დამატკობე-
ლია“...), ნ ა ტ ვ რ ა ს („ახ, ნეტავ მეც ტოროლად მაქცია“...), მ ო წ ო -
ნ ე ბ ა ს („ახ, რა მშვენიერი ლამაზაა“...), მ წ უ ხ ა რ ე ბ ა ს („ახ,
მწარედ ამოიკენესა ნატომ“...), გ ა ნ რ ი ს ხ ე ბ ა ს („ახ, შე ლორო,...
სტყუის ეს წუწკი“...), ზ ი ზ ლ ს („ახ, მეზიზღება ამ საზიზღარი ფრი-
ნველის ყრანტალი“...), წ ყ რ ო მ ა ს („ახ, ღმერთო! რა ხართ კაცე-
ბი...“), წ უ ხ ი ლ ს („ახ, ვერ შემიძლია მოვიგონო“...), მ ი ხ ე ე დ -
რ ა ს („ახ, მივხვდი, მივხვდი“...), მ ო გ ო ნ ე ბ ა - გ ა ხ ს ე ნ ე ბ ა ს
(„ახ, ახლა ყველაფერი მაგონდება“...) და ა. შ.

შორისდებულის მრავალფუნქციობას ხელს უწყობს თვით ის წი-
ნადადებაც, რომელსაც შორისდებული ახლავს, მაგრამ მისი პოლისე-
მიურობა მაინც ხელშესახებია.

შორისდებული ჩვეულებრივ ახლავს წინადადებას ემოციის გა-
მოსახატავად, ოღონდ არ შედის მის შემადგენლობაში: თუ შორისდე-
ბული წინ უსწრებს წინადადებას, ემოცია დამავალია; თუ მოსდევს—
აღმავალია, შდრ. „ეჰ, შენ კიდევ შენსას მოჰყევი“: დ. კლდ. I, 120,5
და „გასქდი, დედამიწავ, და თან ჩამიტანე, ფუუუჰ!“ ვაჟა, VI, 53, 30
და ა. შ.

შორისდებული შეიძლება წინადადების წევრთა შორისაც მო-
ექცეს: „შენ, ჰეი, თავს ბებერ მელასავით ნუ იკატუნებ!“ დ. შენგ.
ბ. ქ. 118,8; „ვინ არის, ჭა, ფოფოლია?“ შ. დად. IV, 257, 26...

ყველგან შორისდებული არის ამა თუ იმ მოვლენის თუ საზოგა-
დოებრივ ურთიერთობათა რომელიმე კონკრეტული ვითარების გან-
ცდის გამო... სწრაფი და უშუალო გამოძახილი ამ განცდისა³⁶ და არ
ექვემდებარება წინასწარ გააზრებულ ლექსიკურ მნიშვნელობას. ამას-
თან ერთად, იმის მიხედვით, თუ რას გამოხატავს იგი (გარეგანი გამ-
ღიზიანებლის განცდას, მოუბრის ნება-სურვილს ასახავს თუ ალერ-
სსა და ფიცილს...), წინადადებაში შეაქვს შესაფერისი ემოცია, თუმ-

34 ა. შ ა ნ ი ძ ე, ქართული ენის გრამატიკის საფუძვლები, გვ. 622—623.

35 ო. გ ა ჩ ე ჩ ი ლ ა ძ ე, შორისდებული ახალ სალიტერატურო ქართულში, გვ. 148—149.

36 ა. შ ა ნ ი ძ ე, ქართული ენის გრამატიკის საფუძვლები, გვ. 621.

ცა არ წარმოადგენს მის უშუალო შემადგენელ ნაწილს, მის წევრს. და მაინც, იმის მიხედვით, წინადადებას ახლავს შორისდებული, თუ დიალოგში გამოხატავს მონაწილის საპასუხო რეაქციას გარეშე გაძლიზიანებისადმი, გვაქვს თავისებურებები: პირველ შემთხვევაში შორისდებულს ეკისრება წინადადებაში ემოციის გამოხატვა, მეორეში იგი ემოციური კომუნიკატივია და თავისი დანიშნულებით წინადადებას ეფარდება, რამდენადაც შორისდებულის თანმხლები წინადადება გაუჩინარებულია, შდრ. ერთი მხრით, „ი ფ. მშვენიერი ხელობა კი დაგიწყიათ“: შ. დად. IV. 44,12; „შენ, ე ი, ყაზარმა გამოგავე“: დ. შენგ. II, 192,6; „არა, ამ ჩემმა ქალბატონმა რომ თავი გამოიჩინა, ჰმ?“ დ. კლდ. II, 79,11...

და მეორე მხრით:

- ოცდახუთ წუთს უნდა მოვიცადოთ კიდეც.
- აუ ჰ! რ. ინან. „თებრო“, 48,24.
- მოპარული იყო და იმიტომ გაყიდეს ასე იათად.
- ი ჰ! ა. ბელ. „იუმორი“, 50, 12.
- ეშმაკები ზომ არ არსებობენ?
- იი! რ. ინან. 75,33.
- არ გეძინა?
- ე! ქ. ძოწენიძე, ზემო იმერ., 452,7...

წინადადებაში შორისდებულს სხვა დანიშნულებაც აქვს: იგი მიმართვის ფორმას ერთვის და აძლიერებს მის გამოსახულებას, გამოხატავს მოუბრის ნება-სურვილს, რომელშიც იგულისხმება მოწოდება, დაძახება, გაწყრომა და ა. შ.³⁷

მაგალითები:

ჰა ტრუშია, ჰა, ჰა — ყვიროდა ბავშვი: დ. კლდ. I. 351.4; ჰა უქიშია, იზღორია... — გავძახე ტოლ-ამხანაგებს: დ. შენგ. ბ. ქ. 33, 16; ო ჰო ბიჭებო, თქვენც აქა ყოფილხართ? ვაჟა, VI. 143,14...

შორისდებულს, რამდენადაც იგი კომუნიკატივია და წინადადებას ეფარდება, აქვს უნარი დამოკიდებული წინადადება შემოიერთოს და ალიკუტრვოს მთავარი წინადადების ფუნქციით³⁸: ჰა ი. ჰა ი, რომ ღმერთი არა ვარ, შენი კვნესამე! ა. ყაზბ. I, 138,23; ვა ი, რომ უზიარებელი ვკვდები: ილია, I, 315, 14; და მერე, ჰა ი და ჰა ა, ჩვენ რომ ამბავი აეტყვებთ: დ. შენგ. ბ. ქ. 245,11... ან საერთოდ შეიძლება იყოს რომელიმე სახის რთული წინადადების ერთ-ერთ კომპონენტთან: —

37 ა. შანიძე, ქართული ენის გრამატიკის საფუძვლები, გვ. 624—625.

38 ა. შანიძე, ქართული ენის გრამატიკის საფუძვლები, გვ. 627; ლ. კეკელიძე, თანამედროვე ქართული ენის სინტაქსი, გვ. 297; ო. გაჩეჩილაძე, შორისდებული ახალ სალიტერატურო ქართულში, გვ. 118—119.

ა უ ჰ! ამხელა მანძილზე რა უნდა გავარდეს იმისთანა, რომ აქ ხმა მოვიდეს: ა. ბელ., ულელტ. 28,28; ერთი თუ შეუშვი, ფ ვ ი ტ, გაფრინდება: დ. შენგ. ბ. ქ. 237,15...

ვ. ვინოგრადოვი წინადადებად მიიჩნევს შორისდებულს იმის გამო, რომ ამ უკანასკნელს აქვს გადაცემის ისეთი ინტონაცია, როგორიც წინადადებისათვისაა დამახასიათებელი, ამიტომ აღნიშნავს: შეიძლება დავეკვდეთ იმაში, რომ ყოველ წინადადებაში, გრამატიკულად დაუნაწევრებელ მკვეთრად სასაუბრო წინადადებაშიც, როგორცაა: Ну и ну! То-то! Ваия! Еще бы! Вот тебе на! Ай, ай, ай! და ა. შ.

გამოიხატება პრედიკატული შეერთება სუბიექტისა და პრედიკატისა, მაგრამ არ შეიძლება ექვი შეეიტანოთ იმაში, რომ ამგვარი გამოხატულებისა და გამონათქვამისათვის დამახასიათებელია გადაცემის ინტონაცია, ამგვარი გადაცემის ინტონაცია არის მნიშვნელოვანი საშუალება წინადადების გასაფორმებლად და გამოდის როგორც ერთ-ერთი დამახასიათებელი ნიშანი წინადადებისა. სწორედ ამ ნიშნით განსხვავდება ერთმანეთისაგან წინადადება და შესიტყვება³⁹.

ვ. ვინოგრადოვის ეს შეხედულება ემყარება წინადადებისა და შესიტყვების დაპირისპირებას. მისთვის შესიტყვება მხოლოდ საშენი მასალაა წინადადებისათვის⁴⁰. შესიტყვება და წინადადება თვისებრივად განსხვავებული სინტაქსური კატეგორიებია⁴¹ — აღნიშნავს იგი.

ცხადია, წინადადებისა და შესიტყვების დაპირისპირება ისევე მიუღებელია, როგორც შორისდებულის აღიარება წინადადებად.

შორისდებულისაგან წარმოქმნილი სიტყვა გვხვდება წინადადების ამა თუ იმ წევრადაც⁴²: როცა იგი დაცლილია ძირითადი შინაარსისაგან და მიღებული აქვს სახელის გავება, ან მისგან იწარმოება ზმნა და ზმნისართი, წინადადებაში გამოიყენება ქვემდებარედ, დამატებად, შემასმენლად და წინადადების მეორეხარისხოვან წევრადაც: ასტეხეს ჩოჩქოლი. გაჩნდა ჰ ა ი-ჰ უ ი: ვაჟა, V, 320,28; შენმა ახმა და უხმა... ჩემს ვაისა და ვიშსა აჯობა: ილია, II, 361,12; ხნიერი ქალი... უ ი მ ე ს იძახდა: დ. კლდ. I, 169,14; დავითმა... აღტაცებით დასძახა ვ ა შ ა: ა. ბელ., ულელტ. 179,23; ზოგი ჩუმადა ვ ი შ ვ ი შ ე ბ ს; ვაჟა, III, 295,9; ვ ა ი-ვ ა ი ს ხმა... გულს მითანჯავდა: აკაკი, I, 157,5; ყველაზე წინ-წინ ცქმუნა მიტუნტულა ფიცხელასთან ვ ი შ ვ ი შ ი თ: ვაჟა, VI, 183, 19 და ა. შ.

³⁹ В. В. Виноградов, Исследования по русской грамматике, М., 1975, с. 264.

⁴⁰ იქვე, გვ. 222.

⁴¹ იქვე, გვ. 232.

⁴² ა. შანიძე, ქართული ენის გრამატიკის საფუძვლები, გვ. 626.

ხდება პირიქითაც: არსებითი სახელი შეიძლება იქცეს შორისდებულად, როდესაც იგი დაკარგავს სახელის გრამატიკულ კატეგორიებს, ლექსიკურ მნიშვნელობას და სხვა სიტყვასთან სინტაქსური ურთიერთობის უნარს.

ამგვარად, შორისდებული არ არის წინადადება, არც მისი ორგანული ნაწილი, არ მონაწილეობს წინადადების სინტაქსურ სტრუქტურაში, მაგრამ თავისი ფუნქციით დიალოგში კომუნიკატივია და ადამიანთა ურთიერთობაში წარმოიქმნება როგორც გარეშე გამღიზიანებლის შეგრძნების გამოვლენა.

მ. მიგებითი ნაწილაკები

კომუნიკატივთა ერთ სახეობას ქმნის მიგებითი ნაწილაკები: *ჰო, კი, დიახ* (—*დიალ—დია ღმერთო*), *არა, ვერა...*; ეს ნაწილაკები „საუბარში მოკლედ გადმოგვცემს პასუხს, რომელიც ადასტურებს ან უარყოფს მოცემულ კითხვას“⁴³. მათი ხმარება ჩვეულებრივ განპირობებულია დიალოგურ მეტყველებაში და წარმოადგენს მოსაუბრეთა შორის საპასუხო ან კითხვის მომცველ რეპლიკას და გვხვდება მონოლოგებშიც, როცა მოლაპარაკეს სურს ხაზი გაუსვას კითხვას, დასტურს თუ უარყოფას.

თავისი ფუნქციით მიგებით ნაწილაკებს უფარდებენ წინადადებასაც, ამიტომ მათ სიტყვა-წინადადებად⁴⁴, დაუნაწევრებელ წინადადებად⁴⁵ და მტკიცებით და უარყოფით შორისდებულ წინადადებად⁴⁶ მიიჩნევენ.

ო. იესპერსენი კი 'სა და არა'ს, ისევე როგორც შორისდებულებს (ვაი:..) წინადადებად თვლის. ასეთი წინადადებები ისევე უნაკლოა, როგორც თვით ნორმალური წინადადებები⁴⁷ — აღნიშნავს იგი. ვ. აღმონისათვისაც კი და არა ტიპოლოგიურად გაფორმებული

43 ა. შანიძე, ქართული ენის გრამატიკა, II, სინტაქსი, თბ., 1948, გვ. 130—131.

44 Грамматика русского языка, II, Синтаксис, ч. II, М., 1954, с. 79—85; Русская грамматика, т. II, Синтаксис, М., 1980, с. 420; Современный русский язык. Синтаксис, под ред. проф. Е. М. Галкиной - Федорук, М., 1958, с. 314—315 და სხვ.

45 Современный русский язык, ч. II, под ред. проф. Е. М. Галкиной - Федорук, М., 1964, с. 438—439...

46 А. Н. Гвоздев, Современный русский литературный язык, II. Синтаксис, М. 1961, с. 186.

47 О. Есперсен, Философия грамматики, М., 1958, с. 356.

წინადადებებია, რომლებიც სრულიად საკმარისი არიან პასუხის სისრულისათვის⁴⁸.

ა. პეშკოვსკის კი და არა ნაწილაკები წინადადებებად არ მიიჩნდა, რამდენადაც ისინი აზრს არ გამოხატავენ, არამედ ადასტურებენ ან უარყოფენ ნათქვამს⁴⁹.

მიგებითი ნაწილაკებით გადმოიცემა პასუხი, რომელიც ადასტურებს ან უარყოფს მოცემულ კითხვას და აგრეთვე იხმარება ბრძანების, თხოვნის ან რაიმე ვარაუდის დასადასტურებლად, ან უარსაყოფად, ან კიდევ წინა თქმულის გასაძლიერებლად თუ დასაპირისპირებლად⁵⁰.

ასეთი ნაწილაკები იხმარებიან დამოუკიდებლად ან, იმის მიხედვით, თუ რა ემოცია ახლავთ მათ, გვხვდება განმეორებული სახით შესაფერის წინადადებებთან ერთად და შორისდებულის დართვითაც.

1. დადასტურებითი ნაწილაკი გვხვდება სამი ძირითადი მნიშვნელობით: 1. ადასტურებს დასმულ კითხვას, 2. გამოხატავს თანხმობას და 3. ადასტურებს და აძლიერებს მთქმელის ნათქვამს⁵¹.

დადასტურებითი ნაწილაკებია კი (კი, კი), ჰო (ჰო, ჰო), დიახ // დიალ (დიახ, დიახ; ჰო, დიახ...). ნაწილაკებს შეიძლება თან ახლდეს დამაზუსტებელი წინადადება.

1. დასმული კითხვის დადასტურებითს პასუხს წარმოადგენენ კი, ჰო, დიახ ნაწილაკები: — მიხეილა, გამარჯობა! აქანა მოვიდა ვინმე? — კი: ა. ბელ. იუმ. 47,19; — მიემზადები თუ? — გაუბედავად შეეკითხა გიგოს. — ჰო: დ. კლდ. I, 102,22; — მართლა ასე იყო, კაცო? — ჰო: კ. ლორთქ. 101,26; — მე სასადილოში ვმუშაობდი, — სწრაფად უპასუხა გალინამ. — სასადილოში? — დიახ: ა. ბელ. ულელტ. 41,36; — შეკამ? — დიახ: ა. ბელ. ახალგ. 70, 15... და ასე:

— ზის მასე... და უჭირავს ხელში მაგ ბაწარი? — იკითხა დათამ.

— კი, მანდ ზის და უჭირავს: ჰ. ამირ., დათა თუთ. I, 114, 12;

— ვარ თუ არა მართალი? — განუმეორა ბესარიონმა. — კი, კი! — მიუჯო დაწყნარებით გიგომ: დ. კლდ. I, 106, 15;

— სირაჯი ხომ არა ხარ? — ჰო, სირაჯი ვარ: მ. ჯავახ. II, 57, 1; აი, ისაა, ალიოშას წიგნში რომ წავიკითხე მაგის შესახებ? — კკითხე მე.

⁴⁸ В. Г. Адмони, О двухсоставности предложения. Ученые записки И. ЛГПИИЯ, вып. II, 1955, с. 149.

⁴⁹ А. М. Пешковский. Русский синтаксис в научном освещении, с. 372.

⁵⁰ ა. შანიძე, ქართული ენის გრამატიკა, II, სინტაქსი, გვ. 131; ლ. კეკელიძე, თანამედროვე ქართული ენის სინტაქსი, გვ. 297.

⁵¹ Грамматика русского языка, т. II, ч. II, М., 1954, с. 81—82; ლ. კეკელიძე, თანამედროვე ქართული ენის სინტაქსი, გვ. 297—299.

— დ ი ა ხ, დ ი ა ხ. — მეუბნება ალექსანდრა: ა. ბელ., ახალგ. 161, 21...

დასმული კითხვის დადასტურებითი ნაწილაკების მნიშვნელობით იხმარება აგრეთვე: რ ა ს ა კ ვ ი რ ვ ე ლ ი ა, რ ა თ ქ მ ა უ ნ დ ა, რ ო გ ო რ ა რ ა, რ ა ტ ო მ ა რ ა, რ ა ტ ო მ, ს წ ო რ ე დ, ა ბ ა, ა ბ ა რ ა, მ ა შ...

—... შენ სადღეინაცვლოდ ეძებდი იმისთანა ქალს, ორნაქმარები ყოფილიყო... ასე არაა, ა? — კ ი! — უშვილოს, შვილი რომ არ ჰყოლოდა იმისთანას, არა? — რ ა ს ა კ ვ ი რ ვ ე ლ ი ა: დ. კლდ. I, 180, 21; — შენ მეუბნები! კეთდება ჩვენშიაც? — რ ა ს ა კ ვ ი რ ვ ე ლ ი ა: ა. ბელ. იუმ. 132,32; — საქმე საჩაროდ გაირჩევა? — რ ა თ ქ მ ა უ ნ დ ა: მ. ჭავახ. III, 79,28; — კარგია ჯარში ყოფნა? — რ ა თ ქ მ ა უ ნ დ ა: ნ. ღუმბ. 639,25; — ...ქეიმი მაშინვე მოუყვანე? — რ ა თ ქ მ ა უ ნ დ ა, მაშინვე მოუყვანა გადიამ: მ. ჭავახ. II, 92,9; — ...ხომ გაგიგონია ისინი? — რ ო გ ო რ ა რ ა: ა. ბელ., ძალა სიყვ., 130. 12; — ეს ხომ იცი, სკაპენ, რომ მამაჩემი და ჟერონტი ამ ორი თვის წინათ, რამდენიმე ხნით რალაც სავაჭროთ გაემგზავრნენ? — რ ო გ ო რ ა რ ა! ვიცი, ვიცი: აკაკი, V, 361, 37; — არ შეიძლება მეც ვინახულო? — რ ა ტ ო მ ა რ ა, თქვენც ნახეთ; ს. კლდ. 291,8; — მერე აღარ გვინახულებ ხოლმე? — რ ა ტ ო მ ა რ ა: დ. სულიაშვი. 378.14; — ჩვენო დიდებულო მეფევე, გთხოვთ ქორწილში გვეწვიოთ..., თუ გვიადრებს შენი დიდებულება? — შ ე ი ძ ლ ე ბ ა, რ ა ტ ო მ! ვაჟა, V, 250.3; — ...როგორაო, ამბარცუმიანის ნაქონ ჯამ-ქურტელსაო? ჰა, ჰა, ჰა! — ა ბ ა რ ა: ა. ბელ., უღელტ. 145,23...

ა ბ ა რ ა მომდინარეობს ა ბ ა რ ა ე ქ ნ ა თ' ისაგან, შდრ. — გადმოვხტეთ? — ჰკითხა დათიკომ სანდროს. — ა ბ ა რ ა ე ქ ნ ა თ? ა. ბელ., ახალგ. 50,8; — და მუშაობ კიდევ? — ა ბ ა რ ა ე ქ ნ ა? — ვინაა შემხედვარე? დ. კლდ. II, 99,9...

— არ შეშინდესო? — ს წ ო რ ე დ: ს. კლდ. 163,93; — მამა გყავს? — მკითხა მან. — არა, შენი ქირიმე! — დედა? — გ ა ხ ლ ა ვ თ: ილია, I, 273,20...

დადასტურებითი ნაწილაკის ფუნქციას მ ა შ და ა ბ ა ნაწილაკებიც ასრულებენ:

— შენ ჯვარს იწერ? — მ ა შ! ილია, I, 308,25; — მერე დამხრჩვალა? — მ ა შ, დამხრჩვალა, კაცო!: ა. ბელ., ახალგ. 140.8; — ...ორი არშინი აკლდება ორივე სახელოს. — ორი არშინი? — ჰკითხავედა დედა. — ა ბ ა! დ. კლდ. I, 272,22, შდრ. ზემო იმერული ა ჰ ა რ ა!

— გასათხოვარი თუ ჰყამთ რამეიო: სულ არ გვინდა ქირაიო. —

აპა არა! მე უთხარი იმისანა ქალიშვილები მყამს თქო: ქ. ძოწენი-
ძე, ზემო იმერული, 548,8...

2. დადასტურებითი ნაწილაკით გამოიხატება თანა-
მოსაუბრის თანხმობა: — ამ სამ დღეში შოგელი და იმ ყმაწვილის
აზრსაც გამაგებინებ, შენი სულის ჰირიმე. — კი, კი: დ. კლდ. I,
69,31; სოლომან, სიკოიას თავი დაანებე, ყური მიგდე აგერ! — ჰო!
დ. კლდ. I, 67,30; — ...ჩვენ ერთმანეთს ვერავინ დაგვაშორებს! —
ეუბნებოდა თედო. — ჰო, ჰო, ჩემო კარგო!... — თავის მხრით ეუ-
ბნებოდა ელო: შ. არაგვ. I, 79.16...; — რა ვერაგობაა! — წამოიძახა
განცვიფრებით გივიმ. — დიახ, დიახ! — სასწრაფოდ დაეთანხმა
მოხუცი: გ. შატბ. II, 315,8...

დადასტურებითი ნაწილაკების განმეორებასთან ერთად (კი, კი;
დიახ, დიახ...) გვხვდება ერთმანეთის გვერდით ჰო და დიახ
(// ჰო და კი, კი და დიახ) ნაწილაკებიც: — ჰო, დიახ. შეატყვე,
რომ ქარი შენელდა და ახლავე უკლებ: ა. ბელ., უღელტ. 190, 22...

ასეთივე თანხმობის გამომხატველია გამოთქმები: კარგი, კე-
თილი, რა თქმა უნდა, როგორ არა, დიდი სიამო-
ვნებით, არის...

მაგალითები:

— დარჩი, ზურაბ! — ურჩია მართამაც. — კარგი, დავრჩები:
მ. ჭავახ. V, 190,6;

— შესძლებ! — ისმის დედის მშვიდი ხმა. — კარგი, რახან
შენც მირჩევ. ვიყისრებ: გ. შატბ. II, 326.9...

— ლევანი იქ არის და თვალ-ყურს ადევნებს... შემოგიტვალა,
ცოტა მოიცადე, ჯერ ნუ გამოხვალო. — კეთილი, აგრე ვიზამ:
მ. ჭავახ. V, 217,7;

— ყაზახებს უნდა თქვენთან მოსვლა, საქმეები ეგებ მიიღოთო,
იხვეწებიან. — კეთილი, კეთილი! — სიამოვნებით წამოიძახა
ბორფირიმ: დ. კლდ. I, 222,33...

— გავრეკოთ მტერი და ჩვენ წავიდეთ ჭიხვებზე სანადიროდ.

— აუცილებლად: ა. ბელ., უღელტ. 193,6.

— ...საქორწილოთ ღვინოს მიმზადებს. — როგორ არა, ამის
მეტი დარდი არა აქვს ჩემს ანდროს: ს. კლდ. 309,8.

— თქვენ უნდა მოგანდოთ ამის სისრულეში მოყვანა! — მითხრა
პოლკოვნიკმა. — დიდი სიამოვნებით! — მივუგე: დ. კლდ.
II, 223,5.

— რუბენ, დილის ხუთ საათზე ბარგი ცხენზე იყოს აკიდებული!

— არის! — უპასუხა რუბენმა: ა. ბელ. ახალგ. 67, 10; — ათი
ცენი ჩქარა! — არის! — თქვა და გავარდა რუბენი: ა. ბელ., ახალგ.
104,3.

თანხმობის გამომხატველია აბა-ც:

— თუ ნებას მომცემთ, უფრო დაწერილებით შევჩერდები ამ საკითხზე. — აბა, აბა, გაგვახარე ერთი, თუ კაცი ხარ, — წაილაპარაკა ზაალმა: ა. ბელ., ახალგ. 18,1...

3. დადასტურებითი ნაწილაკები, უპირატესად ჰო და დიახ, გამოიყენება მაშინაც, როდესაც მოლაპარაკე პირს სურს ხაზი გაუსვას რაიმე მოვლენის ან საკუთარი გამონათქვამის სისწორეს. მას ვხვდებით მონოლოგებში.

მაგალითები:

თურმე ორიოდ ფესვი კიდევ დარჩენილა, ჰო, ორიოდ, მხოლოდ ორიოდ: მ. ჭავჭ. II, 31,12; მისთანა ღონიერი ჯერ არა თუ ნახულა, არც კი გაგონილა მთელ აფრიკაში. დიახ, იმას უნდა მოვერიო და შეგიძლიათ, ბატონო, წარმოიდგინოთ, თუ რანაირად დაიწყებენ ხრამ-ხრუმს მისი ძვლები: აკაკი, V, 509,8; შენ ცოცხალი ხარ, ქალაქში ცხოვრობ, დადიხარ, ხელ-ფეხი გახსნილი გაქვს, გიყვარს, დიალ, გიყვარს და უყვარხარ. სტებები და თითქმის ყოველ სურვილს იტყულებ, მე კი უკვე გვამი ვარ: მ. ჭავჭ. I, 265, 12; ყველა ბავშვი კოლხეთში რომ იბადებოდეს, არც ერთი არ დარჩებოდა გულნაკლული. დიახ, დიახ, კოლხეთი ბავშვების ქვეყანაა, ბავშვის სიტყვა კანონია და თქვენ წარმოიდგინეთ, იქაური ბავშვები ჩვენებურ მოხუცებზე ჰკვიანები არიან, სწავლა უყვართ და იმიტომ: ო. ჭილ., გზაზე ერთი კაცი მიდიოდა, 143,9...

დადასტურებითი ნაწილაკები: ჰო, დიახ, კი ქრონოლოგიურად განსხვავებულია: ყველაზე ძველია ჰო ნაწილაკი, რომელიც ჰე შორისდებულისაგან მომდინარეობს. ამ მნიშვნელობით ძველ ქართულში მხოლოდ ჰე იხმარებოდა: ხიყავნ სიტყუა თქუენი ჰე, ჰე და არაჲ, არა: ხანმ. მ 5.37; ხოლო იესუ ჰრქუა მათ: ჰე: მ 21, 16...

დიალ (—დიახ) — დიალმერთო, როგორც მიგებითი ნაწილაკი, ყალიბდება საშუალ საუკუნეებში, მის ბოლო პერიოდში. დია მომდინარეობს დიდალ (—დიალ—დია) ზმნისარტისაგან და თანამედროვე ქართულში ნიშნავს: დიდალ, მეტი სმეტად, ძლიერ, ძალიან.

„ვეფხისტყაოსანში“ ძირითადად იხმარება დია: დია გასცა საბოძვარი: 119,3; თქვენი გაყრა დია მეცა მეძნელების: 646,1...; სამიოდე შემთხვევაში დადასტურებულია დიალმერთო: დიალმერთო, ბრძანება გქმნა მეცა თქვენი: 429,3; დია, ლმერთო, წინაშე ვარ, ესე ჩემგან დადასტურდა: 1527,4; დია, ლმერთო, ბრძანებაა ეგე თქვენი: 1163,4, შდრ. ამა შავისა ჰაბუკისა, ელითა თორმეტი ბუმბერაზი მომკუდარან დია კარგი: ამირანდარეჯ. 9,40; დია მინდა: ვისრ. 34,16... ქირმან შაჰის ძე დია დასნეულდა: საბა, I, 89,33 და ა. შ.

„რუსუდანიანში“ ერთმანეთის გვერდით გვაქვს დია, დია ღმერთო და დიალ: დია მიმდომს, რომ მათ დაეშორდი: 160,9; რა ბედშავი დავინახე, დია მიამა: 166, 38; დია მაშვრალი ვარო: 291.25...

დია'ს მნიშვნელობითაა დიალ: დედოფალი დიალ დამძიმებულიყო: 233,20; ვინადიროთ, დიალ კარგი შესაქცევია ნადირობაო: 331,27; ყაისარ დიალ ეშურების მისსა ნადირობასაო: 333,3...

დია ღმერთო'ს კი დიალ დადასტურებითი ნაწილაკის გაგება აქვს: მან ეგრე უთხრა: დია ღმერთო, წინაშე ვარო: 23,17; დია ღმერთო, კარგი მოყვარეა ფრანგთა მეფეო: 229,28...

დიალ გაგებული აქვს დიდალ'ის (—დია'ს) მნიშვნელობით სულხან-საბა ორბელიანსაც: ერთი ქოსა იყო ერთსა სოფელსა შინა დიალ გლახაკი: I, 42,26 (B ხელნაწერშია „დიდალ გლახაკი“), შდრ. იქვე: გაიღვიძა, იწყინა და დიდალ დატუქსა: 62,33, ამას ადასტურებს ლექსიკონიც: დიალ — ფრიაღსავით.

დია'ს, დიალ'ისა და ამ უკანასკნელის წინაპრის დია ღმერთო'ს მნიშვნელობათა აღრევა ენის განვითარების კანონზომიერებით აიხსნება: დიდალ—დიადლ—დია//დია ღმერთო (—დიდალ ღმერთო)—დიადლ.

ამ სიტყვის გაგებას განსაზღვრავს დია⁵². ცხადია, ფორმის ცვლას ერთდროულად არ ემთხვევა მნიშვნელობის ცვლა: მიგებული ნაწილაკის მნიშვნელობით დიალ'ის დამკვიდრება ბოლო საფეხურია.

კი მეცხრამეტე-მეოცე საუკუნის სალიტერატურო ქართულის კუთვნილებაა. სულხან-საბა ორბელიანი მიუთითებს: კი, მი, ყე, ქუე... სიტყვათა გემოთა ართრონნი არიან, ხოლო რომელნიმე იმერელნი ამათლა ნაცვლად სიტყვათა შინა ატანენ: ქე, წენ⁵³; ხოლო ნ. ჩუბინაშვილი აღნიშნავს: კი — იმერნი ხმარობენ ლაპარაკში ნაცულად დიალ⁵⁴.

მაშასადამე. კი, როგორც დადასტურებითი ნაწილაკი, მეცხრამეტე საუკუნის დასაწყისშიც არაა ცნობილი სალიტერატურო ქართული ენისათვის.

2. უარყოფითი ნაწილაკები არა და ვერა გამოიყენება ვინმეს კითხვაზე უარყოფითი პასუხისათვის, ან უარიყოფა

⁵² დია (—დიად) დამოწმებულია უფრო ადრინდელ ძეგლებშიც: ზ. სარჯველაძე, ქართული სალიტერატურო ენის ისტორიის შესავალი, თბ., 1984, გვ. 328; ა. ქიქარაული, „დიდი“-დან „დიახ“-მდე, ქართული ენა და ლიტერატურა სკოლაში, № 4, 1978, გვ. 71.

⁵³ სულხან-საბა ორბელიანი, თხზულებანი, IV, თბ., 1965, გვ. 374.

⁵⁴ ნ. ჩუბინაშვილი, ქართული ლექსიკონი, აღ. ღლონტის რედაქციით, თბ., 1961, გვ. 249.

ვინმეს გამონათქვამი, ან კიდევ მონოლოგებში წარმოადგენს თვით მოლაპარაკის შეპასუებას. საკუთარ გამონათქვამზე.

ა რ ა კომუნიკაციით გამოიხატება უარი, ვ ე რ ა კი ანალოგიურ შემთხვევაში აგრეთვე უარყოფის აღმნიშვნელი კომუნიკაცია, რომელიც გულისხმობს, რომ მოქმედს არ ძალუძს შეასრულოს ესა თუ ის მოქმედება.

მეტი სიძლიერის გამომსახველობის მიზნით უარყოფითი ნაწილაკი შეიძლება განმეორდეს (არა, არა — ვერა, ვერა), დაერთოს შესაფერისი წინადადება და უარყოფის ემოციის გამაძლიერებელი შორისდებულობა.

1. ა რ ა და ვ ე რ ა უარყოფითი ნაწილაკებით გამოხატულია უარყოფითი პასუხი დასმულ კითხვაზე: — მაშ არა სთხოვდები? — ა რ ა: ილია, I, 306,9; თქვენ ანგლოფილი ხართ? — ა რ ა: კ. გამს. V, 721, 28; — აქამდის ვერ წაართო? — ვ ე რ ა: ილია, I, 335,25; — მაგალითად, კაცი ვერ გაფრინდება? — ვ ე რ ა: აკაკი, IV, 45,22...

ა რ ა და ვ ე რ ა ნაწილაკებს ახლავს დამახასიათებელი წინადადებები, სიტყვები, მოდალური ნაწილაკები და შორისდებულები, ან ხდება განმეორება: — ეგ წიგნი იმან დაწერა? — ა რ ა, იმ ღვთისაგან დალოცვილსა ერთი კარისკაცი ჰყოლია, შოთა რუსთაველი, იმას დაუწერია: ილია, I, 283,22; — ქალბატონო ნანო, დაამთავრეთ? — ა რ ა. ორიოდ სიტყვა კიდევ მაქვს სათქმელი: კ. ამირ., დაბთა თუთ., 467,12; — ის ქალი რომ ჯაშუში გამოდგეს? — ა რ ა, ა კ: ნ. ლორთქ. II, 213,6; — გაკოცა? — ა რ ა. ა! — უარობდა ქალი: ნ. ლორთქ. II, 12, 10; — როდის იყო, ნათლი ეგ ამბავი?... — დიდ ხორველობის დროს თუ იქნებოდა. — ნ წ, ა რ ა! ჭერ სად იყო დიდი ხორველობა. — სთქვა ნინიკამ: ს. მაგლ. 63,36; — დამცინით კიდევ? — ა რ ა, ა რ ა...: გ. შატბ. II, 229,7; — მაშ არ გამიღებ კარებს? — ა რ ა. — ა რ ა? — ა რ ა და არა: აკაკი, V. 91,10; — უკვე ექვიანობ? — ო, ა რ ა, ა რ ა, მე რა უფლება მაქვს; ა. ბელ., უღელტ. 75,12...; — ვერ მიცანით? — ჰკითხა სპირიდონმა. — ვ ე რ ა, — უპასუხა ტარიელმა: ე. ნინოშვი. II, 170, 14; — წამოხვალ? — ველარ ითმენდა გიგა. — ვ ე რ ა, ძმაო, ... ჭერ იმედი მაქვს: ს. კლდ. 416,34;

უარყოფითი ნაწილაკის მნიშვნელობით იხმარება ა პ ა (—აბა) იმერულში: — გიორგი დღეს შეშას წიკავს? — ა პ ა! — რას ვეტყვოდი, თვრალი იყო: კ. ძოწენიძე, ზემო იმერული, 527,32.

2. ა რ ა და ვ ე რ ა უარყოფითი ნაწილაკებით გამოიხატება უარყოფითი პასუხი მოსაუბრის მტკიცებაზე: თანამოსაუბრე არ ეთანხმება

მოსაუბრის მოსაზრებას, ექვს, გამონათქვამის სისწორესა და ა. შ.

პასუხი შეიძლება განმეორდეს ან ახლდეს უარყოფასთან შეფარ-
დებული გამოთქმები და წინადადებები, შესაფერისი შორისდებული
და სხვა.

მაგალითები:

— დავით, მომეცი ჩემი იარაღი: — არა: ა. ბელ.. ულელტ. 72,39;
— შენ თვითონ მოდი ჩემთან. — არა, გეთაყვა, დღეს და ხვალ ვერ
გამოვალ: მ. ჯავახ. II, 201, 1; — დაგეწევი კუდრაქავ! — ვერა!
შ. არაგვ. I, 80,21...

და ასე:

— ყველაფერი ბედი ყოფილა, ჩემო ძმაო. — ვუთხარი მეცა. —
არა. ძმაო, ეგ ბედის საქმე არ არის: ილია, I, 281,35; — დარჩი. —
არა, დილაზე ადრე უნდა ავდგე, წავალ: გ. შატბ. II, 280,36; — წადი,
ნანაია, მერე მოვალ. — არა, არა, ახლავე უნდა წამოხვიდე: გ. წერ.
I, 285,28; — შესაძლებელია გამცეთ, წამოგცდეთ სადმე. რომ მე და-
გარიგეთ: — არა, არა. არასოდეს: მ. ჯავახ. V, 80, 16; — მართლაც
კარგი გაზაფხულია! — აჰ, არა, არა! თქვენ არ მომიკვდეთ, წარ-
მოდგენილიც არა გაქვთ, რა დღეა: ს. კლდ., 169,18; — ხუთში ერთ-
სა. — უპასუხა თხუნელამა. — ნ წ, არა, ყაბული არა მაქვს: ს. მგალ.
190.15...

3. უარყოფითი ნაწილაკი მონოლოგებში გამოიყენება მოლაპარაკის
მიერ საკუთარი ნათქვამის მიმართ. მას ჩვეულებრივ აქვს ექსპრესიუ-
ლი ხასიათი და „წარმოადგენს უარყოფით პასუხს მთქმელის მიერ და-
სმულ კითხვაზე. ან უარყოფს მისსავე წინათ თქმულს⁵⁵“.

მაგალითები:

ავიწყდება, რომ მეც ქალი ვარ და სიყვარულის გამო შურისძიება
ქალის უკიდურესი მახვილია... არა! ადვილად ვერავის დავეუთმობ
ჩემს ბედნიერებას: აკაკი, V, 205,38; ჰო, მართლა, დამავიწყდა... არა,
კი არ დამავიწყდა... არ მომცა... არ ჰქონდა: მ. ჯავახ. IV, 45,4; ვერა-
ზე ნოდარს საკუთარი სახლი აქვს. არა, ნოდარს კი არა, იმის ცოლს,
სიღონიას, მზითევში რომ მოჰყვა — ერთსართულიანი, ხუთოთახიანი:
მ. ჯავახ. II, 203,1, ეგებ ვინმემ იფიქროს, რომ ამგვარი საქმეების
ჩამდენი და საქმეში აჩქარებული მამაჩემი მჩაბტე ჰკუის ყოლიფიყოს.
ს რ უ ლ ი ა დ ა ც არა, ძლიერი გონების კაცი იყო, მოსწრებული და
ენამქვერი, თუმც კი ხშირად ენამწარეც: აკაკი, IV, 23,30...

კითხვას მიდევნებული დიდი ემოციის გამომხატველია მიგებითი

55 ლ. ევაქაძე, თანამედროვე ქართული ენის სინტაქსი, გვ. 300.

ნაწილაკის გამოყენება ზოგ კითხვით წინადადებაში: „როდესაც შენ გიყურებ, მეშინია... თან მიხარია...“, ამიტომ მირჩენია მე გიყურო, შენ კი არა, შენ ხანდახან მიყურე, ჰო, გულიყო? მე და შენ ერთად წავალთ ზღვაზე, არა?“ ნ. ღუმბ. 343,7; „მეც გამახსენდი. — ჩურჩულითვე მიუგო ოძელაშვილმა, — სუმბათოვს ახლდი, არა?“ მ. ჭავჭავ. IV, 197,38...

მიგებითი ნაწილაკი წანამძღვარი წინადადების მომდევნოა. იგი ან დადასტურებითა (ჰო, კი, დიახ), ან — უარყოფითი (არა, ვერა), მაგრამ როდესაც წანამძღვარი წინადადება უკუთქმითია, არა (/ვერა) ნაწილაკი დადასტურებითი ნაწილაკის ფუნქციით გამოიყენება, მაგალითად: — ნიკამ არ მოიყვანა მწყერი. — არა. შდრ. ნიკამ ვერ მოიყვანა მწყერი. — ვერა. — გზაზე არავინ გამოჩნდა. — არა...

ყველგან პირველ უკუთქმით წინადადებას მოსდევს არა ნაწილაკით გამოხატული დადასტურება.

ანალოგიური მდგომარეობაა მაშინაც, როდესაც წანამძღვარი წინადადება კითხვითია: — ნიკამ არ მოიყვანა მწყერი? — არა. — გეგონა აღარ მოვიდოდი? — არა! ა. ბელ., იუმ. 123,3; — დედა ხომ არ იყო გახდილი? — არა: ნ. ლორთქ. II, 217,18...

უკუთქმით წინადადებაშივე მოლაპარაკე პირმა შეიძლება თავისი ნათქვამი დადასტუროს უარყოფითი ნაწილაკით: — „ჩემი გიორგი აღარ არის, არა!“ ილია, I, 403,7; „წესი არ არის, არა!“ მ. ჭავჭავ. IV, 304,5...

როცა წანამძღვარი წინადადება უკუთქმითია, ჰო, კი, დიახ ნაწილაკებიც საპირისპირო გაგებით იხმარება: — ვითომ ქაიხოსრო სამაშვლოს არ მოგცემს? — ჰო! დ. კლდ. I, 69,10. აქ ჰო ნაწილაკს უარყოფითი ნაწილაკის გაგება აქვს. ამით აიხსნება დადასტურებითი და უარყოფითი ნაწილაკების ერთად ხმარება: — ვითომ არ იცი?... იცანით ვინმე მაგ სურათზე? — დიახ არა... ვერა, ვერ ვიცანი: ნ. ნაკაშ. 465,22...

ჰო, კი, დიახ. არა, ვერა კომუნიკატივები თავიანთი ფუნქციით მოგვაგონებს უსრულ წინადადებებს. რომელთა ერთ-ერთ წევრსაც, თუნდაც მეორეხარისხოვანს, შესწევს უნარი იყოს წარმომადგენელი და გამომხატველი მთელი წინადადებისა. აღსანიშნავია ისიც, რომ კომუნიკატივებს წინადადებები უერთდებიან კავშირების მეშვეობითაც. მაგალითები: — მამამ კატეგორიული წინადადება მომცა. — ჰო, მაგრამ შენც სწავლობ და მეც: ა. ბელ., უღელტ. 118,24: — ხომ გაგიგონია ჩემი ამბავი და ჩემი თავგადასავალი? — კი, მაგრამ

მე ეს არ შემეხება: აკაკი, IV, 218,30; — ჩემზე ფიქრობდი? — დ ი ა ხ.
მაგრამ დაიგვიანე: აკაკი, V, 174,17; — სახლიდან მითხოვეთ? — ა რ ა.
მაგრამ არც შენთვის იქნება სასიამოვნო დარჩენა: აკაკი, V, 129,6...

უსრულ წინადადებასა და კომუნიკატივს შორის აქაც არის გან-
სხვავება: უსრული წინადადების გაუჩინარებული წევრის აღდგენა
შესაძლებელია, კომუნიკატივს კი ასეთი წევრი არ გააჩნია.

РЕЗЮМЕ

В исследовании «Типы простого предложения по составу и коммуникативы» изучен богатый материал грузинского языка, его диалектов, а также предусмотрены данные картвельских языков.

В грузинском языке предложения бывают полные и неполные. Полными предложениями называются такие предложения, в которых присутствуют все главные члены предложения (подлежащее, сказуемое, прямое дополнение, косвенное дополнение), напр., *biči movida* «Мальчик пришел»; *gogonam daičira čričina* «Девочка поймала стрекозу»; *biči kiṭxulobs čigns* «Мальчик читает книгу»; *kališvili ugzavnis čerils amxanags* «Девушка посылает письмо товарищу»...

В связной речи часто отсутствует один или несколько формально организующих главных членов предложения. Пропуск того или иного главного члена предложения (сказуемого, подлежащего, косвенного дополнения, прямого дополнения) часто встречается тогда, когда одно предложение следует за другим.

Предложение—нераспространенное, если оно состоит только из главных членов, а. распространенное, если кроме главных членов имеет и второстепенные члены предложения, ср. *mezobelī movida* «Сосед пришел»; *monadireebma daičires lomī* «Охотники поймали льва»; *androm gadmomca čerili* «Андрей передал мне письмо» и *matam gašala tavisī ubis čignakī* «Отец развернул свою записную книжку»...

В грузинском языке предложения бывают односоставные, двухсоставные и четырехсоставные.

В центре односоставного предложения находится один главный член—сказуемое, выраженное безличным глаголом: *čvims* «Дождит»; *kušaši qinavs* «На улице морозно»...

Двухсоставное предложение в своем составе имеет два главных члена предложения: *kači movida* «Человек пришел»; *saxli dgas* «Дом стоит»; *mze anatebs* «Солнце светит»...

Трехсоставное предложение состоит из подлежащего, сказуемого и прямого или косвенного дополнения; сказуемым является двучленный глагол (переходный или непереходный):

zelkvis črdilši datia švilišvils elamašeba «Под тенистым платаном Датиа играет с внуком»; monadireebma daičires lomī «Охотники поймали льва»...

В четырехсоставных предложениях сказуемым является переходный трехличный глагол: mezobelma misca puli atxanags «Сосед отдал деньги товарищу»...

Отдельные типы предложений составляют бессубъектные (бесподлежащие), неопределенно-личные и обобщенно-личные предложения.

О генезисе данных типов предложений высказаны различные мнения. Характерными типами таких предложений в грузинском языке можно считать: čvims «Дождит», gatenda «Рассветло», sxela «Жарко»...

В бессубъектных предложениях отсутствует субъект, но параллельно с ними употребляются и субъективные формы. Это положение дает основание полагать, что в грузинском языке исходным является двухсоставное предложение.

В неопределенно-личном предложении в качестве сказуемого используется глагольная форма 3-го лица множественного числа: gazelebsi čeren «Пишут в газетах»; ak moacqves sabavšvo saxli «Здесь устроили детский дом»...

В обобщенно-личных предложениях глагольной формой может быть выражено обобщенное действие как субъекта, так и объекта. В первом случае подлежащее или отсутствует, или же выражено личным местоимением: gasac dastes, imas moimki «Что посеешь, то и пожнешь»; itqvi, uqan ver davibruneb «Скажешь — не веротишь»...

В процессе исторического развития в предложениях исчезают объекты: трехличный глагол превращается в двуличный, а двуличный — в одноличный.

Предложение и коммуникативы — разные средства общения. Предложение является единицей сообщения и состоит из главных и поясняющих их второстепенных членов. У коммуникативов они отсутствуют.

В грузинском языке коммуникативами являются: 1. Так называемые номинативные предложения: sičume «Тишина», kalakebi, kalakebi «Города, города»...

2. Заголовки: „verxištqaošanī“ «Вепхисткаосани» («Витязь в тигровой шкуре»), „gandegili“ «Отшельник», „glaxis naambobi“ «Рассказ нищего»...

3. Надписи на вывесках: bavšvta poliklinika «Детская поликлиника», pirveli sašualo škola «Первая средняя школа»...

4. Отдельные выкрики: ханзагі! «Пожар!» сесхлі! «Огоны!»...
5. Междометные предложения: ауһ! іһ! һм!
6. Разные типы «слов-предложений» (оформленные утвердительными и отрицательными частицами): қі, һо, діах «Да»; аға, ыға «Нет»...

შემოკლებათა ბანმარტება

- აკაკი — აკაკი წერეთელი, თხზულებანი, სრული კრებული შვიდ ტომად, ტ. IV, თბ., 1948; ტ. V, თბ., 1949, პ. ინგოროყვას რედაქციით.
- პ. ამირ. — ქაბუა ამირეჯიბი, „დათა თუთაშხია“, I, თბ., 1975.
- შ. არაგვ. — შ. არაგვისპირელი, თხზულებათა სრული კრებული, ტ. I, თბ., 1947; ტ. II, თბ., 1947.
- ლ. არდაზ. — ლ. არდაზიანი, თხზულებანი, თბ., 1964.
- ნ. ბარათ. — ნ. ბარათაშვილი, ლექსები, პოემა, წერილები, თბ., 1939.
- ა. ბელ. — ა. ბელიაშვილი, „უღელტეხილი“, თბ., 1956; „იუმორი“, თბ., 1946; „ახალგაზრდები“, თბ., 1952.
- ე. გაბ. — ე. გაბაშვილი, სრული ნაწერები, I, თბ., 1953.
- გამოცხ. — იოვანეს გამოცხადება და მისი თარგმანები. ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა, გამოკვლევა და ლექსიკონი დაურთო ი. იმნაიშვილმა. ა. შანიძის რედ.: თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ძველი ქართული ენის კათედრის შრომები, 7, 1961.
- კ. გამს. — კ. გამსახურდია, რჩეული თხზულებანი, ტ. I, თბ., 1958; ტ. II, თბ., 1959; ტ. III, თბ., 1960; ტ. V, თბ., 1961; ტ. VI, თბ., 1963; ტ. VIII, თბ., 1967.
- რ. გვეტ. — რ. გვეტაძე, რჩეული, თბ., 1941.
- ი. გოგებ. — ი. გოგებაშვილი, თხზულებანი, ტ. V, თბ., 1957; ტ. VI, თბ., 1958; ტ. IX, თბ., 1962.
- ი. გრიშ. — ი. გრიშაშვილი, ერთტომეული, თბ., 1949.
- დაბ. — დაბადებისად: წიგნნი ძუელისა აღთქუმისანი, ტ. I, ნაკვ. I, თბ., 1948, ა. შანიძის გამოცემა.
- შ. დალ. — შ. დადიანი, რჩეული თხზულებანი, ტ. I, თბ., 1958; ტ. III, თბ., 1960; ტ. IV, თბ., 1961; ტ. V, თბ., 1962.
- ნ. დუმბ. — ნ. დუმბაძე, ოთხი რომანი, თბ., 1973.
- რ. ერისთ. — რ. ერისთავი, რჩეული თხზულებანი, თბ., 1958.
- ვაჟა — ვაჟა-ფშაველა, თხზულებათა სრული კრებული ათ ტომად, ტ. I—X, თბ., 1964.
- ვერს. — ქართული ვერსიები აპოკრიფებისა მოციქულთა შესახებ (IX—XII სს. ხელნაწერთა მიხედვით), ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა, გამოკვლევა და ლექსიკონი დაურთო ც. ქუროციძემ, თბ., 1959.
- ი-სახარება — იოვანშვი: ქართული ოთხთავის ორი ძველი რედაქცია სამი შატბერდული ხელნაწერის მიხედვით (897, 936, 973 წწ.), გამოსცა ა. შანიძემ, თბ., 1945.
- ილია — ილია ქაჯეაძე, თხზულებათა სრული კრებული ხუთ ტომად, ტ. I-III, ინგოროყვასა და ალ. აბაშელის რედაქციით, თბ., 1937.

- რ. ინან. — რ. ინანიშვილი, მეგობრებისადმი მინაწერი წერილებიდან, თბ., 1958; „თებრო“, თბ., 1983.
- ბ. კაჯაბ. — ბ. კაკაბაძე, დრამატული პოეზია, ტ. I, 1971.
- ა. კალანდაძე — ანა კალანდაძე, ლექსები, თბ., 1973.
- კიმ. I. — კიშენი, ქართული პავიოგრაფიული ძეგლები, კ. კეკელიძის გამოცემა, ტ. I, ტფილისი, 1918.
- დ. კლდ. — დ. კლდიაშვილი, თხზულებანი, ტ. I, თბ., 1952; ტ. II, თბ., 1952.
- ს. კლდ. — ს. კლდიაშვილი, რჩეული პროზა, თბ., 1951.
- ლ — სახარება ლუკასი, ნ. ი.
- ბ. ლონ. — გ. ლეონიძე, ნატერის ხე, თბ., 1962.
- ლიმონ. — იოანე მოსხი, ლიმონარი, ტექსტი გამოკვეთილი და ლექსიკონით გამოცემა ილ. აბულაძე, თბ., 1960.
- ნ. ლორთქ. — ნ. ლორთქიფანიძე, თხზულებათა სრული კრებული, ტ. I, თბ., 1958; ტ. II, თბ., 1959.
- კ. ლორთქ. — კ. ლორთქიფანიძე, მოთხრობები, თბ., 1975.
- შ — სახარება მათეისი, ნ. ი.
- ს. მგალ. ს. მგალობლიშვილი, რჩეული მოთხრობები, თბ., 1951.
- მ რ. — სახარება მარკოზისი, ნ. ი.
- ნ. ნაკაშ. — ნ. ნაკაშვილი, მოთხრობები და პიესები, თბ., 1950.
- ე. ნინოშ. — ე. ნინოშვილი, თხზულებანი, ტ. I, თბ., 1932; ტ. II, თბ., 1932.
- გრ. ორბ. — გრ. ორბელიანი, თხზულებათა სრული კრებული, თბ., 1959.
- რუსულანია — რუსულდანიანი, ილ. აბულაძისა და ივ. გიგინეიშვილის რედ., თბ., 1957.
- საბა I — სულხან-საბა ორბელიანი, თხზულებანი, ტ. I, თბ., 1959.
- სინ. მრავალთ. — სინური მრავალთავი 864 წლისა ა. შანიძის რედაქციით, წინასიტყვაობითა და გამოკვლევით, თბ., 1959.
- Sin 43 — წმინდა ევთემის ცხოვრება (X ს.) ვისარგებლეთ დარ. ჩხუბიანიშვილის მიერ ხელნაწერიდან გადმოწერილი პირით.
- გ. ტაბ. — გ. ტაბიძე, ლექსები, ტფილისი, 1927.
- ფსალმ. — ფსალმუნის ძველი ქართული რედაქციები X—XIII საუკ. ხელნაწერების მიხედვით, გამოსცა მ. შანიძე, ა. შანიძის რედაქციით, თბ., 1960.
- ქართ. დიალექტოლოგია — ი. გიგინეიშვილი, ვ. თოფჩიური, ი. ქაჯაბაძე, ქართული დიალექტოლოგია, I, თბ., 1961.
- ლ. ქიაჩ. — ლ. ქიაჩელი, თხზულებანი ოთხ ტომად, ტ. II, თბ., 1947; ტ. III, თბ., 1950.
- ა. ყაზბ. — ა. ყაზბეგი, თხზულებანი, ტ. I, თბ., 1948; ტ. II, თბ., 1948.
- ე. ყიფ. — ედ. ყიფიანი, მოთხრობები, ტ. I, თბ., 1974.
- ნ. ყიფშიძე — ნ. ყიფშიძე, შინაგანი სწავლებანი, თბ., 1946.
- გ. შატბ. — გ. შატბერაშვილი, თხზულებანი ოთხ ტომად, ტ. II, თბ., 1972.
- დ. შენგ. — დ. შენგელაია, თხზულებანი, ტ. II, თბ., 1960; ბ. ქ. — „ბათა ქეჩია“, თბ., 1933.
- ბ. ჩხიკვ. — ბ. ჩხიკვაძე, ერთტომეული, თბ., 1955.
- ქ. ძოწენიძე, ზემო იმ. — ქეთევან ძოწენიძე, ზემოიშორული კოლოკი, თბ., 1973.
- გ. წერ. — გ. წერეთელი, რჩეული ნაწერები, ტ. I, თბ., 1947.

ჰან. I — არნ. ჩიქობავა, ჰანური ტექსტები, I, თბ., 1929.

ჰან. II — არნ. ჩიქობავა, ჰანურის გრამატიკული ანალიზი, II, ტექსტები, თბ., 1936.

ო. ჰილ. — ო. ჰილაძე, გზაზე ერთი კაცი მიდიოდა, თბ., 1979.

დ. ჰონკ. — დ. ჰონკაძე, სურამის ციხე, თბ., 1961.

მ. ჯავახ. — მ. ჯავახიშვილი, რჩეული თხზულებანი ექვს ტომად, ტ. I, თბ., 1958; ტ. II, თბ., 1959; ტ. III, თბ., 1960; ტ. IV, თბ., 1961; ტ. V, თბ., 1962.

შინაარსი

შესავალი	3
I. მარტივი წინადადების ტიპები წევრთა შემადგენლობის მიხედვით	
წინადადების შემადგენლობა, სისრულე და გავრცობილობა	4
1. წინადადება მთავარ წევრთა შემადგენლობის მიხედვით	4
2. სრული და უსრული წინადადებები	6
3. გაუერცობელი და გავრცობილი წინადადებები	27
ქვემდებარეწაკლი და დამატებანაკლი წინადადებები	32
1. საკითხის ისტორიისათვის	32
2. უსუბიექტო წინადადება	38
3. განუსაზღვრელპირიანი წინადადება	47
4. განზოგადებულპირიანი წინადადება	52
5. პირმიმართ დამატებათა გაუჩინარება	59
II. კომუნიკატივები	
1. კომუნიკატივის გაგებისათვის	66
2. სახელები კომუნიკატივებად	67
3. წამოძახილები კომუნიკატივებად	72
4. აბრები და სახელწოდებანი	75
5. შორისდებული კომუნიკატივად	79
6. მიგებითი ნაწილაკები	83
Резюме	93
შემოკლებათა განმარტება	96

Антон Иосифович Кизириа

ТИПЫ ПРОСТОГО ПРЕДЛОЖЕНИЯ ПО
СОСТАВУ И КОММУНИКАТИВЫ

(на грузинском языке)

ТБИЛИСИ
«МЕЦНИЕРЕБА»
1987

დაიბეჭდა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის
სარედაქციო-საგამომცემლო საბჭოს დადგენილებით

სბ 3358

გამომცემლობის რედაქტორი გ. გოგიაძე
მხატვრული რედაქტორი ი. სიხარულიძე
ტექნიკური რედაქტორი ნ. თაყაიძე
კორექტორი ე. გოგიაძე

გადაეცა წარმოებას 19.12.86; ხელმოწერილია დასაბეჭდად 9.3.87;
ქაღალდის ზომა 60×90¹/₁₆; ქაღალდი № 1; ბეჭდვა მაღალი;
გარნიტურა ვენური; პირობითი საბეჭდო თაბახი 6.3;
პირ. სალ.-გატ. 6.6; სააღრიცხვო-საგამომცემლო თაბახი 5.1;

უე 00862;

ტირაჟი 1400;

შეკვეთა 3906;

ფასი 75 კპ.

გამომცემლობა „მეცნიერება“, თბილისი, 380060, კუტუზოვის ქ., 19
Издательство «Мецниереба», Тбилиси, 380060, ул. Кутузова, 19

საქართველოს სსრ მეცნ. აკადემიის სტამბა, თბილისი, 380060, კუტუზოვის ქ., 19
Типография АН Грузинской ССР, Тбилиси, 380060, ул. Кутузова, 19